

Դժվար է ստուգած լինել

հեղինակ՝ [Առևադի Ստրուգազի](#), [Բորիս Ստրուգազի](#)

թարգմանիչ՝ Զուլիետա Ղազարյան (ռուսերենից)

աղբյուր՝ «[Աշխարհի կործանումից միջարդ տարի առաջ](#)»

Այդ օրերին եր, որ ես իմացա, թե ինչ է նշանակում տառապել, ինչ է նշանակում ամաչել, ինչ է նշանակում հուսահատվել:

Պիեռ Վբելյան

Ահա թե ինչի մասին պետք է ձեզ նախազգուշացնեմ: Առաջադրանքը կատարելիս ձեզ հետ զենք կվերցնեք հեղինակության համար: Սակայն և ոչ մի պարագայում ձեզ չի թույլատրվում այն գործադրել: Ո՛չ մի պարագայում: Դուք ինձ հասկացա՞ք:

Էռնեստ Հեմինգուեյ

Քովանդակություն

- [1 Նախերզանք](#)
- [2 Գլուխ առաջին](#)
- [3 Գլուխ երկրորդ](#)
- [4 Գլուխ երրորդ](#)
- [5 Գլուխ չորրորդ](#)
- [6 Գլուխ հինգերորդ](#)
- [7 Գլուխ վեցերորդ](#)
- [8 Գլուխ յոթերորդ](#)
- [9 Գլուխ ութերորդ](#)
- [10 Գլուխ իններորդ](#)
- [11 Գլուխ տասներորդ](#)
- [12 Վերջարան](#)

Նախերզանք

Անկայի աղեղնագենի կոթը սև պլաստմասսայից էր, իսկ լարը՝ քրոմային պողպատից, ու ձգվում էր անձայն սահող լծակի մի շարժումով: Անտոնը դեմ էր նորույթներին. նրա մարտական զենքը իին էր՝ մարշալ Տոցի, Պիցա Առաջին թագավորի ոճով, պղնձակուռ, անվակով, որի վրա փաթաթվում էր եզան ջերից պատրաստած լարը: Ինչ վերաբերում է Պաշկային, ապա նա վերցրել էր օդանշիչ հրացան: Աղեղնագենը նա համարում էր մարդկության մանկություն, քանի որ ծույլ էր ու հյուսնի արհեստից բան չէր հասկանում:

Նրանք մոտեցան հյուսիսային ավին, որտեղ զարիթափի դեղին ավագների միջից դուրս էին ցցել սոճիների ծուռումուու արմատները: Անկան ձեռքից զցեց դեկաթին ու շուրջը նայեց: Արևն արդեն անտառի վերևում էր, և ամեն ինչ կապույտ էր, կանաչ ու դեղին՝ կապույտ մշուշ լճի վրա, մուգ կանաչ սոճիներ ու դեղին ափ այն կողմում: Եվ այս բոլորի վերևում՝ վճիռ, կապտաճերմակ երկինք:

— Այնտեղ ոչ մի բան չկա, — ասաց Պաշկան:

Երեխաները հենվել էին նավակողին ու նայում էին ջրի մեջ:

— Խոշոր գայլաձուկ է, — համոզված ասաց Անտոնը:

— Այսպիսի լողաթևերո՞վ, — հարցրեց Պաշկան:

Անտոնը չպատասխանեց: Անկան էլ նայեց ջրի մեջ, բայց միայն սեփական արտացոլումը տեսավ:

— Լավ կլիներ լողանայինք, — ասաց Պաշկան, ձեռքը մինչև արմունկը մտցնելով ջրի մեջ: — Սառն է, — հայտնեց նա:

Անտոնը քայլեց դեպի ցռուկը և թռավ ափ: Նավակն օրորվեց: Անտոնը բռնեց նավակողից ու սպատղական նայեց Պաշկային: Այդ ժամանակ Պաշկան վեր կացավ. թին դրեց վզին և, պտտեցնելով իրանի ներքևի մասը, երգեց.

Հեյ նավապետ վիպիփուալի Զիինի՝ թե քնած ես, Զգույշ թե չէ տապակած շնածկան Վտառներն են հասնում թեզ:

Անտոնը լուռ ցնցեց նավակը:

— Վայ-այ, — գոռաց Պաշկան ու բռնեց նավակողից:

— Ինչո՞ւ տապակած, — հարցրեց Անկան:

— Զգիտեմ, — պատասխանեց Պաշկան: — Նրանք ափ դուրս եկան: — Բայց լավ է, չէ, «. . . տապակած շնածկան Վտառներ»:

Նրանք նավակը ափ հանեցին: Ոտքերը խրվում էին խոնավ ավագի մեջ, որը ծածկված էր սոճու չորացած փշատերևով ու կոներով: Նավակը ծանր էր ու լարձուն, բայց նրանք դուրս քաշեցին ջրից ու, ծանր հեւալով, կանգ առան:

— Ոտք ցավացրի, — ասաց Պաշկան և ուղղեց գիսի կարմիր կապը: Նա շատ աշալուրջ հետևում էր, որ գլխակապի հանգույցը լինի աջ ականջի վերևում, ինչպես որ իրուկանյան ծովահեններինը: — Կյանքը թանկ բան չէ, օ թեյ, — հայտարարեց նա:

Անկան մտագրադ մատն էր ծծում:

— Փո՞ւշ մտավ, — հարցրեց Անտոնը:

— ԶԵ: Մաշկս քերծվեց: Զեզանից մեկնումեկը այնպիսի ճանկեր ունի, որ . . .

— Հապա ցուց տուր:

— Այո, — ասաց Անտոնը: — Քերծվել է: Հը, ի՞նչ անենք:

— Դնենք ուսներիս ու ափի երկայնքով. . . — առաջարկեց Պաշկան:

— Էլ ինչի՞ դուրս եկանք նավակից, — ասաց Անտոնը:

— Նավակով հավն է կկարողանա, — բացատրեց Պաշկան: — Իսկ ափով եղեգնութը՝ մեկ, զարիթափի՛ երկու, գետափոսերը՝ երեք: Շերեփաձկներով: Լոր էլ կա:

— Տապակած լորոների վտառներ, — ասաց Անտոնը:

— Դու իսկի սուզվե՞լ ես գետափոսի մեջ:

— Հա, սուզվել եմ:

— Ես չեմ տեսել: Ոչ մի անգամ չեմ տեսել:

— Դու շատ բան չես տեսել:

Անկան մեջքը դարձրեց նրանց, բարձրացրեց աղեղնազենն ու նետն արձակեց քսան քայլ այն կողմ կանգնած սոճու վրա: Կեղևի կտորները թափվեցին ցած:

— Ապրե՞ս, — ասաց Պաշկան ու իսկույն էլ կրակեց իր հրացանով: Նա նշան բռնեց Անկայի նետի վրա, բայց չկպավ: — Շունչս չպահեցի, — բացատրեց նա:

— Իսկ եթե պահեի՛ր, — հարցրեց Անտոնը: Նա նայում էր Անկային:

Անկան թափով ձգեց աղեղնալարը: Նա հոյակապ մկաններ ուներ: Անտոնը հիացած նայում էր, թե թուլս մաշկի տակ ինչպես գլորվեց երկգոլուխ մկանի գնդիկը:

Անկան շատ ուշադիր նշան բռնեց ու մի անգամ էլ նետն արձակեց: Երկրորդ նետը ճայթյունով խրվեց բնի մեջ՝ առաջինից մի քիչ ներքև:

— Իզուր տեղն ենք այսպես անում, — ասաց Անկան, իշեցնելով աղեղնազենը:

— Ի՞նչը, — հարցրեց Անտոնը:

— Ծառերն ենք փշացնում: Մի երեխա երեկ նետերով խփում էր ծառին, ու ես նրան ստիպեցի, որ ատամներով նետերը հանի բնից:

— Պաշկա, ասաց Անտոնը: — Հապա վազիր, քո ատամները պինդ են:

— Իմ ատամը ծակ է, — պատասխանեց Պաշկան:

— Լավ, — ասաց Անկան: — Եկեք մի բան անենք:

— Ես հավես չունեմ զարիթափերը բարձրանալու, — ասաց Անտոնը:

— Ես է: Ուղիղ գնանք:

— Ո՞ւր, — հարցրեց Պաշկան:

— Ուր պատահի:

— Դե ասա:

— Ուրեմն գնանք սայվա, — ասաց Պաշկան: — Տոշկա, գնանք մոռացված խճուղին:
Հիշո՞ւմ ես:

— Բա ո՞նց:

— Գիտե՞ս Անեչկա. . . — սկսեց Պաշկան:

— Ես քեզ համար Անեչկա չեմ, — կտրեց նրա խոսքը Անկան: Նա տանել չէր կարող, երբ
իրեն ոչ թե Անկա էին ասում, այլ մի ուրիշ ձևով:

Անտոնը դա խկոյն մտքում պահեց ու անմիջապես ասաց.

— Մոռացված խճուղի: Այդտեղով ոչ ոք չի գնում: Ու քարտեզի վրա ել չկա: Եվ հայտնի
չէ, թե ուր է գնում այդ խճուղին:

— Իսկ դուք եղել եք այնտեղ:

— Եղել ենք: Բայց չենք հասցրել ուսումնասիրել:

— Ծանապարհ ոչ մի տեղից դեպի ոչ մի տեղ, — ասաց ուշքի եկած Պաշկան:

— Դա շատ լավ է, — ասաց Անկան: Նրա աչքերը դարձան նեղ անցքեր: — Գնանք:
Երեկոյան կհասնե՞նք:

— Ի՞նչ ես ասում: Մինչև տասներկուսը կհասնենք:

Նրանք մագլցեցին զարդարափի վրայով: Հասնելով զարդարափի ծայրին՝ Պաշկան հետ
նայեց: Ներքեւում դեղին ծանծաղուտներով կապույտ լիճն էր, ավազի վրա ընկած նավակը
ու մերձափնյա հանգիստ, յուղափայլ ջրի վրա կոհակվող կլոր օղակները. երևի դա հենց
զայլաձուկն էր պոչով շրմփացրել ջրին: Պաշկային համակեց սովորական անորոշ
հիացմունքը, որն ինքը միշտ զգում էր, երբ Տոշկայի հետ փախչում էր գիշերօթիկից, ու
առջևում օրն էր, լրիվ անկախ օր՝ չհետախուզված տեղերով, գետնամորիով, ամայի,
տոթակեզ մարզագետիններով, մոխրագոյն մողեսներով, անսպասելի հայտնվող
արյունների սառնորակ ջրով: Ու, ինչպես միշտ, ուզեց գոռալ ու բարձր ցատկուել, և նա
անմիջապես արեց իր սրտի ուզածը, իսկ Անտոնը, ծիծաղելով, նայեց նրան, և նա Անտոնի
աչքերում լրիվ փոխըմբռնում կարդաց: Իսկ Անկան երկու մատները մտցրեց բերանը և
կտրիճավարի սուլեց, ու նրանք մտան անտառ:

Սոճուտը ցանցառ էր, և նրանք անընդհատ սայթաքում էին գետնին թափված
փշատերևների վրայով քայլեիս:

Արևի շեղ ճառագայթները թափանցում էին պացիկ բների արանքներից, ու հողը
ծածկված էր ոսկեգոյն ցոլքերով: Խեժի, լճի ու մորու հոտը բռնել էր անտառը, երկնքում
գեղգեղում էին անտեսանելի թռչնակները:

Անկան քայլում էր առջևից, աղեղնազենը դրած թևի տակ, մերթ ընդ մերթ կռանում
պոկում էր արնակարմիր, ասես լարապատ մորին: Անտոնը գնում էր նրա հետևից, ուսին
դրած մարշալ Տոցի մարտական զենքը: Նետերով ծանր կապարճը թփթփում էր նրա
մեջքին: Նա քայլում էր ու նայում Անկայի արևախանձ, համարյա սև, դուրս ցցված ողերով
պարանոցին: Երբեմն նա շրջվում էր ու չորս կողմը նայում, փնտրելով Պաշկային, բայց
Պաշկան չէր երևում, միայն երբեմն, մերթ աջից, մերթ ձախից արևի տակ բոցկլտում էր
նրա կարմիր գլխարկը: Անտոնը պատկերացրեց, թե Պաշկան, հրացանը պատրաստ
պահած, ինչպես է սողոսկում սոճիների արանքով, ալովված քթով, նիհար, գիշատիչ դեմքը

առաջ մեկնած: Պաշկան թաքուն մոտենում էր սայփային: Իսկ սայփան կատակներ չի սիրում: Սայփան, բարեկամս, թեզ հարց կտա, ու դու պիտի կարողանաս պատասխանել, մտածեց Անտոնը, և արդեն ուզում էր կռանալ, բայց Անկան առջևում էր, ու նա կարող էր հետ շրջվել: Շատ անհարմար բան կստացվեր:

Անկան հետ նայեց ու հարցրեց:

— Դուք սուսուփո՞ւս դուրս եկաք:

Անտոնը թողթվեց ուսերը:

— Իսկ ո՞վ է աղմուկ-աղաղակով գնում:

— Ես ոնց որ աղմուկ բարձրացրի, — մտահոգ ասաց Անկան: — Ես վայր գցեցի թասը, ու հանկարծ միջանցրում ոտնաձայներ լսեցին: Երևի Կույս Կատյան էր, այսօր նա է հերթապահում: Ստիպված էի թռչել ծաղկաթմբի վրա: Ի՞նչ ես կարծում, Տոշկա, ի՞նչ ծաղիկներ են այդ թմբի վրա աճում:

— Քո պատուհանի տա՞կ: Զգիտեմ: Իսկ ի՞նչ կա որ:

— Շատ համառ ծաղիկներ են: «Քամին չի կոտրում դրանց, փոթորիկը չի պոկում»: Արդեն քանի տարի է թռչում են այդ թմբի վրա, իսկ ծաղիկների հեջ պետքն էլ չէ:

— Հետաքրքի՞ր է, — խորիմաստ ասաց Անտոնը: Նա հիշեց, որ իր պատուհանի տակ էլ այդպիսի մի ծաղկաթումբ կա, ու այդ ծաղիկներն էլ «չեն կոտրվում» քամուց ու փոթորկից: Բայց ինքը երբեք չի մտածել այդ մասին:

Անկան կանգ առավ, սպասեց, մինչև Անտոնը հասավ իրեն, ու մի բուռ մորի մեկնեց նրան: Անտոնը զգուշորեն վերցրեց երեք հատապտուղ:

— Ելի վերցրու, — ասաց Անկան:

— Շնորհակալություն, — ասաց Անտոնը: — Ես սիրում եմ մեկ մեկ հավաքել: Իսկ Կույս Կատյան ոնց որ վատը չի, չէ:

— Նայած ում համար, — ասաց Անկան: — Երբ ամեն երեկո մարդուն հայտարարում են, որ նրա ոտքերը կամ փոշոտ են կամ ցեխոտ. . .

Նա լրեց: Չարմանալիորեն հաճելի էր անտառում Անկայի հետ միասին քայլելը, արմունկներով իրար կպնելը ու նրան նայելը. ի՞նչ սիրուն է, ճարպիկ ու արտակարգ բարյացակամ, ու ինչքան մեծ են նրա խաժ, սև թարթիչներով աչքերը:

— Այո, — ասաց Անտոնը, ձեռքը մեկնելով առաջ, որ պոկի արևի տակ պսպղացող սարդոստյանը: — Ի՞նչ-ի՞նչ, բայց նրա ոտքերը փոշոտ չեն: Եթե թեզ գրկած են տանում ջրափոսերի վրայով, ուրեմն ոտքերդ չեն ցեխոտվի. . .

— Ո՞վ է նրան գրկած տանում:

— Օդերևութարանական կայանի Հենրիխը: Ճանաչում ես, հայթանդան, շեկ մազերով. . .

Նրանք նորից լրեցին: Անտոնը նայեց Անկային: Անկայի աչքերը ոնց որ սև անցքեր լինեին:

— Իսկ դա ե՞րբ է եղել, — հարցրեց Անկան:

— Մի լուսնյակ գիշեր, — արդեն անտրամադիր պատասխանեց Անտոնը: — Մենակ թե բերանիցդ բան չթողնես, հա:

Անկան ծիծաղեց:

— Ոչ ոք քեզ չստիպեց, որ ասեիր, Տոշկա, — ասաց նա: — Մորի ուզո՞ւմ ես:

Անտոնը մերենաբար վերցրեց հատապտուղները հողոտ ափից ու զցեց բերանը:

— Մի օր էլ քեզ գրկած կտանեն: Քեզ դուր կզա՞՝, որ սկսեն այդ մասին խոսել:

— Որտեղից հնարեցիր, որ ես մտադիր եմ խոսել, — ցրված ասաց Անկան: — Ես ընդիանրապես չեմ սիրում բացրերաններին:

— Լսիր, ի՞նչ ես մտածում:

— Առանձնապես ոչ մի բան: — Անկան ցնցեց ուսերը: Մի քիչ հետո մտերմաբար հայտնեց. — Այս ես ձանձրացել եմ ամեն աստծո իրիկուն ոտքերս երկու անգամ լվալուց:

Խեղճ Կույս Կատյա, մտածեց Անտոնը: Սա քեզ համար սայվա չէ:

Նրանք դուրս եկան արահետ: Արահետը իջնում էր ներքև, անտառն ավելի ու ավելի էր մթնում: Այստեղ փարթամորեն աճել էր ձարիստը: Սոճիների բները ծածկված էին մամուռով ու քարաքոսների սպիտակ փրփուրով: Սակայն սայվան կատակ չի սիրում: Հանկարծ խոպոտ ձայնը, որի մեջ ոչ մի մարդկային բան չկար, մոնչաց.

— Կանգնի՞ր: Չենք ցած զցիր, դո՞ւ, ազնվազարմ դո՞ն և դու, դո՞նա:

Երբ սայվան հարց է տալիս, պետք է հասցնես պատասխանել: Կտրուկ շարժումով Անտոնը Անկային զցեց ձախ կողմի ձարիստերի մեջ, իսկ ինքը թռավ աջ կողմի ձարիստերի մեջ, գլորվեց ու պառկեց փտած կոճղի հետևում: Խոպոտ արձագանքը դեռևս թնդում էր սոճիների արանքում, իսկ արահետն արդեն դատարկ էր: Լոռվթյուն սիրեց:

Կողքի վրա պառկած՝ Անտոնը պտտեց անվակը ու ձգեց աղեղնալարը: Չրիկաց կրակոցը, և Անտոնի վրա ինչ-որ աղբ թափվեց: Անմարդկային խոպոտ ձայնը հայտնեց.

— Դոնը վիրավորվել է գարշապարից:

Անտոնը տնքաց ու ոտքն իրեն ձգեց:

— Զէ, այդ ոտքը չի, մյո՞ւսը, — ճշտեց ձայնը:

Լսեց Պաշկայի հոհողը: Անտոնը զգուշորեն գլուխը դուրս հանեց կոճղի հետևից, սակայն մթնշաղի կանաչ մշուշում ոչ մի բան չէր երևում:

Այդ պահին լսվեց մի ականջ ծակող սուլոց ու դղրդոց, ասես անտառում ծառ տապալվեց:

— Ուո՞ւ, — խուլ ձայնով ասաց Պաշկան: — Գթացե՛ք: Գթացե՛ք: Մի՛ սպանեք ինձ:

Անտոնն իսկույն վեր թռավ: Զարիստերի միջից նրան ընդառաջ դուրս եկավ Պաշկան: Նա ձեռքերը վեր էր բարձրացրել: Անկայի ձայնը հարցրեց:

— Տոշկա, դու նրան տեսնո՞ւմ ես:

— Ոնց որ ափիս մեջ, — համոզիչ ասաց Անտոնը: — Շուտ չգա՞ս, — գոռաց նա Պաշկայի վրա: — Զեռքերդ դիր գլխիդ:

Պաշկան հնազանդորեն ձեռքերը դրեց գլխին ու հայտարարեց.

— Ես ոչ մի բան չեմ ասի:

— Ի՞նչ անենք սրան, Տոշկա, — հարցրեց Անկան:

— Հիմա կտեսնես, — ասաց Անտոնը ու հարմար նստեց կոճղին, աղեղնազենը դնելով ծնկներին: — Անդո՞ւնդ, — գոռաց նա Գեկսա Իրուկանցու ձայնով:

Պաշկան մեջքով արտահայտում էր իր արհամարհանքն ու անհնազանդությունը: Անտոնի արձակած ծանր նետը ճայթյունով խրվեց Պաշկայի գլխավերևի ճյուղի մեջ:

— Պահո՞ւ, — ասաց Անկայի ձայնը:

— Իմ անունը Բոն Մորեիս է, — դժկամորեն խոստովանեց Պաշկան: — «Եվ այստեղ նա, հավանաբար, կը նկնի, մեկը նրանցից, ովքեր նրա հետ էին»:

— Հայտնի բռնակալ է ու մարդասպան, — բացատրեց Անտոնը: — Բայց նա ոչ մի բան ձրի չի անում: Ո՞վ է քեզ ուղարկել:

— Ինձ ուղարկել է Սատարինա Անգուլը, — ստեց Պաշկան:

Անտոնը արհամարհանքով ասաց.

— Ահա այս ձեռքը կտրեց դոն Սատարինայի ժանտահոտ կյանքի թելը Ծանր Թրերի անտառում, երկու տարի առաջ:

— Ես բոլորովին մոռացել եի, — շտապեց ասել Պաշկան: — Ինձ ուղարկել է Արատա գեղեցիկը: Զեր գլուխների դիմաց նա ինձ խոստացել էր հարյուր ոսկի:

Անտոնը ձեռքը խփեց ծնկին:

— Այ քեզ ստախոս, — գոռաց նա: — Վիր Արատան ինչո՞ւ պիտի բանի տեղ դներ քեզ նման ստահակին:

— Թող, այնուամենայնիվ, մի նետ խրեմ նրա գանգը, — դաժանորեն ասաց Անկան:

Անտոնը բռնվեց դիվային ծիծաղով:

— Ի միջի այլոց, — ասաց Պաշկան, — քո աջ կրունկը վիրավոր է, դու պիտի արյունաբամ լինես:

— Չե՛ մի, — առարկեց Անտոնը: — Նախ՝ անընդհատ սպիտակ ծառի կեղև եմ ծամում, և երկլորդ, երկու սիրուն բարբարոսուիիներ արդեն կապել են իմ վերքերը:

Զարխոտերը շարժվեցին, և Անկան դուրս եկավ արահետ: Նրա այտը քերծվել էր, ծնկները հողոտ էին ու կանաչած:

— Ժամանակն է նրան ճահիճը զցելու, — հայտարարեց նա: — Երբ թշնամին չի հանձնվում նրան ոչնչացնում են:

Պաշկան ձեռքերն իջեցրեց:

— Դու լնդիանրապես խաղի կանոնները խախտում ես, — ասաց նա Անտոնին: — Ըստ քեզ ստացվում է, որ Գեկսան լավ մարդ է:

— Դու ինձ չգիտես, — ասաց Անտոնը և նույնպես դուրս եկավ արահետ: — Սայվան կատակ չի անում, կեղտոտ վարձկան:

Անկան հրացանը վերադարձրեց Պաշկային:

— Ինչ է, դուք միշտ այդպես կրակո՞ւմ եք իրար վրա, — նախանձով հարցրեց նա:

— Բա ոնց, — զարմացավ Պաշկան: Ինչ է, մենք պիտի գոռանք «Կը՞իս-կը՞իս: Պու-պո՛ւ», հա՞: Խաղի մեջ պեսք է ոխսկի տարբեր լինեն:

Անտոնը անփութորեն ասաց:

— Օրինակ, մենք հաճախ ենք Վիլիելմ Տել խաղում:

— Հերթով, — վրա բերեց Պաշկան: — Մի օր ես եմ կանգնում ինձորով, մի օր՝ նա:

Անկան հայացքով չափեց նրան:

— Այս այդպե՞ս, — դանդաղ ասաց նա: — Հետաքրքիր կիխներ ձեզ նայելը:

— Մենք՝ հաճույքով, — թունոտ ասաց Անտոնը: — Բայց խնձոր չունենք:

Պաշկան հրհուաց: Այդ ժամանակ Անկան նրա գլխից պոկեց ծովահենական կապը ու խսկույն դրանից մի երկար տոպրակ սարքեց:

— Խնձորը պայմանական քան է, — ասաց նա: — Այ սա հրաշալի թիրախ է: Եկեք Վիլիելմ Տել խաղանք:

Անտոնը նրա ձեռքից վերցրեց կարմիր տոպրակը և ուշադիր զննեց: Նա հայացքը զցեց Անկային: Անկայի աչքերը ոնց որ սև ճեղքեր լինեին: Իսկ Պաշկան զվարճանում էր՝ նա շատ ուրախ էր: Անտոնը տոպրակը մեկնեց նրան:

— «Երեսուն քայլից կխփեմ խաղաթղթին, — հանգիստ ձայնով ասաց նա: — Հասկանալի է, ծանոթ ատրճանակով»:

— Ճի՞շտ, — ասաց Անկան ու դիմեց Պաշկային: — Իսկ դու բարեկամս, երեսուն քայլից կխփե՞ս խաղաթղթին:

— Պաշկան տոպրակը հարմարեցնում էր գլխին:

— Երբեմն մենք կփորձենք, — ասաց նա, սեպերը բացելով: — Ժամանակին ես վատ չէի կրակում:

Անտոնը շրջվեց ու քայլեց արահետով, բարձրաձայն հաշվելով քայլերը:

Երեսուն քայլ հեռավորությունից Պաշկան շատ փոքր էր երևում: Տոպրակի կարմիր եռանկյունին տնկվել էր նրա գլխին, ոնց որ խեղկատակի թասակ: Պաշկան քթի տակ ծիծաղում էր: Նա դեռևս խաղում էր: Անտոնը կռացավ ու անշտապ սկսեց ձգել աղեղը:

— Օրինո՞ւմ եմ քեզ, իմ հայր Վիլիելմ, — գոռաց Պաշկան: — Ու շնորհակալ եմ քեզնից, ինչ էլ որ լինի:

Անտոնը դրեց նետը ու մեջքը շտկեց: Պաշկան ու Անկան նայում էին նրան: Նրանք կանգնած էին իրար կողքի: Արահետն ասես մի մութ ու խոնավ միջանցք լիներ բարձր,

կանաչ պատերի արանքում: Անտոնը բարձրացրեց աղեղնազենը: Մարշալ Տոցի ռազմական սարքը շատ էր ծանրացել: Զեռքերս դողում են, մտածեց Անտոնը: Վաս է: Ափսոս: Նա հիշեց, ինչպես ծմբանը ինքն ու Պաշան մի ամբողջ ժամ ծնագնդով խփում էին պարսպապյան թուջե կոնին: Զնագնդերը նետում էին քսան, տասնինգ և տասը քայլից, ու ոչ մի կերպ չէին կարողանում նշանին խփել: Անտոնն ամբողջ ուժով խզակողթը սեղմեց ուսին: Անկան շատ մոտ է կանգնած, մտածեց նա: Ուզում էր գոռալ, որ Անկան հեռանա, բայց հասկացավ, որ դա հիմարություն կլինի: Բարձր: Ավելի բարձր. . . Հանկարծ նա համակվեց վստահությամբ, որ եթե հիմա ինքը մեջքով շրջվի նրանց կողմը, ֆունտանոց նետը, այնուամենայնիվ կիսրվի ճիշտ Պաշայի քթարմատը՝ ուրախ, կանաչ աչքերի մեջտեղը: Նա բացեց աչքերն ու նայեց Պաշկային: Պաշկան էլ չէր ծիծառում: Իսկ Անկան դանդաղորեն վեր էր բարձրացնում չոված մատներով ձեռքը, և նրա դեմքը շատ լարված էր ու շատ մեծավարի: Եվ այնժամ Անտոնն էլ ավելի բարձրացրեց աղեղնազենն ու սեղմեց ձգանը: Նա չուսավ, թե ուր թռավ նետը:

— Չկպավ, — շատ բարձր ասաց նա:

Զծալվող ոսքերով առաջ գնալով, նա քայլեց արահետով: Պաշկան կարմիր տոպրակով սրբեց դեմքը, հետո թափ տպով բացեց ու նորից կապեց զլիին: Անկան կռացավ ու զետնից վերցրեց իր աղեղնազենը: Եթե նա դրանով հիմա խփի զիսիս, մտածեց Անտոնը, ես միայն շնորհակալություն կասեմ նրան: Բայց Անկան նույնիսկ չնայեց նրան:

Անկան շրջվեց Պաշկայի կողմն ու հարցրեց.

— Գնացի՞նք:

— Հիմա, — ասաց Պաշկան:

Նա նայեց Անտոնին ու մատով թխկթխկացրեց իր ճակատին:

— Իսկ դու արդեն վախեցար, — ասաց Անտոնը:

Պաշկան մի անգամ էլ մատով թխկթխկացրեց իր ճակատին ու գնաց Անկայի հետևից: Անտոնը գնում էր նրանց հետևից ու ճգնում էր խեղդել իր տարակուսանքը:

Լավ, իսկ ես ի՞նչ արեցի, մտածում էր նա: Ինչո՞ւ են նրանք թթվել: Դե, հասկանալի է, Պաշկան վախեցավ: Միայն դեռ հայտնի չէ, թե ով ավելի շատ վախեցավ՝ Վիլիելմ-հայրի՞կը, թե՛ Տել-որդին: Բայց դե Անկան ինչո՞ւ է խոռվել: Երևի վախեցավ Պաշկայի համար: Իսկ ես ի՞նչ պիտի անեմի: Քարշ եմ զալիս նրանց հետևից, որնց որ օտար մարդ լինեմ: Այ հիմա կթողնեմ ու կզնամ: Կրեքվեմ ծախ, այնտեղ լավ ճահիճ կա: Միգուցե բռ էլ բռնեմ այնտեղ: Բայց նա նույնիսկ քայլերը չդանդաղեցրեց: Դա կնշանակի՝ ընդմիշտ, մտածեց նա: Նա կարդացել էր, որ այդպես շատ հաճախ է լինում:

Նրանք ավելի շուտ դուրս եկան լրված ճանապարհը, քան կարծում էին: Արևը բարձրացել էր, ու սոսկալի շոգ էր: Ծառերի սուր փշերը լցվել էին նրա ծոցը ու ծակծկում էին: Ճանապարհը բետոնապատ էր, և երկար մոխրաշեկ սալերը բայրայվել էին: Սալերի արանքներում չոր խոտ էր աճել: Ճանապարհի եզրին աճած կողթուկը կորել էր փոշու մեջ: Օդում բգոցով թռչում էին բրոնզաբզեզները. ու մեկը լստիաբար զարկվեց Անտոնի ճակատին: Շուրջը լուս էր ու տիսուր:

— Նայեք, — ասաց Պաշկան:

Ճանապարհի մեջտեղով ձգված ժանգոտ մետաղալարից կախված էր մի կլոր թիթեղյա վահանակ, որի ներկը վաղուց թափվել էր: Ըստ երևույթին, այնտեղ կարմիր ֆոնի վրա դեղին ուղղանկյուն է նկարված եղել:

- Սա ի՞նչ է, — հենց այնպես հարցրեց Անկան:
- Ավտոմոբիլային նշան, — ասաց Պաշկան: — «Մուտքն արգելված է»:
- «Այդու է», — բացատրեց Անտոնը:
- Իսկ ինչի՞ համար է ճանապարհը:
- Պաշկան թոթվեց ուսերը:
- Այս սա հին խճուղի է, — բացատրեց նա:
- Այս խճուղին միկողմանի է, միայն մեկ ուղղությամբ է թույլ տրվում երթևեկությունը,
- հայտարարեց Անտոնը:

Անկան մեջքով շրջվել էր նրա կողմը:

— Նախնիները իմաստուն են եղել, — մտազբաղ ասաց Պաշկան: — Գնում ես, գնում ես մի երկու հարյուր կիլոմետր, ու հանկարծ շրիսկ՝ «այդու»: Ճանապարհը չի կարելի շարունակել, ու մեկն է չկա, որ բան հարցնես:

— Պատկերացնո՞ւմ ես, թե ինչ կարող է լինել այս նշանի հետևում, — ասաց Անկան: Նա շուրջը նայեց: Չորս կողմը, մի քանի կիլոմետր տարածությամբ, փռված էր ամայի անտառը, ու ոչ մեկից չեր կարելի իմանալ, թե ինչ կա այնտեղ, այս նշանի հետևում: — Իսկ գուցե դա բնավ է «այդու» չէ, — ասաց Անկան: — Ներկը, տեսեք, լրիվ թափվել է. . .

Այդ ժամանակ Անտոնը ինամքով նշան բռնեց ու կրակեց: Չտեսնված բան կլիներ, եթե նետը դիաչեր մետաղալարին, ու նշանն ընկներ ուղիղ Անկայի ոտքերի տակ: Բայց նետը դիավավ նշանի վերին մասին, ծակեց ժանգոտ թիթեղը, և միայն չորացած ներկը թափվեց:

— Հիմար, — ասաց Անկան առանց շրջվելու նրա կողմը:

Դա առաջին բառն էր, որով նա դիմեց Անտոնին Վիլիելմ Տել խաղից հետո: Անտոնը ծուռ ժպտաց:

— "And enterprises of great pitch and moment, — are torn asunder and lose the name of action":

Հավատարիմ Պաշկան գոռաց.

— Տղե՛ր, այստեղով ավտոմեքենա է անցել: Հիմա, ամպրոպից հետո: Այ, նայեք, խոտը տրորված է: Այ սա կ. . .

Պաշկայի բախտը բերում է, մտածեց Անտոնը: Նա սկսեց զննել ճանապարհի վրա լրոշմված հետքերը ու նույնպես տեսալ տրորված խոտն ու դողերից մնացած սև շերտն այնտեղ, որտեղ ավտոմեքենան արգելակել էր բետոնի մեջ եղած ճեղքի պատճառով:

— Ըիր, — ասաց նա: — Մեքենան անցել է նշանի տակով:

Դա բոլորին էլ պարզ էր, սակայն Անտոնն առարկեց.

— Ճիշտ հակառակը, մեքենան այն կողմից է եկել:

Պաշկան զարմացած հայացը հառեց նրան:

— Հո չե՞ս կուրացել:

— Նա եկել է այն կողմից, — համառորեն կրկնեց Անտոնը: — Գնանք հետքով:

— Անհեթեթ բաներ ես ասում, — ջղայնացավ Պաշկան: — Նախ ոչ մի կարգին վարորդ չի անցնի «աղյուսի» տակով: Երկրորդ, նայիր, այս ճեղքը, այ, արգելակման հետքը. . . Ուրեմն ո՞ր կողմից է եկել:

— Ծատ պետք են ինձ քո կարգին վարորդները: Ես ինքս ել եմ անկարգ ու հիմա կզնամ նշանի տակով:

Պաշկան կատաղությունից գունատվեց:

— Ուր ուզում ես գնա, — ասաց նա, ակամա կմկմալով: — Անխե՛լք: Լրիվ ցնդել ես շոգից:

Անտոնը շրջվեց և, ուղիղ նայելով իր առաջ, գնաց նշանի կողմը: Նա միայն մի բան էր ուզում, որ առջևում հայտնվեր մի պայթեցված կամուրջ, և որ հարկ լիներ այն կողմ անցնել: Ինչ գործ ունեմ ես, այդ կարգինների հետ, մտածում էր նա: Ուր ուզում են, թող գնան. . . իրենց Պաշենկայի հետ: Նա հիշեց, որ Անկան շշպեց Պավելին, երբ սա նրան Անելիա անվանեց, ու մի քիչ հանգստացավ: Նա հետ նայեց:

Պաշկային իսկույն տեսավ. Բոն Մորեիսը, երեք տակ ծալված, գնում էր խորհրդավոր մեքենայի հետքով: Ճանապարհի վրա կախված ժանգոտ վահանակը կամացուկ օրորվում էր, և տակից երեսում էր կապույտ երկինքը: Իսկ Անկան նստել էր ճանապարհի պոնկին՝ արմունկները հենած մերկ ծնկներին ու կզակը դրած բռունցքներին:

. . . Նրանք հետ դարձան արդեն մընջառին: Տղաները թիավարում էին, իսկ Անկան նստած էր դեկի մոտ: Սև անտառի վերևում կախվել էր կարմիր լուսինը, մոլեգնորեն կուրում էին գորտերը:

— Այնպես լավ էինք ամեն ինչ մտածել, — տխուր ասաց Անկան: Դուք. . .

Տղաները չպատասխանեցին: Հետո Պաշկան կամացուկ հարցրեց.

— Տոշկա, ի՞նչ կար այնտեղ, նշանի տակ:

— Պայթեցված կամուրջ, — Պատասխանեց Անտոնը: — Ու մի ֆաշխատի կմախք, որին շղթաներով կապել էին գնդացրին: — Նա մի քիչ մտածեց ու ավելացրեց: — Գնդացիրը լրիվ իրվել էր հողի մեջ. . .

— Հը՞մ. . . — ասաց Պաշկան: — Պատահում է: Իսկ ես այնտեղ մի մարդու օգնեցի, մեքենան էր նորոգում:

Գլուխ առաջին

Երբ Ռումատան անցավ սուրբ Միկայի գերեզմանի մոտով (որը թվով յոթերորդն էր և վերջինը այս ճանապարհին), արդեն մթնել էր: Գովական խամախարյան հովատակը, որը դոն Տամենյից ստացել էր թղթախաղում շահած գումարի դիմաց, լրիվ անպեսք բան դուրս եկավ: Զին քրտնել էր և հազիվիազ առաջ էր գնում երերուն վարգով: Ռումատան ծնկներով սեղմում էր նրա կողերը, ձեռնոցով խփում էր նրա ականջների մեջտեղը, բայց

հովատակը միայն տրտում թափահարում էր գլուխը, առանց ընթացքն արագացնելու: Ծանապարհի երկայնքով աճած թփերը աղջամուղում նման էին քարացած ծիս քուլաների: Անտանելիորեն բզում էին մոծակները: Պղտոր երկնքում դրդողում էին հատուկենատ դժգույն աստղերը: Մերթ ընդ մերթ փշում էր մեղմ քամին, որը միաժամանակ և՛ տար էր, և՛ սառը, ինչպես միշտ լինում է աշնանը տոթ, փոշոտ ցերեկներով և ցուրտ գիշերներով այս ծովափնյա երկրում:

Ռումատան ավելի պինդ փաթաթվեց թիկնոցի մեջ և սանձն ազատ թողեց: Շտապելն իմաստ չուներ: Մինչև կեսօհշեր կես ժամ էր մնում, իսկ Զկրտացող անտառն իր ատամնավոր, սև ուրվագծով արդեն երևում էր հորիզոնում: Չորս կողմը փոփած էին վարած դաշտերը, աստղերի տակ փայլվում էին ճահիճները, որոնցից մեռած ժանտահոտ էր փշում, սևին էին տախս բլուրները ու Ներխուժման ժամանակների փտած ցանկապատները: Հեռու-հեռվում ձախ կողմից բռնկվում ու մարում էր հրացութը: Ըստ երևոյթին, վառվում էր մի գյուղ՝ մեկն այն անհամար ու միօրինակ Մեռելավաններից, Կախաղանավաններից, Թալանավաններից, որոնք վերջերս Օգոստոսափայլի հրամանով վերանվանվել էին Երազավաններ, Լիավաններ ու Հրեշտակավաններ: Հարյուրավոր մղոններով, Նեղուցի ափերից մինչև Զկրտացող անտառի սայվան, տարածվում էր այդ երկիր՝ պարուրված մոծակների ամառերով, կտրտված ձորակներով, ողողված ճահիճներով, վարակված տենդով, ժանտամահով ու զարդարությունով:

Ծանապարհի ոլորանում թփերի մոտից անջատվեց մի սև կերպարանք: Հովատակը խրտնեց, վեր տնկելով գլուխը: Ռումատան իսկույն ձեռքն առավ սանձը, ըստ սովորության ուրիշ աջ ձեռքի ժանյակը, ափը որեց թրի կորին ու նայեց այդ կողմը: Ծանապարհին հայտնված մարդը հանեց զիսարկը:

— Բարի երեկո, ազնվագարմ դոն, — կամաց ասաց նա: — Ներեցեք, խնդրում եմ:
— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց Ռումատան, լսելով նրան:

Անաղմուկ ծուղակներ չեն լինում: Ավազակներին մատնում է աղեղնալարի ճտճտոցը, զորշ զրոհայինները չեն կարողանում զապել զզվելի զարեցրից առաջացող զկրտոցը, բարոնի դրուժիննիկները ազահորեն ֆսացնում են ու զրնզացնում երկային զենքերը, իսկ վանականները՝ ստրուկ որսացողները, աղմուկով քորվում են: Երևում է, այս մարդը կապ չուներ դրանց հետ: Եվ ընդհանրապես նա, համեստ թիկնոցով այդ փոքրամարմին, հաստիկ քաղաքացին, նման չէր ստահակի:

— Թույլ տվեք վազել ձեր կողքից, — ասաց նա խոնարհվելով:
— Խնդրեմ, — ասաց Ռումատան, սանձը ձգելով: — Կարող եմ բռնել ասպանդակից:

Մարդը քայլեց նրա կողքից: Նա զիսարկը պահել էր ձեռքում, և երևում էր նրա ճահատ զագաթը: Գործակատար է, մտածեց Ռումատոն: Գնում է բարոնների կալվածքերն ու անասնավաճառների տները, վուշ ու մթերքներ գնում նրանցից: Խիզախ գործակատար է, ոնց որ... Իսկ գուցեև գործակատար չէ... Գուցե ուսալ է: Փախստական: Վտարված: Հիմա դրանք շատացել են ճանապարհներին, ավելի շատ են, քան գործակատարները... Իսկ գուցե լրտե՛ս է:

— Ո՞վ ես դու և որտեղացի՞՝, — հարցրեց Ռումատան:
— Իմ անունը Կիուն է, — տրտում ասաց քաղաքացին: — Ես Արկանարից եմ:

— Փախչո՞ւմ ես Արկանարից, — ասաց Ռումատան, կռանալով դեպի նա:

— Փախչում եմ, — տիտուր համաձայնեց քաղաքացին:

Տարօրինակ մարդ է, մտածեց Ռումատան: Կամ գուցե, այնուամենայնիվ, լրտե՞ս է: Պետք է ստուգել: Իսկ ինչո՞ւ: Ինչի՞ համար: Ո՞ւմ է դա պետք: Ո՞վ եմ ես, որ ստուգեմ նրան: Ու ոչ մի ցանկություն է շունեմ ստուգելու: Ինչո՞ւ պիտի չհավատամ նրան: Վհա նա, այս ուսույալը, փախչում է քաղաքից, որ փրկի կյանքը. . . Նա մենակ է, նա վախենում է, նա թույլ է ու պաշտպանության կարիք է զգում. . . Եվ ահա, ազնվական է հանդիպել նրան: Ազնվականներն իրենց հիմարության ու գոռողության պատճառով բան չեն հասկանում քաղաքականությունից, բայց երկար սրեր ունեն ու չեն սիրում գորշերին: Ինչո՞ւ քաղաքացի Կիունը անշահախնդիր պաշտպանություն չխնդրի հիմար ու գոռող ազնվականից: Եվ վերջ: Ես ոչ մի բան էլ չեմ ստուգի: Ես դրա կարիքը շունեմ: Կիսունք, ժամանակը շուտ կանցնի, ու բարեկամների պես կրածանվենք իրարից. . .

— Կիուն. . . — ասաց նա: — Ես ճանաչում էի մի Կիունի: Թիթեղյա փողոցում էր ապրում, ալրիմիկոս էր ու դեղավաճառ: Դու հո նրա ազգականը չե՞ս:

— Ավա՞ղ, այո, — ասաց Կիունը: — Ճիշտ է, ես նրա հեռավոր ազգականն եմ, բայց թե միևնույնն է. . . մինչև տասներկուերրորդ պորտը. . .

— Իսկ ո՞ւր ես փախչում, Կիուն:

— Մի որևէ տեղ. . . Հեռու: Շատերը Իրուկան են փախչում: Ես էլ կփորձեմ այնտեղ ընկնել:

— Հա՛, — ասաց Ռումատուն: — Ու դու մտածեցիր, որ ազնվազարմ դոնք քեզ կանցկացնի՞ ուղեկալից:

Կիունը չպատասխանեց:

— Կամ էլ, գուցե մտածում ես, որ ազնվազարմ դոնք չի իմանում, թե ով է թիթեղյա փողոցի ալրիմիկոս Կիունը:

Կիունը լուռ էր: Ոնց որ այն չեմ ասում, ինչ պետք է, մտածեց Ռումատուն: Նա կանգնեց ասպանդակների վրա ու գոռաց, ընդօրինակելով Թագավորական հրապարակի մունետիկին.

— Մեղադրվում է աստծո, թագի և անդորրի դեմ գործած ահավոր ու աններեկի հանցանքների համար:

Կիունը չեր պատասխանում:

— Իսկ եթե ազնվազարմ դոնք պաշտում է դոն Ռեքայի՞ն: Եթե նա ամբողջ հոգով նվիրված է գորշ խոսքին ու գորշ գործի՞ն: Թե՞ դու կարծում ես, որ դա անհնարին բան է:

Կիունը չեր պատասխանում: Աջից մթության մեջ երևաց կախաղանի կոտրված ստվերը: Զողափայտից օրորվում էր զիլիվայր կախված մերկ մարմինը: Է՞հ, միևնույն է, բան չի ստացվում, մտածեց Ռումատան: Նա ձգեց սանձը, բռնեց Կիունի ուսից և դեմքով շրջեց իր կողմը:

— Իսկ եթե ազնվազարմ դոնք հենց հիմա քեզ կախի այս թափառաշրջիկի կո՞ղը, — ասաց նա, հայացքը զամելով սպիտակ դեմքին ու սև ակնախոռոչներին: — Հենց ես, իմ

ձեռքով: Արագ ու հմտորեն: Արկանարյան պինդ պարանով: Հանուն իղեալների: Հը, ինչո՞ւ ես լում, ուսյալ Կիուն:

Կիունը չէր պատասխանում: Նրա ատամները իրար էին զարնվում, ու նա անզոր զալարվում էր Ռումատայի ձեռքի տակ, ոնց որ ճզմված մողես: Հանկարծ ճամփեզրի առվի մեջ ինչ-որ բան ընկավ շրմփոցվ, և նույն պահին է, ասես այդ շրմփոցը խլացնելու համար, նա հուսակտուր գոռաց.

— Դե կախի՞ր: Կախի՞ր, դավաճան:

Ռումատան խոր շունչ քաշեց ու բաց թռղեց Կիունին:

— Ես կատակ արեցի, — ասաց նա: — Մի՛ վախեցիր. . .

— Սուտ է, սուտ է. . . — հեծկլտալով փնթփնթաց Կիունը: — Ամենուրեք սուտ է. . .

— Լավ, մի՛ նեղացիր, — ասաց Ռումատան: — Ավելի լավ է վերցրու զցածդ, կթրջվի. . .

Կիունը մի քիչ կանգնած մնաց, օրորվելով ու հեծկլտալով, ձեռքերով թփթփացրեց իր թիկնոցին ու մտավ առուն: Ռումատոռան սպասում էր, հոգնած, թամրի վրա կծկված: Ուրեմն, այսպես է պետք, մտածում էր նա, ուրեմն այլ կերպ հնարավոր չէ. . . Կիունը դուրս եկավ առվից, փաթեթը մտցնելով ծոցը:

— Գրքեր են, իհարկե, — ասաց Ռումատան:

Կիունը տարութերեց գլուխը:

— Ոչ, — ասաց նա խռպոտ ձայնով: — Ընդամենը մեկ զիրք է: Իմ զիրքը:

— Ինչի՞ մասին ես գրում:

— Կարծում եմ, որ դա ձեզ չի հետաքրքրի, ազնվազարմ դոն:

Ռումատան խոր հոգոց հանեց:

— Բոնիր ասպանդակից, — ասաց նա: — Գնանք:

Երկար ժամանակ նրանք լուր էին:

— Լսիր, Կիուն, — ասաց Ռումատան: — Ես կատակ արեցի: Մի՛ վախեցիր ինձանից:

— Փառահե՛ղ աշխարհ, — խոսեց Կիունը: — Ուրա՞խ աշխարհ: Բոլորը կատակում են: Ու բոլորն էլ իրար նման են կատակում: Նույնիսկ ազնվազարմ Ռումատան:

Ռումատան զարմացավ:

— Դու զիտե՞ս իմ անունը:

— Գիտեմ, — ասաց Կիունը: — Ես ձեզ ճանաչեցի ճակատի ապարաշից: Ու շատ ուրախացա, որ հանդիպեցի ճանապարհին. . .

Դե իհարկե, այ թե ինչը նա նկատի ուներ, որ ինձ դավաճան անվանեց, մտածեց Ռումատան: Ու ասաց.

— Իսկ ես կարծեցի, թե դու լրտես ես: Ես միշտ սպանում եմ լրտեսներին:

— Լրտես. . . — կրկնեց Կիունը: — Այո, իհարկե: Մեր ժամանակներում շատ հեշտ ու օգտակար է լրտես լինելը: Մեր արծիվը, ազնվազարմ դոն Ռեբան, պարտավոր է իմանալ, թե ինչ են խոսում ու մտածում թագավորի հպատակները: Ծան կուզեի լրտես լինել «Գորշ ուրախություն» պանդոկում, շաքրային լրտես: Ծան լավ, շան պատվավոր գործ է: Երեկոյան ժամը վեցին մտնում ես գարեջրատուն ու նստում իմ սեղանի մոտ: Պանդոկապանը շտապ ինձ է մոտենում առաջին գավաթով: Ինչքան ուզեմ, կիսմեմ, գարեջրի համար վճարում է դոն Ռեբան, ավելի ճիշտ՝ ոչ ոք չի վճարում: Ես նստում եմ, գարեջուր խմում ու ականջ դնում: Երբեմն ձևացնում եմ, թե զրի եմ առնում խոսակցությունները, և լեղապատառ մարդուկները խոկոյն ինձ են մոտենում իրենց բարեկամությունն ու քամկը առաջարկելով: Նրանց աչքերում ես տեսնում եմ միայն իմ ուզածը՝ շնային հավատարմություն, հարգալից վախ ու մի սքանչելի անզոր ատելություն: Ես անպատիծ կարող եմ ձեռք զցել աղջիկներին ու կամքել կանանց՝ աժդահա ամուսինների աշքի առաջ, ու նրանք միայն ստորաքարշորեն կիրիռան. . . Հրաշալի դատողություն է, չէ, ազնվազարմ դոն: Ես սա լսել եմ մի տասնինզամյա տղայից՝ Հայրենասիրական դպրոցի ուսանողից. . .

— Ու դու ի՞նչ ասացիր նրան, — հետաքրքրվեց Ռումատան:

— Իսկ ի՞նչ կարող էի ասել: Նա չէր հասկանա: Ու ես նրան պատմեցի, որ երբ Վազա Անվի մարդիկ լրտես են բռնում, պատռում են նրա փորը ու մեջը պղպեղ լցնում. . . Իսկ հարբած զինվորները լրտեսին խցկում են պարկն ու խեղդում արտաքնոցում: Ու սա գուտ ճշմարտություն է, բայց նա չհավատաց ինձ: Նա ասաց, որ դպրոցում նրանք այդպիսի բաներ չեն անցել: Այդ ժամանակ ես մի թուղթ հանեցի ու գրեցի մեր խոսակցությունը: Դա ինձ պետք էր գրքիս համար, իսկ նա, խղճուկը, որոշեց, որ ես դա գրում եմ մատնելու համար, ու վախից տակը թրջեց. . .

Թփերի միջից երևացին Կմախը Բակոյի պանդոկի լույսերը:

Կիունը կմկմաց ու լրեց:

— Ի՞նչ պատահեց, — հարցրեց Ռումատան:

— Այնտեղ գորշ պարեկներն են, — շշնչաց Կիունը:

— Հետո ի՞նչ, — ասաց Ռումատան: — Լսիր ևս մեկ դատողություն, պատվարժան Կիուն: Մենք սիրում ու գնահատում ենք այդ հասարակ ու գուեհիկ ջահեկներին, մեր գորշ մարտական անասունին: Նրանք հարկավոր են մեզ: Այսուհետև ռամիկը պետք է լեզուն քաշի իրեն, եթե չի ուզում ճոճվել կախաղանից: — Նա ծիծաղեց, որովհետև գերազանց արտահայտվեց՝ գորշ գորանոցների լավագույն ավանդությներով:

Կիունը կծկվեց ու գույխը քաշեց ուսերի մեջ:

— Ռամիկի լեզուն պետք է իմանա իր տեղը: Աստված ռամիկին լեզու է տվել ոչ թե բարբառելու համար, այլ իր պարոնի կոշիկները լիզելու համար, քանզի պարոնին աստված է կարգել. . .

Պանդոկի մոտ կանգնած էին գորշ պարեկների թամբած ձիերը: Բաց պատուհանից լսվում էր խոպոտ հայինյանք ու վեզերի շրիկոց: Դոան շեմին, հրեշավոր փորով ծածկելով մուտքը, կանգնած էր ինքը Կմախը Բակոն, հազին՝ թևքերը ծալած հնամաշ կաշվե քամկոն: Փոշոտ թաթով նա բռնել էր տապարը, երևում է, հենց նոր էր շներին մորթել ճաշի

համար, ու հիմա քրտնել էր ու դուրս էր եկել հանգստանալու: Աստիճաններին տրտում նստել էր մի զորշ գրոհային, մարտական կացինը դրած ծնկների արանքը: Կացնի կոթը մի կողմ էր թեքել նրա մօռութը: Երևում էր, որ նրա սիրտը խառնում էր շատ խմելուց: Նկատելով հեծյալին՝ նա փայինքը կու տվեց ու խզիզան ձայնով գոռաց.

— Կը. . . կանգնի՞ր: Հեյ, ով ես. . . Դու, ազնվազարմ. . .

Ռումատան կզակը վեր տնկելով, անցավ նրա կողքով, նույնիսկ չնայելով վրան:

— . . . Իսկ եթե ռամիկի լեզուն ուրիշ կոշիկ է լիզում, — բարձր խոսում էր նա, — ապա այդ լեզուն պետք է արմատախիլ արվի, քանզի ասված է. «Չո լեզուն իմ թշնամին է. . . »

Կիունը թաքնվելով ձիու գավակի հետևում, լայն քայլերով գնում էր նրա կողքից: Ռումատան աչքի պոչով տեսնում էր, թե ոնց է քրտնել նրա ճաղատը:

— Կանգնի՞ր, քեզ եմ ասում, — գոռաց գրոհայինը:

Լսվում էր, ինչպես է նա, կացինը շրիկացնելով, գլորվում աստիճաններով ներքև, հայիութով միաժամանակ և՛ աստծուն, և՛ սատանային, և՛ ամեն տեսակ ազնվազարմ տականքներին:

Հինգ հոգի կլինեն, մտածեց Ռումատան, վեր քաշերլով թևքածալերը: Հարբած մսագործներ: Անհեթեթություն է:

Նրանք անցան պանդոկի մոտով ու թերվեցին դեպի անտառ:

— Եթե պետք է, ես կարող եմ ավելի արագ քայլել, — ասաց Կիունը, անբնական վստահ ձայնով:

— Հիմարություն, — ասաց Ռումատան, դանդաղեցնելով ընթացքը: — Ծատ ձանձրալի կլիներ, որ այսքան ճանապարհ գնայինք ու ոչ մի անգամ չկովեինք: Մի՛թե դու երբեք կովելու ցանկություն չես ունենում, Կիուն: Միայն խոսում ես, խոսում. . .

— Ոչ, — ասաց Կիունը: — Ես երբեք կովելու ցանկություն չեմ ունեցել:

— Վասն ի հենց դա է, — ասաց Ռումատան, ետ շրջելով ձիուն ու դանդաղ հազնելով ձեռնոցները:

Ճանապարհի ոլորանից դուրս պրծան երկու հեծյալ և, տեսնելով նրան, միանգամից կանգ առան:

— Հեյ, դու, ազնվազա՞րմ դոն, — գոռաց մեկը: — Հապա մի անցագիրդ ցո՞յց տուր:

— Լկտի՛, — ապակե ձայնով խոսեց Ռումատան: — Դուք հո անգրագետ եք, անցագիրը ձեր ինչի՞ն է պետք:

Նա ծնկներով խթանեց հովատակին ու վարգով ընդառաջ գնաց գրոհայիններին: Վախենում են, մտածեց նա: Խեղճացել են. . . Գոնե մի երկու ապատակ հասցնեի: Ո՛չ. . . Չի՛ լինի: Ոնց է ուզում թափել օրվա ընթացքում կուտակված ատելությունը և, կարծես, քան չի ստացվի: Մնանք մարդասեր: Ներենք բոլորին ու խաղաղ լինենք աստվածների պես: Թող նրանք կոտորեն ու պղծեն, մենք խաղաղ կլինենք աստվածների պես: Աստվածները շտապելու տեղ չունեն, նրանց առջևում հավերժությունն է:

Նա կիալ մոտեցավ հեծյալներին: Գրոհայինները վեհերոտ բարձրացրին կացիններն ու հետ-հետ գնացին:

— Հը՞, — ասաց Ռումատան:

— Դե ինչ, ուրեմն. . . շփոթված ասաց առաջին գրոհայինը: — Ուրեմն, Էդ դո՞ւր եք, ազնվազարմ դոն Ռումատա:

Երկրորդ գրոհայինը խսկույն շրջեց ձիու գլուխն ու մի կողմ պացավ: Առաջինը շարունակում էր հետ-հետ գնալ, իջեցնելով կացինը:

— Ներող կլինեք, ազնվազարմ դոն, — շուտասելուկի պես կրկնում էր նա: — Չճանաչեցինք: Սիալվեցինք: Պետական գործ է, սխաները միշտ հնարավոր են: Տղերը մի քիչ կոնծել են ու գլուխները տաքացրել. . . Ինքներդ գիտեք, դժվար ժամանակներ են. . . Բռնում ենք փախստական ուսայալներին: Մենք չենք ցանկանա, որ դուք բողոքեիք, ազնվազարմ դոն. . .

Ռումատան մեջքը դարձրեց նրա կողմը:

— Բարի ճանապարհ ազնվազարմ դոնին, — թեթևացած ասաց գրոհայինը:

Երբ նա հեռացավ, Ռումատան կամացուկ կանչեց.

— Կիուն:

Ոչ ոք չպատասխանեց:

— Հեյ, Կիուն:

Ու նորից պատասխան չստացավ: Լարելով լսողությունը՝ նա մոծակների բզբոցի միջից լսեց թիերի խշխոց: Կիունը արագ-արագ դաշտի միջով գնում էր դեպի արևմուտք, որտեղ քան մոտ հեռավորությամբ անցնում էր իրուկանյան սահմանը: Ահա և բոլորը, մտածեց Ռումատան: Ահա և ամբողջ խոսակցությունը: Միշտ նույն բանն է: Ստուգում, երկիմաստ առակների գգույշ փոխանակում. . . Շարաթներով զգվում ես հազարում տականքների հետ խոսելուց, իսկ երբ խսկական մարդու ես հանդիպում խոսելու ժամանակ չի լինում: Պետք է թաքցնել նրան, փրկել, ապահով տեղ ուղարկել, և նա գնում է, այդպես էլ չհասկանալով բարեկամի՞ էր հանդիպել, թե բնահաճ վիմֆվածքի: Եվ դու ինքդ է ոչ մի բան չես իմանում նրա մասին: Ի՞նչ է ուզում նա, ի՞նչ կարող էր անել, ինչո՞ւ է ապրում:

Նա հիշեց իրիկնային Արկանարը: Գլխավոր փողոցի քարակերտ տները, գինետան կողքի բարեհամբյուր լապտերիկը: Կուշտ ու բարեհոգի խանութպանները գարեջուր են խմում մաքուր սեղանների մոտ նստած ու խոսում են, որ աշխարհին այնքան է վատր չէ, որ հացի գներն ընկնում են, իսկ զրահների գները բարձրանում են, դավադրությունները ժամանակին են մերկացվում, կահարդներին ու կասկածելի ուսայալներին ցից են հանում, թագավորը, ինչպես միշտ, մեծ է ու պայծառ, իսկ դոն Ռեքան անսահման խելք է և աչալուրք: «Ինչ ասես չեն հորինի. . . Աշխարհը կլոր է. . . Ե՛, ինձ ոք մնա՞ թող քառակուսի լինի, բայց դու մարդկանց մտքերը մի պղտորի. . . » «Ամեն վատ բան գրեթից է զալիս, եղբայրներ»: Երբ «երջանկությունը փողի մեջ չէ, իբրև գյուղացին է մարդ է, հետո ավելի վիրավորական ոտանավորներ են թիսում, իսկ հետո էլ խոռվություն. . . », «Դրանց բոլորին ցից պետք է հանել, եղբայրներ. . . Ես գիտե՞ք ինչ կանեի, դրանց մեկ-մեկ կհարցնեի՝ գրագե՞տ ես: Ցից հանել: Ոտանավո՞ր ես գրում: Ցից

հանել: Այսուսակ գիտե՞ս: Ցից հանել, շատ բան գիտի. . . », «Բինա՛, թմրիկ, Եի երեք գավառ գարեջուր բեր ու տապակած ճագար. . . »: Իսկ սալարկած խճուղու վրա պայտած կոշիկներով դիմիկացնում են (դը՛խկ, դը՛խկ, դը՛խկ) գորշ շապիկներ հազած և աց ուսերին ծանր կացիններ դրած հաղթանամ կարմրամոռութ ջահելները: «Եղբայրներ, ահա նրանք, մեր պաշտպանները: Մի՛թե սրանք թույլ կտան: Ո՞նց չէ. . . Իսկ իմը, իմը. . . Ազ կողմում է: Երեկ դեռ դնօսում էի նրան: Հա, եղբայրներ, հիմա ձեզ համար խառը ժամանակներ չեն: Գահի հաստատություն, բարեկեցություն, անխախտ խաղաղություն և արդարություն: Ուռա՛, գորշ վաշտեր: Ուռա՛, դոն Ուերա: Փա՛ռ մեր թագավորին: Է՛հ, տղերը, ի՞նչ հրաշալի կյանք է. . . »

Իսկ Արկանարի թագավորության մթին հարթավայրով, որը լուսավորվում էր հրդեհների հրացուքով ու կրակի կայծերով, մոծակների խժոած ճանապարհներով ու արահետներով, արնաշաղախ ոտքերով, քրտնքի ու փոշու մեջ կորած, տանջված, ահաբեկված, հուսալրված, սակայն պողպատի պես ամուր իրենց միակ համոզմունքի մեջ, փախչում են նրանք, գնում են, շրջանցելով ուղեկանները, փախչում են օրենքից դուրս հայտարարված հարյուրավոր դժբախտներ, որովհետև նրանք կարող են և ուզում են բուժել ու սովորեցնել հիվանդություններից տառապող ու տգիտության մեջ խարխափող իրենց ժողովրդին, որովհետև նրանք էլ, աստվածների պես, կավից ու քարից արարում են երկրորդ բնությունը՝ զարդարելով գեղեցկությանն անտեղյակ ժողովրդի կյանքը, որովհետև նրանք թափանցում են բնության գաղտնիքների մեջ, կամենալով այդ գաղտնիքները ի սպաս դնել իրենց անփորձ, հազարումի անհեթեթությամբ ահաբեկված ժողովրդին: Անպաշտպան, բարի, անզործնական, իրենց ժամանակից շատ առաջ քայլող մարդիկ. . .

Ոռումատան հանեց ձեռնոցը ու թափով խփեց հովատակի ականջների մեջտեղին:

— Դե, սատկա՛ծ, — ասաց նա ոռուերեն:

Արդեն կեսզիշեր էր, երբ նա մտավ անտառ:

Հիմա ոչ ոք չի կարող ստույգ ասել, թե որտեղից հայտնվեց այս տարօրինակ անունը՝ Զկոտացող անտառ: Պաշտոնական ավանդությունն ասում էր, որ երեք հարյուր տարի առաջ թագավորական մարշալ Տողի՛ հետագայում Արկանարի անդրանիկ թագավորի երկաթե վաշտերը, հետապնդելով պղնձամորթ բարբարոսների հորդաներին, մտնում են սայփա և այստեղ դադար առնելիս, ապիտակ ծառերի կեղևից եփում են մի գարեջուր, որն անզուսապ զկոտոց էր առաջացնում: Ըստ ավանդության, մի առավոտ ճամբարում շրջելիս մարշալ Տողը, կնճոտելով ազնվատոհմիկ քիթը, ասել է: «Սա ինչ անտանելի բան է: Ամբողջ անտառը զկոտում է ու գարեջրի հոտ փչում»: Եվ իբր թե հենց այստեղից է անտառը ստացել է իր անունը:

Ինչևիցե, սա մի արտասալոր անտառ էր: Այստեղ աճում էին աճուր, սափտակ բներով վիթխարի ծառեր, որպիսիք կայսրությունում ուրիշ ոչ մի տեղ չին աճում, ո՛չ իրուկանի դրսությունում, ո՛չ էլ մանավանդ Սուան առևտրական հանրապետությունում, որը փաղուց իր բոլոր անտառները օգտագործել էր նավեր սարքելու համար: Պատմում էին, որ Հյուսիսային Կարմիր լեռնաշղթայից այն կողմ, բարբարոսների երկրում, շատ կան այդպիսի անտառներ, բայց ինչ է, քի՛չ բաներ են պատմում բարբարոսների երկրի մասին. . .

Անտառով ձգվող ճանապարհը բացել էին երկու դար առաջ: Այդ ճանապարհը տանում էր դեպի արծաթի հանքերը և ավատական իրավունքով պատկանում էր Պամպա

բարոններին՝ մարշալ Տոցի համախոհներից մեկի ժառանգներին: Պամպա բարոնների ավատական իրավունքը տարեկան տասներկու փութ մաքուր արծաթ էր նստում արկանարյան թագավորների վրա, այդ պատճառով է յուրաքանչյուր նոր հերթական թագավոր զահ բարձրանալուն պես զորք էր հավաքում ու կռվի գնում բարոնների դեմ, որոնք բնակվում էին Բառ ամրոցում: Ամրոցի պարիսպները շատ ամուր էին, բարոնները՝ կտրիճ մարդիկ, յուրաքանչյուր արշավանքը նստում էր երեսուն փութ մաքուր արծաթ, և զահացախված բանակի վերադարձից հետո արկանարյան թագավորները կրկին ու կրկին հաստատում էին Պամպա բարոնների ավատական իրավունքը մի քանի արտոնությունների հետ միահին, ինչպես, օրինակ, թագավորական սեղանի մոտ նստած քիթ քահորելը, Արկանարից արևմուտք ընկած վայրերում որս անելը և թագաժառանգներին անունով կոչելը՝ առանց տիտղոսներն ու կոչումները թվելու:

Զկրոտացող անտառը լի էր խորհրդավոր զաղտնիքներով: Առավոտյան այս ճանապարհով զգիւմ էին հանքանյութով բեռնված սայլերը, իսկ գիշերները ճանապարհ ամայի էր, որովհետև շատ քիչ կտրիճներ էին համարձակվում այդտեղով քայլել աստղերի լուսի տակ: Ասում էին, որ գիշերները Հայր ծառին նստած կրնչում է Սիու թռչունը, որին ոչ ոք չի տեսել, որովհետև նա սովորական թռչուն չէ: Ասում էին, որ խոշոր փրչոստ սարդերը ճյուղերից ցատկում են ձիերի պարանոցներին, մի ակնթարթում կրծում երակները ու խմում նրանց արյունը: Ասում էին, որ անտառում թափառում է մի հինավորց վիթխարի գազան՝ Պեխը, որը ծածկված է թեփուկներով, սերունդ է տալիս տասներկու տարին մեկ անգամ, ունի տասներկու պոչ, որոնք թունավոր քրտինք են արտադրում: Իսկ ունանք է տեսել էին, թե ինչպես օրը ցերեկով այս ճանապարհով անցնում էր, փնթինթալով իր գանգատները, լրիվ մերկ, անմազ վարազը, որին անձեռ էր սուրբ Միկան. այս կատաղած վարազին երկաթը չէր խոցում, իսկ ոսկորը միանգամից խոցում էր:

Վյատեղ կարելի էր հանդիպել նաև փախատական ստրուկին (նրա թիակների մեջտեղում երևում էր ձյութով դրոշմված խարանը), որը լրակյաց էր և անողորմ՝ արյունախում փրչոստ սարդի պես: Եվ երեք տակ ծալված կախարդին, որը խորհրդավոր սունկեր էր հավաքում իր կախարդական դեղերի համար, որոնց օգնությամբ կարելի էր դառնալ անտեսանելի, վերածվել տարրեր կենդանիների, կամ էլ ձեռք թերել երկրորդ ստվերը: Ճանապարհի երկայնքով քարշ էին զալիս ահարկու Վագա Անվի գիշերային ստահակները, և արծաթի հանքից փախած սպիտակ, թափանցիկ դեմքերով ու սև ափերով փախատականները: Հերիմները այստեղ էին հավաքվում գիշերով, իսկ բարոն Պամպայի լկտի որսորդները բացատում շամփուրների վրա էին անցկացնում զողացած ցուլերին և խորովում:

Անտառի թավուտում, ճանապարհոց մեկ մղոն հեռավորության վրա, ծերությունից շրացած մի վիթխարի ծառի տակ հողի մեջ էր խրվել հսկայական գերաններից սարքված խրճիթը, որը շրջապատված էր սևացած ցանկապատով: Խարիսված խրճիթն այստեղ կանգնած էր անհիշելի ժամանակներից, նրա դուռը միշտ փակ էր, իսկ փտած շեմի մոտ տնկված էին ամբողջական ծառաբներից քանդակված կուռքերը:

Այս խրճիթը Զկրոտացող անտառի ամենավտանգավոր տեղն էր: Ասում էին, որ տասներկու տարին մեկ այստեղ է զալիս զառամյալ Պեխը, որ ծնի իր ժառանգին, և իսկույն էլ սողալով խրճիթի տակ՝ շունչը փչում է, այնպես որ խրճիթի տակը լրիվ լցված է սև թույնով, իսկ երբ այդ թույնը դուրս կհոսի, այ հենց այդ ժամանակ էլ ամեն ինչ կկործանվի: Ասում էին, որ անձրևոտ գիշերներին կուռքերը դուրս են զալիս հողի միջից, մոտենում են ճանապարհին ու նշաններ տալիս: Ու նաև ասում էին, որ երբեմն մեռյալ

պատուհաններում վառվում է ոչ մարդկային մի լույս, ինչոր ձայներ են լսվում, և ծխնելույզից դուրս եկող ծուխը սյան պես ձգվում է մինչև երկինք:

Վերջերս Բարեհուսա (ռամկավարի՝ Գեղշկավան) խուտորի շնորհ խենթուկ Իրմա Կուկիշը հիմարավարի երեկոյան կողմ մոտեցել էր իրճիթին ու պատուհանից ներս նայել: Նա տուն էր վերադարձել արդեն հիմարացած, իսկ երբ մի քիչ խելքը գլուխն էր եկել, պատմել էր, որ իրճիթում պայծառ լույս էր վառվում, և հասարակ սեղանի մոտ մի մարդ էր նստել, ոտքերը դրել էր նստարանին ու խմում էր տակառից, որը բրնել էր մի ձեռքով: Այդ մարդու դեմքը հասնում էր համարյա գոտկատեղին ու ամբողջովին ծածկված էր ինչոր բծերով: Պարզ է, որ դա սուրբ Միկան էր, երբ չէր դավանում մեր հավատին, մի քանի կին էր պահում, հարթեցող էր ու զազրելի հայիոն: Վախու պիտի զապեիր, որ կարողանայիր նրա վրա նայել: Պատուհանից փչում էր քաղցր ու թախծոտ մի հոտ, և շրջակա ծառերի վրա ստվերներ էին քայլում: Բոլոր կողմերից մարդիկ էին զալիս լսելու խենթ Իրմայի պատմածը: Իսկ դրա վերջն այն եղավ, որ գրոհայինները եկան ու, նրա ձեռքերը ոլորելով, տարան Արկանայր քաղաքը: Բայց մարդիկ շարունակում էին խոսել իրճիթի մասին և հիմա այն անվանում էին Հարբած Որջ. . .

Անցնելով վիթխարի ձարխոտի մացառների միջով, Ռումատան ձիուց իջավ Հարբած Որջի մոտ ու սանձր փաթաթեց կուտքերից մեկին: Խրճիթում լույս էր վառվում, բայց դուռը կախված էր մեկ ծովուոց: Հայր Կարանին, ուժասպառ, նստած էր սեղանի մոտ: Սենյակը պարուրված էր սպիրտի սուր հոտով, սեղանին թափված կրծած ուկորների ու խաշած շաղամի արանքում դրված էր մի հսկայական կավե զավաթ:

— Բարի երեկո, հայր Կարանի, — ասաց Ռումատան, շեմից ներս մտնելով:

— Ես ձեզ ողջունում եմ, — արձագանքեց հայր Կարանին իր խոպոտ ձայնով, որ նման էր մարտական եղջերափողի ձայնին:

Զրնգացնելով խթանները, Ռումատան մոտեցավ սեղանին, ձեռնոցները նետեց նստարանին ու նորից նայեց հայր Կարանին: Հայր Կարանին անշարժ նստել էր, կախ ընկած այտերով դեմքը ափերի մեջ առած: Կիսամերմակ փոչոտ հնոքերը կախվել էին այտերի վրա, ինչպես չոր խոտն է ցած կախվում ձորի պոնկից: Ամեն անգամ շունչ քաշելիս ծակոտեկին քթի ոռւնգերից սուլոցով դուրս էր թռչում օդը, որ հագեցված էր շմարսված ալկոհոլով:

— Ես ինք եմ նրան հորինել, — հանկարծ ասաց նա, մեծ ճիգով բարձրացնելով աջ հնոքը և ուռած աչքը հառելով Ռումատայի վրա: — Ես ի՞նքս: Ինչո՞ւ. . . Նա այսի տակից հանեց աջ ձեռքն ու թափահարեց մազոտ մատը: — Եվ, այնուամենայնիվ, ես այստեղ ոչ մի մեղք չունեմ. . . Ես եմ նրան հորինել. . . ու ես ոչ մի գործ չունեմ, հա՞: Ճիշտ է, ոչ մի գործ. . . Ու ընդհանրապես մենք չենք մոզանում, այլ սատանան գիտի թե. . .

Ռումատան արձակեց գոտին ու գլխի վրայով հանեց ուսափուկը սրի հետ միասին:

— Դե, դե, — ասաց նա:

— Արկողը, — մոնչաց հայր Կարանին ու երկար լոեց, տարօրինակ կերպով շարժելով այտերը:

Աչքը չկտրելով նրանից, Ռումատան նստարանի վրայով մեկնեց փոշոտ երկարաճիտք կոշիկներով ոտքերն ու նստեց, սուրբ դնելով կողը:

— Արկդը. . . — կրկնեց հայր Կարանին ընկճված ձայնով: — Դա մենք ենք ասում, որ իր մենք ենք հորինում: Իրականում այս բոլորը վաղուց, շատ վաղուց է հորինված: Ինչոր մեկը վաղուց հորինել է, դրեւ արկդի մեջ, կափարիչի վրա մի անցք է բացել ու ինքը թողել գնացել. . . Գնացել է քնելու. . . Իսկ հետո՞: Հետո զախս է հայր Կարանին, փակում է աչքերն ու ձեռքը մտցնում անցքի մեջ: — Հայր Կարանին նայեց իր ձեռքին: — Ձեռքը մտցնում է արկդի մեջ ու ա՛ռը հա. . . Հորինել: Ես ասում է, ես եմ այս ամենը հորինել. . . Իսկ ով ինձ չի հավատում, ուրեմն հիմարի մեկն է. . . Ձեռքս մտցնում եմ՝ մ-մե՛կ: Ի՞նչ է: Փշալար: Ինչի՞ համար: Փարախը գայլերից պաշտպանելու համար. . . Ապրե՞ս: Ձեռքս մտցնում եմ երկո՞ւ: Ի՞նչ: Չտեսնված մի բան: Մսաղաց է կոչվում: Ի՞նչի համար: Աղացած միսը շատ նուրբ է ստացվում. . . Ապրե՞ս: Ձեռքս մտցնում եմ երեք: Դյուրավառ ջուր. . . Ինչի՞ համար: Որ խոնավ փայտերը վառենք. . . Բա՞ . . .

Հայր Կարանին լոեց ու սկսեց առաջ թեքվել, ասես ինչոր մեկը բռնել էր նրա վզից ու կրացնում էր ներքև: Ռումատան վերցրեց զավաթը, նայեց մեջը, հետո մի քանի կաթիլ լցրեց ձեռքի վրա: Կաթիլները մանուշակագույն էին և սիվուխայի հոտ ունեին: Ռումատան ժանեկազարդ թաշկինակով սրբեց ձեռքը: Թաշկինակի վրա յուղի բծեր մնացին: Հայր Կարանիի զգգված գլուխը կպավ սեղանին ու իսկույն էլ վեր նետվեց:

— Նա, ով այդ բոլորը դրեւ էր արկդի մեջ, զիտեր, թե դրանք ինչի համար են հորինված. . . Փշալար. . . գայլերից. . . Դա ես եմ, հիմարս. . . գայլերից: Հանքերը, հանքերը պետք է շրջապատել այդ փշալարերով. . . Որ պետսական հանցագործները չփախչեն հանքերից: Իսկ ես չեմ ուզում. . . Ես ինքս պետսական հանցագործ եմ: Իսկ ինձ հարցե՞լ են. . . Հարցրել են: Ասում են՝ փշալար՝ է: Ասում են՝ գայլերից պաշտպանվելու համար է: Գայլերից. . . Լավ, ասում են, ապրես: Հանքերը փշալարով պատեր. . . Հենց ինքը դոն Ռեքան էլ պատեց: Իմ մսաղացն էլ տարավ: Ապրես, ասում է: Ասում է՝ լավ գլուխ ունես. . . Ու հիմա Ռուրախ Աշտարակում լա՛վ միս է աղում. . . Ասում են շատ է նպաստում. . .

Գիտեմ, մտածում էր Ռումատան: Ամեն ինչ գիտեմ: Գիտեմ ոնց էիր զոռում դոն Ռեքայի սենյակում, ոնց էիր ոտքերն ընկել ու պաղասում. «Վերադարձրու, պետք չի»: Արդեն ուշ էր: Քո մսաղացն արդեն պատվում էր. . .

Հայր Կարանին նրա ձեռքից խեց զավաթն ու տարավ դեպի մազմզոտ երախը: Խոմելով թռնավոր խառնուրդը, նա մոնչաց վարագի նման, հետո բաժակը դրեց սեղանին ու սկսեց մի կտոր շաղգամ ծամել: Արցունքները գլորվում էին նրա այտերի վրայով:

— Դյուրավառ ջուր, — հայտարարեց նա խոպոտ ձայնով: — Խարուկները կպցնելու և զանազան զվարճակի օյինքազությունների համար: Եվ դա ի՞նչ ջուր է, եթե կարելի է խմել: Եթե զարեցրի հետ խառնենք՝ զարեցուրն անզին բան կդառնա: Չեմ տա: Ես ինքս կխմեմ. . . Ու խմում եմ: Ցերեկը խմում եմ: Գիշերը խմում եմ: Լրիվ ուռել եմ: Անընդհատ ընկնում եմ: Քիչ առաջ, չես հավատա, դոն Ռումատա, մոտեցա հայելուն ու. . . վախեցա: Նայում եմ, տե՛ր աստված, ո՞ւր է հայր Կարանին: Իսկը ծովային զազան՝ ութունուկ, հարյուր գույն եմ առնում: Մեկ կարմրում եմ: Մեկ՝ կապտում: Ջուր եմ հորինել, այսպես ասած, օյինքազությունների համար. . . — Հայր Կարանին թքեց հատակին ու ոտքով տրորեց: Հետո հանկարծ հարցրեց. — Այսօր ի՞նչ օր է:

- Դաիհճ Բարեպաշտի նախօրյակը, — ասաց Ռումատան:
- Իսկ ինչո՞ւ արև չկա:
- Որովհետև զիշեր է:
- Էլի զիշեր. . . — թախծոտ ասաց հայր Կաբանին և դեմքով ընկավ կերակրի մնացորդների մեջ:

Ատամների արանքից սուլելով, Ռումատան որոշ ժամանակ նայում էր նրան: Հետո վեր կացավ սեղանի մոտից ու գնաց մառան: Մառանում շաղզամի կույսի ու թեփի արանքում փայլվիում էին ապակե խողովակները, օղեթոր սարքը, որը բնածին ինժեներ, բնածին քիմիկոս և վարպետ-ապակեգործ հայր Կաբանիի զարմանահրաշ ստեղծագործությունն էր: Ռումատան երկու անգամ պտտվեց «դժոխային մեքենայի» շուրջբոլորը, հետո, մթության մեջ շոշափելով, գտավ նիզը և, հատուկ նշան քրոնելով, մի քանի անգամ ուժգին խվեց: Մառանում զնզնգոց, շրիսկոց ու բլթբլթոց ընկավ: Թթված նստվածքի զզեւի հոտը դիպավ նրա քթին:

Կրունկներով տրորելով փշրված ապակու բեկորները, Ռումատան հասավ մյուս անկյուն ու վառեց էլեկտրական լապտերը: Այնտեղ, հնոտիքի կույսի տակ սիլիկատե պահարանի մեջ դրված էր «Միդաս» փոքրիկ դաշտային սինթեզատորը: Ռումատան մի կողմ նետեց հնոտիքը, սկավառակի վրա հավաքեց մի քանի թիվ ու բարձրացրեց պահարանի կափարիչը: Նույնիսկ էլեկտրական սպիտակ լույսի տակ սինթեզատորը շատ արտառոց տեսք ուներ այդ աղբակույտի մեջ: Ռումատան ձագարի մեջ մի քանի բահ թեփ լցրեց, և սինթեզատորը կամացուկ երգեց, ինքնարերաբար միացնելով ինդիկատորային վահանը: Ռումատան ժանգոտած դրյալը կոշիկի քթով մոտեցրեց երփի փողորակին: Ու խսկույն լսվեց՝ զընգ, զընգ, զընգ, և ծոմոված դրյալի թիթեղե հատակին թափվեցին Արկանարի թագավոր Պիցա Վեցերորդի ազնվական կիսադեմով ոսկե դրամները:

Ռումատան հայր Կաբանիին պառկեցրեց ճռճռան թախսի վրա, ոտքերից հանեց կոշիկները, հետո նրան շրջեց աջ կողքի վրա ու ծածկեց վաղուց սատկած ինչ-որ կենդանու մազաթափ մորթիով: Հայր Կաբանին մի պահ արթնացավ, բայց ոչ շարժվել կարող էր, ոչ է որևէ բան հասկանալ: Սահմանափակվեց նրանով, որ մի քանի տուն երգեց «Ես ոնց մի ալ ծաղիկ, քո ծեռորում փոքրիկ. . . » արգելված ոռմանսից, հետո խոխոնցը զցեց:

Ռումատան հավաքեց սեղանը, ավելու հատակը ու մաքրեց միակ պատուհանի ապակին, որը սևացել էր կեղտից ու հայր Կաբանիի քիմիական փորձերից: Ճաքճած վառարանի հետևում նա գտավ սպիրտով լցված մի տակառ ու այն դատարկեց առնետի բնի մեջ: Հետո ջուր ու վարսակ տվեց խամախարյան հովատակին, լվացվեց ու սկսեց սպասել, նայելով ձիթաճրագի մրոտ կրակին: Արդեն վեց տարի նա ապրում էր այս տարօրինակ, երկակի կյանքով ու, թվում էր, թե վարժվել էր արդեն, բայց ժամանակ առ ժամանակ, ինչպես հիմա, հանկարծ սկսում էր մտածել, թե իրականում չկա և ոչ մի կազմակեպված դաժանություն ու ճնշող գորշություն, այլ տեղի է ունենում մի արտառոց թատերական ներկայացում, որի գիհավոր դերակատարն ինքն է՝ Ռումատան: Որ հիմա, հատկապես իր հաջող խոսքից հետո, կթնդան ծափահարությունները, և Փորձարարական պատմության ինստիտուտի հասկացողները կգոռան. «Աղեկվատնո՞, Անտոն: Աղեկվատնո՞, Անտոն: Կեցցե՛ս, Տոշկա՞ն անույնիսկ նայեց շուրջը, բայց լեփ-լեցուն դահլիճ չկար, այլ կային միայն բորբոսնած ու սևացած գերանակապ պատեր, որոնց վրա շերտ-շերտ մուր էր նստած:

Դրսում կամացուկ վրնջաց ու սմբակներով դոփեց խամախարյան հովատակը: Լսվեց ցածր համաշափ դռոց, որը շատ ծանոթ էր ու այստեղ միանգամայն անհավատալի: Ռումատան, բերանը բաց, լսում էր այդ ձայնը: Դռոցը կտրվեց, աշտանակի վրա մոմի բոցը երերաց ու է ավելի պայծառ վառվեց: Ռումատան վեր կացավ տեղից, և հենց այդ պահին է գիշերվա խավարից սենյակ մտավ դոն Կոնդորը՝ Սուան առևտրական հանրապետության Գերազույն դատավորն ու պետական մեծ կնիքների պահապանը, Տասներկու մեկենասների կոնֆերանսի փոխնախագահը և Գյաստության Աջի կայսերական միարանության ասպետը:

Ռումատան այնպես վեր թռավ տեղից, որ քիչ մնաց շուր տար նստարանը: Նա պատրաստ էր նետվել դոնին ընդառաջ, գրկել, համբուրել նրան, բայց ոտքերը, ենթարկվելով վարվելակարգին, իրենք իրենց ծավալեցին, հանդիսավոր զնացին կոշկախթանները, աջ ձեռքը մի լայն կիսաշրջան կատարեց սրտից դեպի մի կողմ, իսկ զլուխն այնքան կրացավ, որ կզակը կորավ օճիքի փրփրադեզ ժանյակների մեջ: Դոն Կոնդորը զիսից հանեց հասարակ փետուրով թափել բերետը ու, հապշտապ, ասես մոծակներ էր քշում, թափահարեց Ռումատայի կողմը, իսկ հետո, բերետը նետելով սեղանին, երկու ձեռքով քանդեց թիկնոցի օճիքի ճարմանդները: Թիկնոցը դեռ դանդաղ սահում էր նրա մեջքից, իսկ նա արդեն նատել էր նստարանին՝ ոտքերը լայն չռած, ձախ ձեռքը կողքին կամթած, իսկ աջ ձեռքով բռնել էր հատակի փտած տախտակների մեջ խրված ոսկեզօծ թրի դաստակը: Նա փոքրամարմին էր, վտիտ, դուրս պրծած խոշոր աչքերով և երկար, նեղ դեմքով: Սև մազերը բոլորված էին Ռումատայի Ռուկե ապարոշի պես հաստ ապարոշով, որի վրա, քթարմատի տեղում, փայլվում էր խոշոր կանաչ քարը:

— Դուք մենա՞կ եք, դոն Ռումատա, — հարցորեց նա կտրուկ:

— Այո, ազնվազարմ դոն, — տիտոր պատասխանեց Ռումատան:

Հանկարծ հայր Կարանին բարձր ու սթափ ասաց. «Ազնվազարմ դոն Ռեբա. . . Դուք բորենի եք, ու վերջ»:

Դոն Կոնդորը շրջվեց նրա կողմը:

— Ես ուղղաթիռով եկա, — ասաց նա:

— Հուսանք, որ ձեզ չեն տեսել, — ասաց Ռումատան:

— Մի առասպեկ ավել, մի առասպեկ պակաս, — ջղագրգիռ ասաց դոն Կոնդորը: — Ես ժամանակ չունեմ ձիով ճանապարհորդելու համար: Ի՞նչ է պատահել Բուդախին: Ո՞ւր է կորել: Դե նստեք, դոն Ռումատա, խնդրում եմ: Վիզ ցավում է:

Ռումատան հնագանդորեն նստեց աթոռին:

— Բուդախին անհետացել է, — ասաց նա: — Ես նրան սպասում էի Ծանր Թրերի անտառում: Սակայն հայտնվեց միայն մի աչքանի մի թափառաշրջիկ, ասաց նշանաբանը ու գրքերով պարկը հանձնեց ինձ: Ես երկու օր էլ սպասեցի, հետո կապվեցի դոն Գուզի հետ, և դոն Գուզն ինձ հաղորդեց, որ Բուդախին ճանապարհել է մինչև սահմանը, և որ Բուդախին ուղեկցում է ոմն ազնվազարմ դոն, որին կարելի է վստահել, որովհետև նա մինչև վերջին շապիկը տարվել է թղթախաղում և հոգով ու մարմնով ծախվել է դոն Գուզին: Հետևաբար, Բուդախին անհետացել է այնտեղ, Արկանարում: Ինձ ահա այսքանն է հայտնի:

— Քիչ բան գիտեք դուք, — ասաց Կոնդորը:

— Հարցն այստեղ Բուդախը չէ, — առարկեց դոն Ռումատան: — Եթե նա կենդանի է, ես նրան կգտնեմ ու լոյս աշխարհ կհանեմ: Դա ես կարող եմ անել: Եվ այդ մասին չէի ուզում ձեզ հետ խոսել: Ես ուզում էի կրկին ու կրկին ձեր ուշադրությունը հրավիրել այն բանի վրա, որ Արկանարում դրությունը դուրս է զալիս բազիսային տեսության շրջանակներից. . . Դոն Կոնդորի դեմքին թթու արտահայտություն նշմարվեց: — Ո՛չ, ո՛չ, մինչև վերջ լսեք ինձ, — համառորեն շարունակեց Ռումատան: — Ես զգում եմ, որ ռադիոյով երբեք չեմ կարողանա բացատրել ձեզ: Իսկ Արկանարում ամեն ինչ փոխվել է: Ի հայտ է եկել ինչ-որ մշտական գործոն: Եվ դա արտահայտվում է նրանով, որ դոն Ռեբան, կարծես, գիտակցորեն, թագավորության մեջ եղած ողջ գորշությունը հրահրում է ուսալների դեմ: Նա, ով թեկուզ մի փոքր վեր է միջին գորշ մակարդակից, սպառնալիքի տակ է: Դուք լսե՛ք ինձ, դոն Կոնդոր, սրանք հույզեր չեն, սրանք փաստեր են: Եթե դու խելոք ես, կրթված, եթե դու տարակուսանքներ ունես, սովորական ձևով չես խոսում, վերջապես, եթե գինի չես խմում կյանքի վտանգի տակ է: Ամեն մի խանութպան կարող է քեզ մահվան դուռը հասցնել: Հարյուրավոր և հազարավոր մարդիկ հայտարարված են օրենքից դուրս: Գրոհայինները բռնում են նրանց ու կախում ճանապարհների երկյանքով: Կախում են նրանց գլխիվայր ու լրիվ մերկ: Եթեկ իմ փողոցում ոտքի տակ էին գցել մի ծերուկի և ծեծում էին, որովհետև իմացել էին, որ նա գրագետ է: Ասում են, որ երկու ժամ անընդհատ անխնա տրոբել ու ջարդել են նրան այդ բութ ու քրտնած հաստամութ զազանները. . . — Ռումատան զայեց իրեն և վերջացրեց հանգիստ: — Մի խոսքով, Արկանարում շուտով չի մնա և ոչ մի գրագետ մարդ: Ոնց որ Սուրբ Միաբանության մարզում Բարկանյան կոտորածից հետո:

Դոն Կոնդորը, շրջունքները պինդ սեղմած, սևեռուն նայում էր նրան:

— Դու ինձ դուր չես զալիս, Անտոն, — ասաց նա ոռւսերեն:

— Ինձ էլ շատ բան դուր չի զալիս, Ալեքսանդր Վասիլեվիչ, — ասաց Ռումատան: — Ինձ դուր չի զալիս, որ մենք կապել ենք մեր ոտնութեռը հենց բուն պրոբլեմի դրվագքով: Ինձ դուր չի զալիս, որ այն կոչում է Անարյուն Ներգործման Պրոբլեմ: Որովհետև իմ պայմաններում դա գիտականորեն հիմնավորված անգործություն է. . . Ես գիտեմ ձեր բոլոր առարկությունները: Ու ես գիտեմ տեսությունը: Բայց այստեղ չկա ոչ մի տեսություն, այստեղ ամենախսկական ֆաշիստական գործունեություն է, այստեղ ամեն րոպե զազանները սպանում են մարդկանց: Վյատեկ ամեն ինչ անօգուտ է՝ գիտելիքները չեն բավարարում, իսկ ոսկին կորցնում է իր գինը, որովհետև ուշանում է:

— Անտոն, — ասաց դոն Կոնդորը: — Մի՛ տաքացիք: Ես հավատում եմ, որ Արկանարում դրությունը միանգամայն բացատրիկ է, սակայն համոզված եմ, որ դու ոչ մի կոնստրուկտիվ առաջարկ չունես:

— Այո, — համաձայնեց Ռումատան: — Ես կոնստրուկտիվ առաջարկներ չունեմ: Սակայն մեծ դժվարությամբ եմ ինքս ինձ զապում:

— Անտոն, — ասաց դոն Կոնդորը: — Վյատեկ մենք ընդամենը երկու հարյուր հիսուն հոգի ենք: Բոլորն էլ զապում են իրենց, և դա բոլորի համար էլ դժվար է: Ամենափորձառուներն այստեղ ապրում են արդեն քաներկու տարի: Նրանք այստեղ էին թռել ընդամենը որպես դիտորդներ: Նրանց ընդհանրապես արգելված էր որևէ բան ձեռնարկել: Հապա մի րոպե պատկերացրո՛ւ արգելվում է ընդհանրապես: Նրանք նույնիսկ

Բուդախին փրկելու իրավունք չունեին: Նույնիսկ եթե Բուդախին ոտքի տակ զցեին ու ծեծեին հենց նրանց աչքի առաջ:

— Պետք չէ ինձ հետ այդպես խոսել, ես երեխա չեմ, — ասաց Ռումատան:

— Դուք երեխայի պես անհամբեր եք, — հայտարարեց դոն Կոնդորը: — Այնինչ պետք է շատ համբերատար լինել:

Ռումատան դառնորեն քմծիծաղեց:

— Մինչև մենք սպասենք, — ասաց նա, — մինչև հազարումի բաներ որոշենք, զազանները ամեն օր, ամեն րոպե կոչնչացնեն մարդկանց:

— Անտոն, — ասաց դոն Կոնդորը: — Տիեզերքում կան հազարավոր մոլորակներ, որտեղ մենք դեռ չենք եղել, ու որտեղ պատմությունը գնում է իր ընթացքով:

— Բայց այստեղ հո արդեն եկել ենք:

— Այո, եկել ենք: Սակայն եկել ենք, որպեսզի օգնենք այս մարդկությանը, այլ ոչ թե այն բանի համար, որ հազուրդ տանք մեր արդարացի զայրույթին: Եթե դու թույլ ես՝ գնա: Տուն վերադարձիր: Ի վերջո, դու երեխա չես ու գիտեիր, թե այստեղ ինչ պիտի տեսնես:

Ռումատան լուս էր: Դոն Կոնդորը, մի տեսակ խեղճացած ու ասես միանգամից պատաված, քայլեց սեղանի մոտով՝ երախակալից բռնած քարշ տալով թուրը և տխուր տմբտմբացնելով քիթը:

— Ամեն ինչ հասկանում եմ, — ասաց նա: — Չէ՞ որ այդ ամենը ես արդեն ապրել եմ: Կար ժամանակ, որ անզորության ու սեփական ստորության զգացումն ինձ համար ամենասուկալի զգացումն էր: Ավելի թույլերը դրանից խելազարվում էին, նրանց հետ էին ուղարկում Երկիր և այնտեղ բուժում: Աղավնյակս, տասնինգ երկար տարիներ անցան, մինչև ես հասկացա, թե ինչն է ամենասուկալին: Սարսափելին, Անտոն, մարդկային կերպարանքը կորցնելուն է: Հոգին կեղտոտելը, դաժանանալը: Մենք այստեղ աստվածներ ենք, Անտոն, և պետք է ավելի խելոր լինենք առասպելների աստվածներից, որոնց այստեղի մարդիկ մի կերպ արարում են ըստ իրենց պատկերի ու նմանության: Եվ չէ՞ որ մենք քայլում ենք ճահճի եզրով: Եթե քայլ սխալ զցես՝ կրնկնես ցեխի մեջ ու ամբողջ կյանքումդ է չես մարդի այդ կեղտից: Գորան Իրուկանցին «Գալստյան պատմության» մեջ գրում էր. «Երբ երկնքից իջած աստվածը եկավ Պիտանյան ճահիճների ժողովրդի մոտ, նրա ոտքերը ցեխոտ էին:

— Ու դրա համար էլ Գորանին ողջ-ողջ այրեցին, — մոայլ ասաց Ռումատան:

— Այո, այրեցին: Իսկ դա մեր մասին է ասված: Ես արդեն տասնինգ տարի այստեղ եմ: Ես, աղավնյակս, հիմա նոյնիսկ երազում է չեմ տեսնում Երկիրը: Մի անգամ, թղթերումս ինչ-որ բան վնատրելիս, պատահարար գտա մի կնոջ լուսանկար ու երկար ժամանակ չէի կարողանում զիսի ընկնել, թե նա ով է: Երբեմն հանկարծ սարափահար գիտակցում եմ, որ վաղուց արդեն հնատիտուտի աշխատակիցը չեմ, այլ այդ հնատիտուտի թանգարանի ցուցանմուշը՝ առևտրական ֆեռադական Առան հանրապետության զերագույն դատավորը, և որ այդ թանգարանում կա մի սրահ, որտեղ ինձ կտեղավորեն: Ահա թե ինչն է ամենից սարսափելին՝ դերի մեջ մտնելը: Մեզնից յուրաքանչյուրի մեջ ազնվազարմ ստահակը մարտնչում է կոմունարի հետ: Եվ շուրջն ամեն ինչ օգնում է ստահակին, իսկ կոմունարը մեն-մենակ է, մինչև Երկիր ընկած հազար տարի ու հազար պարսեկ: — Դոն

Կոնդորը լոեց, հայացքը զցելով ծնկներին: — Այսպէս, Անտոն, — ասաց նա ամրապնդվող ձայնով: — Մնանք կոմունարներ:

Նա չի հասկանում: Եվ ինչո՞ւ պիտի հասկանա: Նրա բախտը բերել է, ու նա չգիտի, թե ինչ բան է գորշ տեսորը, ինչ բան է դոն Ռեբան: Այն ամենը ինչին նա ականատես է եղել այս մոլորակում տասնինգ տարի աշխատելու ընթացքում, այս կամ այն կերպ տեղավորվում է բազիսի տեսության շրջանակներում: Ու երբ ես նրան ասում եմ ֆաշիզմի, գորշ գրոհայինների, քաղընիության աշխուժացման մասին, նա դրանք ընկալում է որպես հուզական արտահայտություններ: «Կատակ մի՛ արեք տերմինարանության հետ, Անտոն: Տերմինարանական շփոթը հղի է վտանգավոր երևոյթներով»: Նա ոչ մի կերպ չի կարողանում հասկանալ, որ միշնադարյան գազանության մակարդակը՝ դա Արկանարի երջանիկ երեկոն էր: Նրա համար դոն Ռեբան հերցող Ռիշելիեի նման մի բան է, խելացի ու հեռատես մի քաղաքագետ, որը միապետությունը պաշտպանում է վախստական ճորտերից: Ամրող մոլորակում միայն ես եմ տեսում այս երկրի վրա իշխող սուսպի ստվերը, բայց հենց ես էլ չեմ կարողանում հասկանալ, թե դա ինչի ստվերն է և ինչու. . . Ու ոնց կարող եմ համոզել նրան, երբ այ հիմա (դա նրա աչքերից է երևում) ինձ էլ երկիր կուղարկի բուժվելու:

— Ինչպե՞ս է հարգարժան Սինդան, — հարցրեց Ռումատան:

Դոն Կոնդորը դադարեց շաղափել նրան իր հայացքով ու մոթմոթաց. «Հավ: Շնորհակալություն»: Հետո ասաց.

— Վերջապես պետք է մեկընդիշտ հասկանալ, որ ոչ դու, ոչ ի ես, և մեզանից ոչ մեկը չի տեսնի իր աշխատանքի իրապես շոշափելի արդյունքները: Մենք ֆիզիկոսներ չենք, մենք պատմաբաններ ենք: Մեզ համար ժամանակի միավորը ոչ թե վայրկյանն է, այլ դարը, ու մեր գործերը նույնիսկ ոչ թե ցանք են, այլ սուկ միայն հողն ենք պատրաստում ցանքսի համար: Թե չէ երբեմն Երկրից այստեղ են գալիս էնտուզիաստներ, գրողը տանի դրանց. . . Հետապատ լինող վագորդներ. . .

Ռումատան կծու քմծիծաղ տվեց ու հենց այնպես սկսեց ձգել երկարաճիտ կոշիկները: Վազորդներ. . . Այո, եղել են այդպիսիք:

Տաք տարի առաջ Ստեֆան Օռլովսկին, նույն ինքը դոն Կապադեն, նորին կայսերական մեծության նետաձիգների վաշտի հրամանատարը, Էստորի տասնութ վիուկների հրապարակային խոշտանգման ժամանակ իր զինվորներին հրամայեց կրակ բացել դահիճների վրա, անձամբ սպանեց կայսերական դատավորին և երկու դատական պրիստավներին ու հետո ցից հանվեց պալատական պահակախմբի կողմից: Հոգևարքի տանջանքների մեջ նա գոռում էր. «Դուք հո մարդ եք: Խսիեք դրանց, խսիեք», — բայց նրա ձանը շատ քէրին էր հասնում ամրոխի ոռնոցի միջից. «Կրակ, եի՛ կրակ. . . »:

Մոտավորապես այդ ժամանակ մյուս կիսազնդում Կառլ Ռոգենբյուումը՝ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի գյուղացիական պատերազմների խոշորագույն գիտակներից մեկը, նույն ինքը՝ բրդի առևտրով դրավող Պանի-Պան, գլխավորեց մուրիսյան գյուղացիների ապստամբությունը, գրոհով գրավեց երկու քաղաք և, երբ փորձում էր կասեցնել կողոպուտն ու թալանը, սպանվեց ծոծրակը խրված նետից: Ռոգենբյուումը դեռ կենդանի էր, երբ ուղղաթիռով եկան նրա հետևից, բայց խոսել չէր կարողանում ու միայն մեղավոր ու շվարած նայում էր իր խոշոր, երկնազույն աչքերով, և արցունքները գլորվում էին նրա դեմքն ի վար. . .

Իսկ Ռումատայի այստեղ գալուց քիչ առաջ հոյակապ կերպով ծպտված նրա ընկերը՝ Կայսանի բռնակալի խորհրդապահը (հոդային ռեֆորմների պատմության մասնագետ Զերեմի Տաֆնատը), հանկարծ պալատական հեղաշրջում կազմակերպեց, գրավեց իշխանությունը, երկու ամսում փորձեց ստեղծել Ոսկե Դար, համառորեն չպատասխանելով հարևանների և Երկրի կատաղի հարցումներին, ինչպատճի համբավ նվաճեց, հաջողությամբ խուսափեց ուժ մահափորձերից, վերջապես առևանգվեց Ինստիտուտի վթարային խմբի կողմից և սուզանավով ուղարկվեց Հարավային քսերի մոտ գտնվող կղզիների բազան. . .

— Տե՛ս է, — փնթինթաց Ռումատան: — Մինչև հիմա ամբողջ Երկիրը երևակայում է, որ ամենաբարդ պլորեմներով զրադարձ է զրու ֆիզիկան. . .

Դոն Կոնդորը բարձրացրեց գլուխը:

— Օ՛, վերջապես, — ասաց նա ցածրաձայն:

Չրիկացին սմբակները, վրնջաց իամատակյան հովատակը և լսվեց մի թունդ հայինյանք իրուկանյան առողանությամբ: Դուն շեմին հայտնվեց դոն Գուգը, իրուկանի հերցոգի ավագ անկողնապետը՝ կարմրաթուշիկ, կտրիճավարի վեր ցցած քեղերով, մինչև ականջները հասնող ժպիտով և շականակագույն կեղծամի խոպոպների տակից ուրախ նայող փորդիկ աչքերով մի հաստիկ մարդ: Ու նորից Ռումատան մի շարժում արեց առաջ նետվելու և զրկելու նրան, որովհետև չէ որ դա Պաշկան էր, բայց դոն Գուգը հանկարծ ձգվեց, հաստամուռ դեմքին հայտնվեց մի քաղցրումեղցը արտահայտություն, և նա թեթևակի խոնարհվեց, զիհարկը սեղմեց կրծքին ու շրթունքներն ուղցրեց: Ռումատան մի թոռուցիկ հայացք զցեց Ալեկսանդր Վասիլիչի կողմը: Ալեկսանդր Վասիլիչը անհետացել էր: Նստարանին նստած էր Գերազույն դատավորը և Մեծ կնիքների պահապան՝ ոտքերը շռած, ձախ ձեռքը կողքին կանթած, իսկ աշով ոսկեզօծ թրի երախակալը բռնած:

— Դուք շատ ուշացաք, դոն Գուգ, — ասաց նա անդուր ձայնով:

— Հազար ներողություն, — բացականչեց դոն Գուգը, արագ մոտենալով սեղանին: — Երդվում եմ իմ հերցոգի ռախիտով, ինձ խանգարեցին մի շարք չնախատեսված հանգամանքներ: Չորս անգամ ինձ կանգնեցրեց նորին մեծության Արկանարի թագավորի պարեկությունը, և երկու անգամ կրվի մեջ մտա ինչ-որ լվատների հետ: — Նա նրբագեղորեն բարձրացրեց արնաթաթախ շորով փաթաթված ձախ ձեռքը: — Ի դեպ, ազնվազարմ դոներ, չե՞ք ասի, այդ ո՞ւմ ուղղաթիռն է կանգնած խրճիթի հետևում:

— Դա իմ ուղղաթիռն է, — դժգոհ մրթմրթաց դոն Կոնդորը: — Ես ժամանակ չունեմ ճանապարհներին կրիվների մեջ մտնելու համար:

Դոն Դուգը սիրայիր ժպտաց և, հեծնելով նստարանին, ասաց

— Եվ այսպես, ազնվազարմ դոներ, մենք ստիպված ենք հավաստել, որ դոկտոր Բուղախը խորհրդավոր կերպով անհետացել է Իրուկանի ու Ծանր Թրերի անտառի սահմաններում ինչ-որ տեղ. . .

Հանկարծ հայր Կաբանին շուռումուռ եկավ իր մահճում:

— Դոն Ռեբա, — վշտահար ասաց նա, առանց արթնանալու:

— Բուղախին ինձ թողեք, — հուսահատ ասաց Ռումատան, — ու փորձեք, այնուամենայնիվ, հասկանալ. . .

Գլուխ երկրորդ

Ուումատան ցցնվեց ու բացեց աչքերը: Արդեն լուսացել էր: «Պատուհանների տակ աղմկում էին: Ինչ-որ մեկը, ըստ երևույթին զինվորական, գոռում էր. «Սը-րի-կա՛: Դու քո լեզվով կմաքրես այս ցեխը: («Բարի լույս», — մտածեց Ուումատան:) Լը-ռե՛լ: Երդվում եմ սուրբ Միկայի մեջքով, դու համբերությունից կիանես ինձ»: Մյուս ձայնը, կոշտ ու խոպոտ, քրթմնջում էր, որ այս փողոցում միշտ է պետք նայել ոտքերի տակ: «Առավոտյան կողմ անձրև սկսվեց, իսկ սրա սալարկը դուք է գիտեք, թե եքք են արել. . . » — «Նա դեռ ինձ սովորեցնո՞ւմ է, թե որտեղ պիտի նայեմ. . . »: — «Դուք լավ կանեք ինձ բաց թողնեք, ազնվազարմ դոն, մի՛ քաշեք շապիկից»: — «Նա դեռ ինձ սովորեցնո՞ւմ է. . . »: Լսեց մի զրոյական շրիկոց: Ըստ երևույթին, դա արդեն երկրորդ ապտակն էր. Ուումատային արթնացրել էր առաջինը: «Լավ կանեք ինձ չծեծեք, ազնվազարմ դոն», — քրթմնջում էին ներքեւում:

Ծանոթ ձայն էր, տեսնես ո՞վ է: Կարծես դոն Տամեոն է: Այս խամախարյան քննոոտ ձին այսօր նորից պետք է տանել տալ նրան: Հետաքրքիր է, երբևիցե ձիերից բան կհասկանա՞մ: Ճիշտ է, մենք՝ Ուումատա Էստորցիներս, դարեր ի վեր բան չենք հասկացել ձիերից: Մենք մարտական ուղտերի գիտակներ ենք: Լավ է, որ Արկանարում ուղտ համարյա չկա: Ուումատան մարմինը ճրթճրթացնելով ձգվեց, մահճակալի գլխավերեւում շոշափեց մետաքսե քուղը և մի բանի անգամ ձգեց: Տան ընտերքում զնզգնզացին զանգերը: Տղան, իհարկե, դրսի կովին է նայում, մտածեց Ուումատան: Կարելի էր վեր կենալ և ինքնուրույն հազնվել, բայց դե ավելորդ ասեկոսների տեղիք կտա: Նա ականջ դրեց դրաց լսվող զզկոտոցին: Ի՞նչ հզոր բան է լեզուն: Աներևակայելի էնտրոպիա: Հո՛ չկտրեց դոն Տամեոն. . . Վերջին ժամանակներս գվարդիայում հայտնվել են սիրողներ, որոնք հայտարարում են, թե ազնիվ մարտի համար նրանք մի սուր ունեն, իսկ մյուս սուրը հատուկ օգտագործում են փողոցային հետապնդումների ժամանակ, ինչը դոն Ոերայի շանքերով շափազանց շատացել է փառապանծ Արկանարում: Ի դեպ, դոն Տամեոն դրանցից չէ: Վախկոտի մեկն է մեր դոն Տամեոն, և որպես քաղաքետ է հայտնի. . .

Զզելի է, որ օրը սկսվում է դոն Տամեոյով. . . Ուումատան նատեց, պատռված շքեն վերմակի տակ ծնկները գրկելով: Քեզ համակում է արճճե վիատության մի ծանր զզացում, ուզում ես տիրել ու խորիել այն մասին, թե որքան թույլ ենք ու չնչին հանգամանքների առաջ. . . Երկրի վրա նման բաներ մեր մտքով անգամ չի անցնում: Այստեղ մենք առողջ, ինքնավստահ տղաներ ենք, հոգեպես ամրապնդված և պատրաստ ամեն ինչի: Մենք պինդ նյարդեր ունենք. մենք կարող ենք դեմքներս շրջել, եքք խոշտանգում են մարդկանց ու կախաղան հանում: Մենք չտեսնված դիմացկուն ենք. ընդունակ ենք դիմանալու անհուսափ ապուշների բարբաջանքներին: Մենք մոռացել ենք ինչ բան է զզվանքը, մենք չենք խորշում այն անակներից, որ տալիս են շներին լիզելու, իսկ հետո սրբում են կեղտու փեշով: Մենք մեծագույն անդեմներ ենք, նույնիսկ երազում չենք խոսում Երկրի լեզուներով: Մենք ունենք անխափան զենք՝ ֆեռդալիզմի բազիսային տեսությունը, որը մշակվել է լրին առանձնասենյակներում ու լաբորատորիաներում, փոշու պեղումնավայրերում, պատկառազդու բանավեճերում. . .

Ավսոս, որ դոն Ռեքան ոչ մի պատկերացում չունի այդ տեսության մասին: Ավսոս, որ հոգեքանական պատրաստվածությունը մեզանից պոկվում է ինչպես արևայրութը, մենք ընկնում ենք ծայրահեղությունների մեջ, մենք ստիպված ենք անընդհատ ոգևորել մեզ. «Ատամներդ սեղմիր ու իհշիր, որ մենք ծպայալ աստվածներ ենք, որ նրանք չեն զիտակցում, թե ինչ են անում, և նրանցից գրեթե ոչ մեկը մեղավոր չէ, ուստի դու պիտի լինես համբերատար և հանդուրժող. . . » Պարզվում է, մեր հոգու մարդասիրության ջրհորները, որ Երկրի վրա թվում էին անհատակ, ցամաքում են ահավոր արագությամբ: Սուրբ Միկա, չէ որ մենք խկական մարդասերներ էինք այնտեղ՝ Երկրում, մարդասիրությունը մեր էության կմախքն էր, Մարդու առաջ խոնարհելը, Մարդու հանդեա ունեցած սերը մեզ հասցրեց մարդապաշտության, իսկ այստեղ հանկարծ սարսափով զգում ենք, որ սիրում ենք ոչ թե մարդուն, այլ սուկ միայն կոմունարին, երկրացուն, մեզ հավասարին. . . Ավելի ու ավելի հաճախ ենք մտածում. «Դեհ, հերիք է, մի՞թե սրանք մարդ են: Մի՞թե սրանք ընդունակ են մարդ դառնալու, թեկուզ ժամանակի ընթացքում»: Ու այդժամ հիշում ենք Կիրային, Բուղակին, Արատա Սապատավորին, մեծարգոն բարոն Պամպային, և բոլորս ամաչում ենք, իսկ դա նույնպես արտառոց ու տիաճ բան է և, ամենակարևորը չի օգնում. . .

Պետք չէ հիշել այս ամենը, մտածեց Ռումատան: Այն է առավոտյան: Գրողի ծոցը կորչի այս Տամենն. . . Հոգումս մաղձ է կուտակվել, և այսպիսի մենակության մեջ չգիտես ոնց ազատվել մաղձից: Այն, մենակության մեջ: Իսկ մենք՝ առողջներս, ինքնավստահներս, արդյոք մտածում էինք, որ այստեղ կհայտնվենք մենակության մեջ: Չէ՞ որ ոչ չի հավատա դրան: Անտոն, սիրելիս, թեզ ի՞նչ է պատահել: Քեզանից դեափի արևմուտք, մինչև քո բարի ու խելքը ընկեր Ալեքսանդր Վասիլսիչը, երեք ժամվա թոթքային ճանապարհ է: Արևելքում Պաշկան է. յոթ տարի մի նստարանի վրա ենք նստել, հավատարիմ, ուրախ ընկեր է: Դու ուղղակի թթվել ես, Տոշկա: Ավսոս, մենք, իհարկե, կարծում էինք, թե դու ավելի ուժեղ ես, բայց դե բոլորի հետ էլ պատահում է: Դժոխային աշխատանք է, հասկանում ենք: Հիմա դու վերադարձիր Երկիր, հանգստացիր, տեսությամբ զբաղվիր, հետո կերևա. . .

Իսկ Ալեքսանդր Վասիլսիչը, ի միջի այլոց, մինչև ուղնուծութը դոգմատիկ է: Քանի որ բազիսի տեսությունը չի նախատեսում գորշերի գոյությունը («Ես, աղավնյակս, իմ աշխատանքի տասնիննազ տարիների ընթացքում ոչ մի նման շեղում տեսությունից չեմ նկատել. . . »), ուրեմն գորշերն իմ աշքին են երևում: Դե որ իմ աշքին նման բաներ են երևում, ուրեմն, նյարդերս թուլացել են և ինձ պետք է ուղարկել հանգստի: «Դե լավ, ես խոստանում եմ, որ ինքս կնայեմ և կհայտնեմ իմ կարծիքը: Իսկ առաջմն, դոն Ռումատա, ինդրում եմ ձեզ, հանգիստ մնացեք. . . »: Իսկ Պավելը, իր մանկության ընկերը՝ բազմահմուտն ու ամենազետը, այսպես ասած, ինֆորմացիայի աղբյուրը. . . հախուռն կերպով նետվեց ուսումնասիրելու երկու մոլորակների պատմությունը և հեշտությամբ ապացուցեց, որ գորշ շարժումը ընդամենը քաղաքացիների մի շատ սովորական ընդգուռ է բարոնների դեմ. «Սակայն այս երկու օրը ես կզամ թեզ մոտ: Անկեղծ ասած, մի քիչ վատ եմ զգում Բուղակի պատճառով. . . »: Սրա համար էլ շնորհակալություն: Եվ հերիք է: Կզբաղվեմ Բուղակում, եթե ուրիշ ոչ մի բանի ընդունակ չեմ:

Ամենազիտուն բժիշկ Բուղակ: Բնիկ իրուկանցի, հոչակավոր բժիշկ, որին իրուկանի հերցողը քիչ մնաց ազնվականի կոչում շնորհեր, բայց հետո միտքը փոխեց ու բանտարկեց աշտարակում: Նա կայսրությունում ամենախոշոր մանազետն է թունարուժության գծով:

«Խոտերի ու այլ բույսերի մասին, որոնք խորհրդավոր գորություն ունեն դաշնալու թախծի, ուրախության և հանգստության պատճառ, ինչպես նաև իժերի, սարդերի, մերկ վարազի թքի և հյութերի մասին, որ օժտված են նույնափիսի և շատ ուրիշ հատկություններով» հայտնի աշխատության հեղինակը: Հրաշալի մարդ և, անկասկած, իսկական մտավորական, համոզված ու անկաշառ մարդասեր, ողջ ունեցվածքը՝ մի պարկ գիրք: Այդ ո՞ւմ կարող էիր դու պետք լինել, բժիշկ Բուրդախ, դավադրությունների ու ընչափական արյունահեղ ճահճի մեջ ընկդմված այդ խավարամու ու տգետ երկրում:

Ենթադրենք, որ դու կենդանի ես և գտնվում ես Արկանարում: Բացառված չե, իհարկե, որ քեզ գերի են վերցրել Կարմիր Հյուսիսային լեռնաշղթայի լանջերից իշած ավազակ բարբարոսները: Դա պարզելու համար դոն Կոնդորը մտադիր է կապվել մեր բարեկամ Շուտովետիդովոդուսի՝ նախնադարյան մշակույթների գծով մասնագետի հետ, որը իհմա ընկնավոր շաման է մի քառասունինգ անուն ունեցող ցեղապետի մոտ: Եթե, այնուամենայնիվ, դու Արկանարում ես, ապա քեզ ամենից առաջ կարող էին բռնել Վազա Անվի մարդիկ: Եվ նույնիսկ ոչ թե կրօնեին քեզ, այլ կերցնեին, որովհետև նրանց համար գիշավոր ավարը կիներ քո ուղեկիցը՝ փողերը տանու տված ազնվազարմ դռնը: Բայց, ինչչիցե, նրանք քեզ չեն սպանի: Վազա Անվիը չափից դուրս գծուծ է դա անելու համար: Չեզ կարող էր գերի վերցնել նաև մի որևէ իհմար բարոն: Առանց որևէ չար մտքի, պարզապես ձանձրույթից և գերիշուրընկալությունից: Ցանկացել է քեփ անել ազնվազարմ զրուցակցի հետ ու ճանապարհներին կանգնեցրել է իր դրուժիննիկներին: Եվ դու նստած կմնաս գարշահոտ խոհանուցում մինչև դոները կուշտ կլակեն ու նոր կրաժանվեն իրարից: Այս դեպքում էլ քեզ ոչ մի բան չի սպանում:

Սակայն փտած Դիվաշխարհում դեռ մնացել են դոն Քսիի և Պերտա Ողնաշարի վերջերս ջախջախված գեղջկական բանակի մնացորդները, նրանց իհմա թարուն կերակրում է մեր արծիվ դռն Ռեբան, որ հարկ եղած դեպքում հրահրի բարոնների դեմ: Այ, սրանք արդեն ոչ որի չեն խնայում, ու ավելի լավ է սրանց մասին չմտածեմ: Կա նաև տոհմիկ կայսերական ազնվական դռն Սատարինան, որը հարյուր երկու տարեկան է և լրիվ ցնդած: Նա տոհմական թշնամանք է տածում Իրուկանի հերցոգների նկատմամար և ժամանակ առ ժամանակ առույգանալով, ձեռքն է զցում բռոլոր նրանց, ովքեր անցնում են Իրուկանի սահմանը: Նա անչափ վտանգավոր է, որովհետև լեղապարկի նոպաների ժամանակ այնպիսի հրամաններ է արձակում, որ ծառաները չեն հասցնում նրա զնդանից դուրս տանել դիակները:

Եվ, վերջապես, ամենազիստավորը: Գիշավորը ո՞չ այն պատճառով, որ առավել հավանական է: Դոն Ռեբայի գորշ պարեկները: Մեծ ճանապարհներին վիստող զրոհայինները: Դու պատահաբար կարող ես ընկած լինել նրանց ձեռքը, և այդժամ պետք է հույսդ դնես միայն ուղեկցողի ողջամտության ու սառնարտության վրա: Իսկ եթե դոն Ռեբան նույնպես հետաքրքրվում է քեզանո՞վ. . . Դոն Ռեբան անսպասելի հետաքրքրություններ շատ է ունենում. . . Նրա լրտեսները կարող էին հայտնած լինել, որ դու պետք է անցնես Արկանարով, և նա քեզ ընդառաջ է ուղարկել ջանադիր ու գորշ սպայի գիշավորությամբ մի ջոկատ, ու իհմա դու նստած ես քարե պարկի մեջ, Ռեբան Աշտարակում. . .

Ռումատան նորից անհամբեր քաշեց քուղը: Զգելի ճռնչոցով բացվեց ննջարանի դուռը և ներս մտավ լրար ու մռայլադեմ փոքրիկ ծառան: Նրա անունը Ունոն էր, և նրա ճակատագիրը արժանի էր բալլարդի թեմա դաշնալու: Տղան խոնարհվեց, հետո,

քստքստացնելով մաշված կոշիկները, մոտեցավ մահճակային ու սեղանին դրեց սկուտեղը, որի վրա կային նամակներ, սուրճ և ատամներն ամրացնող ու մաքրող բուրավետ ծամոն: Ռումատան ջղային մի հայացք նետեց նրա վրա.

— Ասա, խնդրեմ, դու երբսիցե դուռը յուղելո՞ւ ես, թե ոչ:

Տղան չպատասխանեց. լուր նայում էր հատակին: Ռումատան վրայից դեն նետեց վերմակը, մերկ ոտքերը իջեցրեց հատակին ու մեկնվեց դեպի սկուտեղը:

— Այսօր լվացվե՞լ ես, — հարցրեց նա:

Տղան մի ոտքից հենվեց մյուսի վրա ու, առանց պատասխանելու, սկսեց հավաքել սենյակով մեկ թափթափված հազուստը:

— Ես, կարծեմ, քեզ հարցրի՝ լվացվե՞լ ես այսօր, թե ոչ, — ասաց Ռումատան, բացելով առաջին նամակը:

— Չը ու մեղքերդ չես լվա, — փնթափաց տղան: — Հո ազնվածին չեմ, որ լվացվեմ:

— Ես քեզ ի՞նչ եմ պատմել մանրեների մասին, — ասաց Ռումատան:

Տղան կանաչ անդրավարտիքը դրեց բազկաթոռի թիկնակին ու թափահարեց բութ մատը, որ քշի դևերին:

— Գիշերը երեք անգամ աղոթել եմ, ասաց նա: — Էլ ի՞նչ անեմ:

— Տիսմար, — ասաց Ռումատան և սկսեց կարդալ նամակը:

Գրում էր դոնա Օկանան, դոն Ռեբայի նոր սիրուիհին: Առաջարկում էր այս երեկո այցելել իրեն՝ «քնքշորեն թախծողին»: Ապա հետզրության մեջ հասարակ բառերով գրում էր, թե ինքն ինչ է ակնկալում այդ հանդիպումից: Ռումատան նույնիսկ կարմրեց: Թարուն նայելով տղայի կողմը՝ քթի տակ փնթափնթաց. «Դեհ, ճիշտն ասած. . . »: Դա մտածելու բան էր: Գնալը զգվելի էր, զգնալը հիմարություն, քանզի դոնա Օկանան շատ բան գիտեր: Նա մի թափով խմեց սուրճը և ծամոնը դրեանը:

Մյուս ծրարը հաստ թղթից էր, զմռսված կնիքը կեղտոտվել էր, երևում էր, որ նամակը բացել էին: Գրում էր դոն Ռիպատը՝ մի մոլի կարիերիստ, խանութպանների գորշ վաշտի լեյտենանտ: Հարցնում էր առողջությունից, վստահություն էր հայտնում, որ գորշ գործը կհաղթանակի, և խնդրում էր երկարացնել իր պարտքը տալու ժամկետը, ինչոր անհեթեթ պատճառներ վկայակոչելով: «Լավ, լավ. . . — քրթմնջաց Ռումատան, մի կողմ դրեց նամակը, նորից վերցրեց ծրարը և ուշադիր տնտղեց: Այս, շատ ավելի մաքուր են սկսել աշխատել: Նկատելիորեն մաքուր:

Երրորդ նամակում առաջարկում էին սրամարտել դոնա Պիֆայի պատճառով: Սակայն համաձայնվում էին առաջարկից հրաժարվել, եթե դոն Ռումատան մեծահոգաբար կամենա ապացուցել, որ ինքը՝ ազնվազարմ դոն Ռումատան, ոչ մի առնչություն չունի դոնա Պիֆայի հետ: Շատ սովորական նամակ էր, հիմնական տեքստը գրել էր գեղագիրը, իսկ տողերի արանքում, ծուռումուու ու տառասխալներով, գրված էին անուններն ու ժամկետները:

Ռումատան մի կողմ շպրտեց նամակը և քրեց մոծակների կծած ձախ ձեռքը:

— Դեհ, արի լվացվենք, — հրամայեց նա:

Տղան անհետացավ և շատ շուտով հետևը տնկած վերադարձավ, հատակին քարշ տալով ջրով լցված տաշտը: Հետո մի անգամ է դուրս վազեց սենյակից և քարշ տալով բերեց մի դատարկ տաշտ ու շերեփ:

Ռումատան մահճակալից թռավ հատակին, հանեց մաշված, գեղեցիկ ասեղնագործած գիշերանցն ու զրնգոցով պատյանից դուրս քաշեց գլխավերևում կախված սուսերը: Տղան, համենայն դեպքում զգուշանալով, կանգնեց քաղկաթորի հետևը: Մի տասը րոպե վարժություններ անելուց հետո Ռումատան սուսեր խրեց պատի մեջ, կրացավ դատարկ տաշտի վրա և հրամայեց. «Լցո՞ն»: Առանց օճառի լվացվելը մի բան չէր, բայց դեռ Ռումատան արդեն հաշտվել էր դրա հետ: Տղան անընդհատ ջուր էր լցնում նրա մեջքին, պարանոցին, գլխին ու փնտիկնթում. «Ինչ ասես կհնարեք: Ո՞վ է տեսել, որ երկու թասի մեջ լվացվեն: Արտաքնոցում էլ եք նոր բան հնարել, միզաման եք դրել. . . Ամեն օր սրբիչը փոխում եք. . . Իսկ ինքներդ, առանց աղոթելու առավոտ շուտ սուրն առնում եք ձեռքներդ ու. . . »:

Լվացվելուց հետո սրբվելով, Ռումատան խրատական տոնով ասաց նրան.

— Ես պալատում եմ ծառայում, և ոչ թե մի քսոտ քարոն եմ: Պալատականը միշտ պետք է մաքուր լինի. . . ու նրանից պիտի լավ հոտեր բուրեն:

— Նորին մեծությունը է բան ու գործ չունի, պիտի ձեզանից հոտ քաշի, — առարկեց սպասավորը: — Բոլորը գիտեն, որ նորին մեծությունը օրուգիշեր աղոթում է մեղավորներիս համար: Իսկ այ դռն Ռեքան ընդհանրապես չի լվացվում: Ես ականջովս եմ լսել, նրա սպասավորն էր պատմում:

— Լավ, հերիք փնտիկնթաս, — ասաց Ռումատան, հագնելով նեյլոնե մայկան:

Տղան մի դժգոհ հայացք նետեց մայկայի վրա: Վրկանարյան ծառաները վաղուց արդեն հազարումի բաներ էին փսխում դրա մասին: Բայց այստեղ Ռումատան ոչինչ չէր կարող անել՝ զուտ մարդկային բնական զգվանքից: Երբ նա սկսեց հագնել կարճ վարտիքը, տղան գլուխը շրջեց, ու շրթունքների շարժումից երևաց, որ հայիում է սատանային:

Լավ կլիներ, եթե այնուամենայնիվ այստեղ տարածեի ներքնաշորերի մողան, մտածեց Ռումատան: Սակայն, բնականաբար, դա կարելի էր անել միայն կանանց միջոցով, իսկ Ռումատան այստեղ էլ աչքի էր ընկնում հետախույզին անթույլատրելի պահանջկոտությամբ: Կնամեծար և թերթասովիկ երիտասարդը, որը մայրաքաղաքից գավառ էր աքսորվել սիրային արկածի պատճառով մենամարտելու համար, պետք է գոնե մի քսան սիրուիի ունենար: Ռումատան հերոսական ճիգեր էր գործադրում, որ պահպանի իր համբավը: Նրա գործակալների կեսը, իրենց բան ու գործը թողած, նրա մասին գարշելի բամբասանքներ էին տարածում, հարուցելով Վրկանարի գվարդիական ջահելների նախանձն ու հիացմունքը: Տասնյակ ու տասնյակ հիասթափված տիկնայր, որոնց մոտ Ռումատան դիտավորյալ մնում էր մինչև կեսգիշեր և բանաստեղծություններ կարդում (երրորդ պահակախումբ, եղբայրական մի համբյուր այտին ու պատշգամբից ցատկ ուղիղ գիշերային պարեկության պետի՝ ծանոթ սպայի գիրկը), իրար հերթ չտալով պատմում էին մայր երկրից ժամանած ասպետի մասին: Ռումատան սիրահետողի իր համբավը պահպանում էր նողկալիորեն այլասերված այդ հիմար կանանց փառասիրության շնորհիվ, սակայն ներքնաշորերի պրոբլեմը մնում էր անլուծելի: Որքան հեշտ եղավ թաշկինակների հարցը: Առաջին իսկ պարահանդեսի ժամանակ Ռումատան գրպանից հանեց նրբագեղ ժանեկավոր թաշկինակն ու սրբեց շրթունքները: Հաջորդ պարահանդեսի ժամանակ կտիճ

գվարդիականները քրտնած դեմքերն արդեն սրբում էին խայտարդետ փալասների կտորներով, որոնց վրա ասեղնազործված էին նրանց անվանատառերը: Իսկ մեկ ամիս անց տեղական պճնամոլները հասարակության մեջ հայտնվում էին ձեռքերին սավաններ զգած, որոնց ծայրերը նրբագեղորեն քարշ էին գալիս հատակին:

Ռումատան հազար կանաչ տարատն ու սպիտակ բատիստից վերնաշապիկը, որի օձիքն արդեն մաշվել էր լվանալուց:

— Ինձ սպասող կա՞՝, — հարցրեց նա:

— Սափրիչն է սպասում, — պատասխանեց տղան: — Եվ հյուրասենյակում է երկու դոն են նստած՝ դոն Տամեոն ու դոն Սերան: Հրամայեցին իրենց գինի տալ: Չեզ են սպասում, որ նախաճաշեն:

— Գնա սափրիչին կանչիր: Ազնվազարմ դոներին ասա, որ մի քիչ հետո կգամ: Միայն թե չկոպտես, քաղաքավարի կիսուես. . .

Նախաճաշն այնքան է առատ չէր ու տեղ էր թողնում մոտալուտ ճաշի համար: Մատուցվեց համեմունքներով տապակած միս և քացախի մեջ դրված շան ականջ: Խմում էին իրուկանյան փրփրան, դարչնագույն թանձր էստորյան, սպիտակ սուանյան: Երկու դաշույնով կտրատելով ոչխարի ազդրը, դոն Տամեոն բողոքում էր ցածր խավերի լկտիությունից. «Ես մտադիր եմ գեկույց ներկայացնել բարձրագույնին, — հայտարարեց նա: — Ազնվականությունը պահանջում է, որ գեղջուկներին ու արհեստավորական խաժամուժին արգելվի երևալ հասարակական վայրերում և փողոցներում: Թող նրանք անցուդարձ անեն միայն բակերով և հետնամուտքերով: Իսկ եթե փողոցում գեղջուկի հայտնվելը անխուսափելի է, օրինակ, երբ նա սայլով հաց, միս ու գինի է բերում ազնվատոհմիկ տները, ապա պիտի ունենա թագի պահպանության մինխատրության հատուկ թույլտվությունը: «Պայծառ գլուխ ունես, — հիացած նկատեց դոն Սերան, չորս կողմը թքի ցայտեր ու արգանակի կաթիներ շաղ տալով: — Իսկ երեկ պալատում. . . »: Եվ նա պատմեց վերջին նորությունը: «Դոն Ռեբայի սիրուիհին՝ ազնվազարմ օրիորդ Օկանան, անզգուշաբար տրորել էր թագավորի ցավող ոտքը: Նորին մեծությունը կատաղել էր և, դիմելով դոն Ռեբային, հրամայել խիստ պատժել հանցավորին: Իսկ դոն Ռեբան, առանց աչքերը թարթելու, պատասխանել էր. «Կկատարվի, ձերդ մեծություն: Հենց այս գիշեր»: «Ես այնպես էի ծիծառում, — ասաց դոն Սերան, թափահարելով գլուխը, որ բաճկոնիս կոճակներից երկուսը թռան. . . »:

Պրոտոպլազմա, մտածում էր Ռումատան: Պարզապես խժողով ու բազմացող պրոտոպլազմա:

— Այո, ազնվազարմ դոներ, — ասաց նա: Դոն Ռեբան չտեսնված խելոք մարդ է. . .

— Պահո՞ւ, — ասաց դոն Սերան: — Այն է ինչպիսի՞ւ. . . Պայծառ գլուխ է:

— Ականավոր գործիչ, — ասաց դոն Տամեոն՝ կարևորություն տալով իր խոսքին:

— Հիմա նույնիսկ տարօրինակ բան է հիշելը, թե ընդամենը մեկ տարի առաջ ինչեր էին ասում նրա մասին, — բարեհոգաբար ժպտալով շարունակեց Ռումատան: — Դոն Տամեոն, հիշո՞ւմ եք, ոնց էիք ձեռ առնում նրա ծուռտիկ ոտքերը:

Դոն Տամեոն պապանձվեց ու միանգամից դատարկեց բաժակը:

— Ոնց որ թե չեմ հիշում, — փնթփնթաց նա: — Ինձանից ինչ ձեռ առնող. . .

— Ասել ես, ասել ես. . . — ասաց դոն Սերան, կշտամբանքով թափահարելով գլուխը:

— Իսկապես, — բացականչեց Ռումատան: — Չէ՞ որ դուք էլ էիք ներկա այդ խոսակցությանը, դոն Սերա: Հիշում եմ, այնպես էինք հոհոռում դոն Տամեոյի սրամտությունների վրա, որ նույնիսկ ձեզանից ինչ-որ բան պոկվեց. . .

Դոն Սերան կաս-կարմիր կտրեց ու սկսեց երկար-բարակ կմկմալով արդարանալ, ընդ որում միայն ստում էր: Աևակնած դոն Տամեոն նորից թունդ էստորյան լցրեց բաժակը, և բանի որ, ինչպես ինքն էր ասում «ոնց որ սկսել էր նախորդ օրվանից, մինչև հիմա չէր կարողանում կանգ առնել», երբ նրանք վեր կացան գնալու, դոն Տամեոյին թևերից բռնած տարան:

Պայծառ արևոտ օր էր: Հասարակ ժողովուրդը խոնվել էր տների արանքում նայելու բան փնտրելով, գոռզոռում ու սուլում էին իրար վրա ցեխ շարտող տղաները, պատուհաններից նայում էին սիրունիկ կանայք, թեթևստիկ աղախինները ծիկրակում էին խոնավ աչքերով, ու Ռումատայի տրամադրությունը աստիճանաբար բարձրացավ: Դոն Սերան շատ ճարպկորեն ցած գլորեց մի գեղջուկի և քիչ մնաց ծիծաղից մեռներ, նայելով ոնց է գեղջուկը թարտում ցեխաջրի մեջ: Դոն Տամեոն հանկարծ նկատելով, որ սուսերակալը թարս է կապել, գոռաց. «Կանգնե՛ք», ու սկսեց տեղում պտտվել, ճգնելով ուղղել սուսերակալը: Դոն Սերայի բաճկոնից էլի ինչ-որ բան պոկվեց: Ռումատան բռնեց կողքից վազող դեռատի աղախնի վարդագույն ականջն ու խնդրեց նրան օգնել դոն Տամեոյին, որ իրեն կարգի բերի: Ազնվազարմ դոններին խկույն շրջապատեցին անբան շաշանակներն ու սկսեցին խորհուրդներ տալ աղախնին, որը, դրանք լսելով, կաս-կարմիր էր կտրել, իսկ դոն Սերայի բաճկոնից կարկտի պես ցած էին թափում կոճակներն ու ճարմանդները: Երբ նրանք վերջապես առաջ գնացին, դոն Տամեոն սկսեց բարձրաձայն շարադրել իր գեկուցման շարունակությունը, գտնելով, որ «փական սերի սիրունիկ անձանց չպետք է դասել գեղջկուհիների և ուամիկների շարքը»: Հենց այդ ժամանակ էլ կճուճներով բեռնված մի սայլ փակեց նրանց ճանապարհը: Դոն Սերան մերկացրեց երկու թուրն ու հայտարարեց, որ ազնվազարմ դոններին վայել չէ ճանապարհը թերել ինչ-որ կճուճների պատճառով: Բայց մինչ նա ճգնում էր որոշել, թե որտեղ է վերջանում տան պատը, և որտեղ են սկսվում կճուճները, Ռումատան բռնեց անիվներից ու շուր տվեց սայլը, բաց անելով ճանապարհը: Անբանների բազմությունը հիացմունքով երեք անգամ «ուռա՛» գոռաց Ռումատային: Ազնվազարմ դոններն արդեն ուզում էին շարունակել իրենց ճանապարհը, երբ երրորդ հարկի պատուհանից գլուխը դուրս հանեց հաստիկ ու ալեհեր խանութաբանը և սկսեց նզովել անօրեն պալատականներին, որոնց «հախից շատ շուտով կզա մեր արծիվ դոն Ռերան»: Դոնները ստիպված եղան կանգ առնել և բոլոր կճուճներն ուղարկել այդ պատուհանից ներս: Դոն Ռումատան վերջին կճուճի մեջ դրեց Պիցա Վեցերորդի պատկերով երկու ոսկեդրամ ու տվեց շշմած սայլատիրոջը:

— Ի՞նչքան տվեցիր նրան, — հարցրեց դոն Տամեոն, երբ նրանք վերջապես շարունակեցին իրենց ճանապարհը:

— Հետ, պատասխանեց Ռումատան: — Երկու ոսկի:

— Սուրբ Միկայի մե՛ջք, — բացականչեց դոն Տամեոն: — Դուք հարուստ եք: Կուզե՛ք զնել իմ խամախարյան հովատակին:

— Ես դա վեզով էլ կտանեմ ձեզանից, ասաց Ռումատան:

— Ճիշտ է, — ասաց դոն Սերան և կանգ առավ: — Եկեք վեգ խաղանք:

— Հենց այստե՞ղ, — հարցրեց Ռումատան:

— Իսկ ի՞նչ կա որ, — հարցրեց դոն Սերան: — Ինչը կարող է խանգարել երեք ազնվազարմ դոներին, որ նրանք վեգ խաղան իրենց ուզած տեղում:

Այստեղ դոն Տամեոն հանկարծ վայր ընկավ: Դոն Սերան կպավ նրա ոտքին ու ինքն էլ վայր ընկավ.

— Ես լրիվ մոռացել եի, — ասաց նա: Այսր մեր պահակության ժամն է արդեն:

Ռումատան գետնից բարձրացրեց նրանց և, արմունկներից բռնած, առաջ տարավ: Դոն Սատարինայի վիթխարի ու մռայլ տան մոտ նա կանգ առավ:

— Զգնա՞նք ծերուկ դոնի մոտ, — հարցրեց նա:

— Ի՞նչը կարող է խանգարել, որ երեք ազնվազարմ դոները այցելեն ծերուկ դոն Սատարինային, — ասաց դոն Սերան:

Դոն Տամեոն բացեց աչքերը:

— Ծառայելով թագավորին, — հայտարարեց նա, — մենք պարտավոր ենք մշտապես նայել առաջ, դեպի ապագան: Դոն Սատարինան անցած էտապ է: Հառա՞ջ, ազնվազարմ դոներ: Ես պետք է զնամ իմ պահակակետը:

— Հառա՞ջ, — համաձայնեց Ռումատան:

Դոն Տամեոն նորից գլուխը հակեց կրծքին և այլևս չարթնացավ: Դոն Սերան, մատները ծալելով, պատմում էր իր սիրային արկածների մասին: Այսպես նրանք հասան պալատ: Պահակակետում Ռումատան դոն Տամեոյին դրեց նստարանի վրա ու թեթևացած շունչ քաշեց, իսկ դոն Սերան նստեց սեղանի մոտ, անփութորեն մի կողմ դրեց թագավորի ստորագրած իրամանագրերի կույտն ու հայտարարեց, որ արդեն ժամն է մի բաժակ սառը իրուկանյան խմելու: Թող պանդոկապանը մի տակառ գլորի այստեղ, իրամայեց նա, իսկ այն աղջիկները (նա ձեռքով ցույց տվեց մյուս սեղանի մոտ թղթախաղով տարված զվարդիականներին) թող գան այստեղ: Եկավ պահակապետը՝ զվարդիական վաշտի լեյտենանտը: Նա երկար զննում էր դոն Տամեոյին, իսկ հետո սկսեց տնտել դոն Սերային, և երբ դոն Սերան նրանից ուզեց իմանալ, թե «ինչո՞ւ թոշնեցին խորհրդավոր սիրո պարտեզի ծաղիկները», վճռեց, որ հիմա թերևս չարժե նրանց ուղարկել ժամապահության: Թող առայժմ պառկած մնան:

Ռումատան մի ոսկի տարվեց լեյտենանտին ու նրա հետ խոսեց նոր սուսերակաների և թրերը սրելու նոր եղանակների մասին: Նա ի միջի այլոց նկատեց, որ մտադիր է զնալ դոն Սատարինայի մոտ, որն ունի իին սրվածքով թուր, ու շատ վշտացավ, իմանալով, որ հարգարժան իշխանակորը լրիվ ցնդել է. դեռ մեկ ամիս առաջ ազատ է թողել իր բոլոր գերիներին, արձակել է դրուժինան, իսկ խոշտանգման հարստագույն զինանոցը անհատույց նվիրել է պետական գանձարանին: Հարյուրերկուամյա զառամյալը հայտարարել է, որ մնացյալ կյանքը մտադիր է նվիրաբերել բարիք գործելուն և հիմա, երևի, երկար չի ապրի:

Հրաժեշտ տալով լեյտենանտին, Ռումատան դուրս եկավ պալատից ու քայլերն ուղղեց դեպի նավահանգիստ: Նա քայլում էր՝ շրջանցելով ջրափոսերն ու ցատկելով կանաչ ջրով

լցված խանդակների վրայով, անփութորեն հրմշտելով անբան ավարաներին, աչքով անելով աղջիկներին, որոնց վրա, ըստ երևույթին, նրա արտաքինն իրոք անդիմադրելի տպավորություն էր գործում, ողջուններ էր փոխանակում տիկնանց հետ, որոնց տանում էին պատգարակներով, մտերմորեն բարեւում էր ծանոթ ազնվականներին և դիտավորյալ չէր նկատում գորշ գրոհայիններին:

Նա մի փոքր թերթեց, որ մտնի Հայրենասիրական դպրոց: Այդ դպրոցը երկու տարի առաջ ստեղծվել էր դոն Ռեբայի միջոցներով՝ մանր կալվածատերերի և վաճառականների տիհաս զավակներից զինվորական ու վարչական կադրեր պատրաստելու համար: Դա մի քարաշեն ժամանակակից կառույց էր առանց սյուների և հարթաքանդակների, հաստ պատերով, նեղիկ հրակնատատիա պատուհաններով և զիսավոր մուտքի երկու կողմում կանգնած կիսակլոր աշտարակներով: Անհրաժեշտության դեպքում այս տանը կարեի էր դիմանալ որոշ ժամանակ:

Ուումատան նեղ աստիճաններով բարձրացավ երկրորդ հարկ և խթանները զնզացնելով քարերի վիա, դասարանների մոտով գնաց դեպի դպրոցի տնօրենի առանձնասենյակը: Դասարաններից լսվում էր ձայների բզզոց, աղմուկ, գոռզոռոց: «Ո՞վ է թագավորը: Նորին պայծառափայլությունը: Ովքե՞ր են մինհստրները: Հավատարիմները, ոչ մի բանում չկասկածողները. . . », «Եվ աստված, մեր արարիչը, ասաց. «Կնզովեմ»: Ու «նզովեց», «. . . Իսկ եթե եղջերափողը երկու անգամ հնչի, ցրվել երկու-երեք շղթա կազմած, ընդսմին ցած իջեցներով նիզակները. . . », «Իսկ երբ խոշտանգվողը կորցնում է գիտակցությունը, կտտանքը դադարեցնել. . . »:

Դպրոց, մտածեց Ուումատան: Իմաստության աղբյուր: Կուլտուրայի հենարան. . .

Առանց բախելու նա հրեց ծանր, կամարակապ դուռը և մտավ առանձնասենյակ, որը նկուղի պես սառն էր ու մուլթ: Թղթերով ու պատժափայտերով ծածկված վիթխարի սեղանի հետևից նրան ընդառաջ նետվեց լողլող, ճաղատ ու փոս ընկած աչքերով մի անդուր մարդ, որը հագել էր թագի պաշտպանության մինհստրության գորշ ու նեղ համազգեստ: Դա հենց Հայրենասիրական դպրոցի տնօրենն էր՝ ամենազիտուն հայր Կինը, սադիստ մարդասպանը, որը այժմ վանական էր ձեռնադրվել, հեղինակը «Մատնության մասին» տրակտատի, որով իր վրա էր գրավել դոն Ռեբայի ուշադրությունը:

Գիսի շարժումով անփութորեն պատասխանելով նրա ճոռոմ ողջույնին, Ուումատան նստեց բազկաթորին ու ոտքը դրեց ոտքին: Հայր Կինը կանգնած մնաց, հարգալից ուշադրությունից կռացած դիրքով:

— Հը, ո՞նց են գործերը, ուսալներից ոմանց մորթում ենք, ոմանց՝ սովորեցնո՞ւմ, — բայրացակամորեն հարցրեց Ուումատան:

Հայր Կինը լայն ժպտաց, ցույց տալով ատամները:

— Ուսյալը թշնամի չէ թագավորին, — ասաց նա: — Թագավորի թշնամին երազող ուսյալն է, տարակուտող ուսյալը, անհավատ ուսյալը: Ու մենք այստեղ. . .

— Լավ, լավ, — ասաց Ուումատան: — Հավատում եմ: Այդ ի՞նչ ես խզրզում: Կարդացի քո տրակտատը, օգտակար գիրք է, բայց շատ է հիմար: Այդ ո՞նց ես գրել: Չեղավ: Եվ դեռ տնօրեն ես. . .

— Ես չեմ ձգտել զարմացնել իմ խելքով, — արժանապատվությամբ պատասխանեց հայր Կինը: — Իմ միակ նպատակն է եղել օգտակար լինել տերությանը: Խելոքները մեզ հարկավոր չեն: Հարկավոր են հավատարիմները: Եվ մենք. . .

— Լավ, լավ, — ասաց Ռումատան: Հավատում եմ: Իսկ իիմա նոր բան չե՞ն գրում:

— Պատրաստվում եմ մինհստրի քննարկմանը ներկայացնել իմ տեսակետը նոր պետության մասին, որի օրինակը, ըստ իս, կարող է ծառայել Սուրբ Միաբանության մարդը:

— Ի՞նչ ես ասում, — զարմացավ Ռումատան: — Ուզում ես բոլորիս վանակա՞ն դարձնել. . .

Հայր Կինը ամուր սեղմեց ձեռքերն ու առաջ թեքվեց.

— Թույլ տվեք բացատրել, ազնվազարմ դոն, — ոգևորված ասաց նա, լպատելով շրջունքները: — Էությունը բոլորովին այլ է: Էությունը նոր պետության հիմնական դրույթներն են, իսկ դրանք ընդամենը երեքն են՝ կուրորեն հավատալ օրենքների անսխալականությանը, անառարկելիորեն ենթարկվել դրանց, ինչպես նաև յուրաքանչյուր որ անխոնջ կերպով պետք է հսկի ու հետևի բոլորին:

— Հըմ, — ասաց Ռումատան: — Իսկ ինչո՞ւ:

— Ո՞նց թե «ինչու»:

— Այնուամենայնիվ, դու հիմարի մեկն ես, — ասաց Ռումատան: — Դե լավ, հավատում եմ: Ի՞նչ էի ուզում ասել: Հա: Վաղը կընդունես երկու նոր դաստիարակների: Մեկի անունն է հայր Տառա, շատ հարզարժան այր է, զբաղվում է ը՛. . . ը՛. . . տիեզերագնացությամբ, մյուսը եղբայր Նանինն է, նույնպես հավատարիմ մարդ է, լավ պատմություն գիտի: Դրանք իմ մարդիկ են, ու հարզանքով կվարվես նրանց հետ: Ահա թեզ գրավ: — Նա սեղանին նետեց զրնգուն քսակը: — Այստեղ քո բաժինը հինգ ոսկի է. . . Հասկացա՞ր ամեն ինչ. . .

— Այո, ազնվազարմ դոն, — ասաց հայր Կինը:

Ռումատան հորանջեց ու մի հայացը զցեց շուրջը:

— Դե լավ է, որ հասկացար, — ասաց նա: — Հայրս չգիտեմ ինչու շատ էր սիրում այդ մարդկանց ու մահից առաջ ինձ խնդրեց, որ կարգավորեմ իրենց կյանքը: Հապա բացատրի ինձ, գիտուն մարդ, թե ազնվագույն դոնի մեջ որտեղի՞ց է այդ նվիվածությունը ուսյալների նկատմամբ:

— Գուցե ինչ-որ հատուկ ծառայություննե՞ր ունեն, — ենթադրեց հայր Կինը:

— Դու ինչը նկատի ունես, — կասկածանքով հարցրեց Ռումատան: — Թեև գուցե. . . Հա. . . Սիրուն աղջիկ կամ քո՞յլը ունեն. . . Դու, իհարկե, այստեղ գինի չունես:

Հայր Կինը մեղավորի պես տարածեց ձեռքերը: Ռումատան սեղանից մի թերթ վերցրեց ու որոշ ժամանակ պահեց աչքերի դիմաց:

— «Օժանդակումը». . . — կարդաց նա: — Իմաստուննե՞ր: — Նա թուղթը զցեց հատակին ու վեր կացավ: — Տես, հա, որ գիտունների ոհմակը նրանց չնեղացնի: Ես

մեկ-մեկ կայցելեմ նրանց, ու եթե իմանամ, որ. . . Նա բռունցքը դեմ արեց հայր Կինի քթին: — Դե լավ, լավ, մի՛ վախեցիր, չեմ խփի. . .

Հայր Կինը շողոքորթ ծիծաղեց: Ուումատան գլխով արեց նրան և ուղղվեց դեպի դուռը, խթաններով քերծելով հատակը:

Գերշնորհակալության փողոցում նա մտավ զինավաճառի խանութը, նոր օղակներ առավ պատյանի համար, փորձեց մի երկու դաշույն (նետեց պատին, ափի վրա փորձեց սրությունը, չհավանեց), հետո նստեց վաճառասեղանին ու սկսեց խոսել խանութի տիրոջ՝ հայր Գառւկի հետ: Հայր Գառւկն ուներ թախծոտ, բարի աչքեր և փոքրիկ, գունատ ձեռքեր, որոնք միշտ թաճարու էին: Ուումատան մի քիչ վիճեց նրա հետ Յուրենի բանաստեղծությունների մասին, լսեց «. . . Ինչպես թոշնած տերևն է ընկնում. . . » տողի հետաքրքիր մեկնաբանումը, խնդրեց մի որևէ նոր բան կարդալ և, հեղինակի հետ հառաջելով անասելիորեն տխուր տողերի համար, դուրս գալուց առաջ արտասանեց «Լինել թե չինելը», որ ինքն էր թարգմանել իրուկաններեն:

— Սուրբ Միկա՛, — բացականչեց խանդավառված հայր Գառւկը: — Ո՞վ է գրել դա:

— Ես, ասաց Ուումատան ու դուրս եկավ խանութից:

Նա մտավ «Գորշ ուրախություն» պանդոկը, խմեց մի գավաթ արկանարյան թթված զինի, շոյեց տիրուհու այտը, ճարպկորեն թափահարելով սուրբ՝ շրջեց հաստիքային լրտեսի սեղանը, որը նրան էր նայում դատարկ աչքերով, հետո գնաց սրահի խորքը և այնտեղ գտավ ցնցոտիներ հազած մի մորուքավոր մարդու, որի վզից թանաքաման էր կախված:

— Բարեն, եղբայր Նանին, ասաց նա: — Այսօր քանի՛ խնդրագիր ես գրել:

Եղբայր Նանինը ամոթիսած ժպտաց, ցույց տալով մանր ու փշացած ատամները:

— Հիմա քիչ են խնդրագիր գրում, ազնվազարմ դոն, — ասաց նա: — Ոմանք գտնում են, որ խնդրելն անհմատ է, իսկ մյուսներն էլ հույս են տածում, որ շուտով իրենց ուզածին կհասնեն առանց խնդրելու:

Ուումատան կրացավ նրա ականջին ու պատմեց, որ Հայրենասիրական դպրոցում նրա գործը դասավորել է:

— Վերցրու այս երկու ոսկին, — վերջում ասաց նա: — Հազնվիր, քեզ կարգի քեր: Ու զգույշ եղիր. . . Գոնե առաջին օրերը: Հայր Կինը վտանգավոր մարդ է:

— Ես նրան կկարդամ իմ «Լուրերի մասին» տրակտատը, — ուրախ ասաց եղբայր Նանինը: — Ծնորհակալություն, ազնվազարմ դոն:

— Ինչե՛ր չես անի հորդ իշխատակը հարգելուց, — ասաց Ուումատան: — Իսկ հիմա ասա, թե որտե՛ղ կարող եմ գտնել հայր Տառային:

Եղբայր Նանինը դադարեց ժպտալ ու շփոթված թարթեց աչքերը:

— Երեկ այստեղ կրիվ եղավ, — ասաց նա: — Իսկ հայր Տառան մի քիչ խմած էր: Եվ հետո, նա հո շեկ է. . . Նրա կողը կոտրեցին:

Ուումատան ջղայնությունից կրնչած:

— Այ քեզ դժբախտություն, — ասաց նա: — Ախր ինչո՞ւ եք այդքան շատ խմում:

— Երբեմն չենք կարողանում մեզ զսպել, — տիտուր ասաց Նանինը:

— Դա ճիշտ է, — ասաց Ռումատան: — Դե, ինչ արած, այս երկու ոսկին էլ վերցրու: Լավ կնայես նրան:

Եղբայր Նանինը խոնարհվեց, բռնելով նրա ձեռքը: Ռումատան հետ-հետ գնաց:

— Դե-դե, — ասաց նա: — Դա քո կատակներից ամենալավը չէ, եղբայր Նանին: Մնաս քարով:

Նավահանգստում այնպիսի գարշահոտություն էր, ինչպիսին Արկանարում ուրիշ ոչ մի տեղ չկար: Փշում էր աղի ջրի, նեխած տիղմի, համեմունքների, աղ դրած մսի հոտ, պանդոկներից այստեղ էր հասնում ծուխն ու տապակած ձկան և թթված գարեջրի հոտը: Հեղձուցիչ օդը ողողված էր այլալեզու թունդ հայիշյանքով: Նավամատույցներում, պահեստների նեղ արանքներում և պանդոկներում խմբված էին ամենաարտառոց տեսքով հազարավոր մարդիկ՝ սանձարձակ նավաստիններ, լրված վաճառականներ, մռայլադեմ ձկնորսներ, ստրկավաճառներ, կնավաճառներ, շպարված պոռնիկներ, հարրած զինվորներ, ինչ-որ անհայտ զինված անձնավորություններ, ֆանտաստիկ քրջոտ թափառաշրջիկներ՝ կեղտոտ թաթին ոսկե ապարանջաններով: Բոլորը գրգռված էին և բորբոքված: Դու Ռեբայի հրամանով արդեն երրորդ օրն էր ոչ մի նավ, ոչ մի մարդ չէր կարող դուրս գալ նավահանգստից: Նավամատույցներում մսազործների ժանգոտած կացիններն էին խաղացնում գորշ գրոհայինները՝ թրոտելով շուրջը, լստիորեն և չարախնդորեն նայելով բազմությանը: Բանտարկված նավերի վրա հինգ-վեց հոգանոց խմբերով պազել էին հաղթանամ պղնձամորթ մարդիկ, որոնց վրա շուրջ տված մորթե հազուստներ էին, զիխներին՝ պղնձե սաղավարտներ. դրանք վարձկան բարբարոսներ էին, որոնք իրենցից ոչինչ չէին ներկայացնում ձեռնամարտում, բայց սարասիելի էին այ այսպես՝ հեռվից, իրենց երկար փշովի խողովակներով, որոնք թունավոր փշեր էին նետում մարդկանց վրա, իսկ կայմերի անտարի հետևում, խարսխակայանում, լիակատար անշարժության մեջ սևին էին տալիս թագավորական տորմիդի թիանավերը: Ժամանակ առ ժամանակ նրանք արձակում էին կրակի ու ծիսի շիթեր, հրդեհելով ծովը. նավթ էին այրում մարդկանց ահարեւկելու համար:

Ռումատան անցավ մաքսատան գրասենյակի մոտով, որի փակ դռների մոտ խմբված խոժողադեմ ծովային գայլերը ապարդյուն սպասում էին ծով դուրս գալու թույլտվության, խառնվեց առևտուր անողների (այստեղ վաճառում էին և ստրուկներ, և սև մարգարիտ, և թմրադեղ, և վարժեցված սարդ) ճղճղան բազմությանը, հետո դուրս եկավ նավամատույց, մի հայացք զցեց ի ցույց բոլորի այստեղ դրված և արևից ուռած նավաստիհական բանկոններով դիակներին և մի շրջան գործելով, դուրս եկավ նավահանգստի ծայրի գարշահոտ փողոցները: Քննուս դրների մոտ ննջում էին կիսամերկ կանայք, խաչմերուկում դեմքնիկար ընկած էր մի հարբած զինվոր՝ շրջված գրպաններով, պատերի տակով գաղտազողի գնում էին դալուկ, զիշերային դեմքերով կասկածելի կերպարանքներ:

Ռումատան առաջին անգամ էր լինում այստեղ օրը ցերեկով, ու սկզբում նույնիսկ զարմացավ, որ ուշադրություն չի գրավում: Հանդիպողները իրենց ուռած աշքերը կամ թեքում էին նրանից, կամ էլ ասես չէին տեսնում, չնայած մի կողմ էին քաշվում ճանապարհը զիշելով: Սակայն երբ հասավ խաչմերուկին ու պատահարար շրջվեց, հասցեց նկատել, որ մի երկու տասնյակ տարբեր տրամաչափի գլուխներ՝ տղամարդկանց

ու կանանց, փրչոս ու ճաղատ, իսկույն ներս քաշվեցին դռներից, պատուհաններից ու դարպաններից: Այդժամ նա զգաց այս նողկալի թաղի տարօրինակ մթնոլորտը, ոչ թե թշնամանքի կամ վտանգի մթնոլորտը, այլ մի ինչոր վատ, շահախնդիր հետաքրքրության մթնոլորտը:

Ուսով հրելով դուռը՝ նա մտավ որջերից մեկը, որի կիսախավար սրահում ննջում էր երկար քթով ու մումիայի դեմքով մի ծերունի: Սեղանների մոտ ոչ ոք չկար նստած: Ուումատան անձայն մոտեցավ վաճառասեղանին և արդեն ուզում էր կտացնել ծերուկի երկար քթին, երբ հանկարծ նկատեց, որ ծերուկը բոլորովին էլ քնած չէ, այլ անթարթից ու կկոցած աչքերի տակից ուշադիր զննում է իրեն: Ուումատան վաճառասեղանին նետեց մի արծաթադրամ, և ծերուկի աչքերն անմիջապես լայն բացվեցին:

— Ի՞նչ կկամենա ազնիվ դոնը, — գործնականորեն հարցրեց նա: — Խո՞տ: Խմի՞չք: Աղջի՞կ:

— Չեեր մի՛ թափի, — ասաց Ուումատան: — Դու գիտես, թե ես ինչի համար եմ այստեղ զայիս:

— Պա՛հ, ոնց որ թե դոն Ուումատան է, — արտասովոր զարմանքով բացականչեց ծերուկը: — Այս տեսնում եմ, որ ծանոթ դեմք է. . .

Այս ասելով, նա նորից կոպերը փակեց: Ամեն ինչ պարզ էր: Ուումատան անցավ վաճառասեղանի մոտով և նեղիկ դռնով մտավ կողքի սենյակը: Այստեղ նեղվածք էր, մութ ու զարշահոտությամբ լցված: Սենյակի մեջտեղում, բարձր գրասեղանի մոտ թղթերի վրա կրացել էր մի խորշումապատ տարեց մարդ՝ տափակ սև գիշարկով: Գրասեղանի վրա աղոտ լույս էր սփռում ճրագը, և կիսախավարում հազիկ երևում էին պատի տակ անշարժ նստած մարդկանց դեմքերը միայն: Ուումատան ձեռքով պահելով սուրբ, շոշափելով մի պատի տակ աթոռ գտավ ու նույնպես նստեց: Այստեղ գործում էին իրենց օրենքները և իրենց վարպետակերպը: Ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց ներս մտնողի վրա: Եթե մարդը եկել է՝ ուրեմն, այդպես էլ պետք է, իսկ եթե պետք չինի, ապա աչքով կանեն, ու մի ակնթարթում այդ մարդն այլևս չի լինի: Կուզես ամբողջ աշխարհը տակնուվրա արա. . . Խորշումապատ ծերուկը ջանադրորեն ճռճռացնում էր զրիշը, պատի տակ նստած մարդիկ չեն շարժում: Մերթ ընդ մերթ նրանցից մեկնումեկը երկար հառաջում էր: Պատերի վրայով աշխուժորեն վազվում էին անտեսանելի ճանճորս մողեսները:

Պատերի տակ անշարժ նստած մարդիկ հրոսակախմբերի պարագուխներն էին: Նրանցից ոմանց Ուումատան վաղուց էր ճանաչում: Այդ բութ անասունները, առանձին վերցրած, ոչ մի քան չին ներկայացնում իրենցից: Նրանց հոգեբանությունը ավելի քարդ չէր, քան միջին խանութպանի հոգեբանությունը: Նրանք տգետ էին, դաժան և հմտորեն օգտագործում էին դանակն ու կարճ դագանակը: Իսկ այ գրասեղանին կրացած մարդը. . .

Նրա անունն էր Վազա Անիվ, և նա ամենազոր էր, ու Անդրնեղուցի հանցավոր ուժերի անմրցակից պարագուխը՝ իրուկանի արևմուտքում գտնվող Պիտանյան ճահիճներից սկսած մինչև Սոան առևվտրական հանրապետության ծովային սահմանները: Կայսրության երեք պաշտոնական եկեղեցիները բանադրանքի էին ենթարկել նրան իր անշափ գոռողամտության պատճառով, քանզի ինքն իրեն անվանում էր թագավորող անձանց կրտսեր եղբայր: Նա իր ձեռքի տակ ուներ մոտ տասը հազար մարդուց քաղկացած գիշերային քանակ, մի քանի հարյուր հազար ոսկու արժողությամբ

հարստություն, իսկ նրա գործակալները թափանցել էին պետական ապարատի սուրբ սրբոցը: Վերջին քանի տարվա ընթացքում չորս անգամ մահապատժի էին ենթարկել նրան, և ամեն անգամ ժողովրդի հոծ բազմության ներկայությամբ. ըստ պաշտոնական տվյալների, ներկայումս նա միանգամից բանտարկաված է Կայսրության երեք ամենադժիգ բանտերում, իսկ դոն Ռեքան անընդհատ հրովարտակներ էր արձակում «պետական հանցագործների և այլ չարագործների կողմից տարածվող այն զայրացուցիչ առասպեկտների վերաբերյալ ոմն այսպես կոչված Վագա Անվի մասին, որն իրականում գոյություն չունի և, հետևաբար, առասպեկտ է»: Ըստ ասեկուսների, նույն այդ դոն Ռեքան իր մոտ էր կանչել հզոր դրուժինաներ ունեցող մի քանի բարոնների և պարզեց էր առաջարկել նրանց՝ իինք հարյուր ոսկի մեռած Վագայի, և յոթ հազար՝ կենդանի Վագայի համար: Ռումատան ինքը ժամանակին ահազին ջանք ու ոսկի ծախսեց, որ շիման մեջ մտնի այս մարդու հետ: Վագան նրա մեջ ահավոր զգվանք էր հարուցում, բայց երբեմն շատ օգտակար էր լինում, բառացիորեն անփոխարինելի: Բացի այդ, Վագան շատ էր հետաքրքրում Ռումատային որպես գիտնականի: Միջնադարյան իրեշների նրա հավաքածուում Վագան մի անչափ ուշագրավ նմուշ էր, մի մարդ, որն ըստ երևույթին բացարձակապես ոչ մի անցյալ չէր ունեցել. . .

Վերջապես Վագան ցած դրեց գրիչը և խզիզան ճայնով ասաց.

— Այսպես, ուրեմն, զավակներս: Երեք օրվա ընթացքում երկուսուկես հազար ոսկի: Իսկ ծախսերը կազմում են ընդամենք հազար ինք հարյուր իննատւնվեց: Հինգ հարյուր չորս կլոր ոսկի՝ երեք օրվա ընթացքում: Վատ չէ, զավակներս, վատ չէ. . .

Ոչ ոք չշարժվեց պատի տակ: Վագան հեռացավ գրասեղանից, նստեց անկյունում ու ամուր իրար շփեց չոր ափերը:

— Զեզ ուրախացնող բան ունեմ, զավակներս, — ասաց նա: — Լավ ժամանակներ են սկսվում, առատ ժամանակներ. . . Բայց ստիպված կիխնենք չարչարվել: Էն էլ ոնց պիտի շարչարվենք: Իմ ավագ եղբայրը՝ Արկանարի թագավորը, որոշել է մեր թագավորությունում վերջ տալ բոլոր գիտնական մարդկանց: Դեհ ինչ, դա նրա գործն է: Եվ ո՞վ ենք մենք, որ քննարկենք նրա զերագույն վճիռները: Սակայն մենք կարող ենք և պետք է մեր օգուտները քաղենք նրա այդ վճռից: Եվ, քանի որ նրա հավատարիմ հապատակներն ենք, մենք կծառայենք նրան: Բայց քանի որ նրա գիշերային հապատակներն ենք, մենք մեր փորբիկ բաժինն էլ ձեռքներից բաց չենք թողնի: Թագավորը դա չի նկատի ու չի զայրանա մեզ վրա: Ի՞նչ:

Ոչ ոք չշարժվեց:

— Ինձ թվաց, թե Պիգան հոգոց հանեց: Ես ճիշտ եմ, Պիգա, տղաս:

Մթության մեջ իրար անցան ու հազարին:

— Ես հոգոց չեմ հանել, Վագա, — լսվեց մի կոշտ ճայն: — Ինչպես կարելի է. . .

— Չի կարելի, Պիգա, չի կարելի: Ճիշտ է: Դուք բոլորդ հիմա շունչներդ պահած պիտի լսեք ինձ: Դուք բոլորդ հիմա կզնաք այստեղից ու ձեռնամուխ կիխներ ձեր ծանր աշխատանքին, ու այնժամ ձեզ խորհուրդ տվող չի լինի: Իմ ավագ եղբայրը, նորին մեծությունը, իր մինհստր դոն Ռեքայի շուրթերով կորրիկ գումարներ է խոստացել փախած ու թաքնված գիտնականների գլխի դիմաց: Իսկ մյուս կողմից, որոշ գիտնական այրեր ցանկանում են թաքնվել իմ ավագ եղբոր ցասումից ու դրա համար չեն ինայում իրենց

փողերը: Հանուն գթասրտության և իմ ավագ եղբոր հոգին ավելորդ ոճիրներից փրկելու համար մենք կօգնենք այդ մարդկանց: Ի դեպ, եթե հետազայում նորին մեծությանը հարկավոր լինեն նաև այդ գլուխները, նա դրանք կստանա: Էժան, շատ էժան. . .

Վազան լոեց ու գլուխը ցած կախեց: Հանկարծ նրա աչքերից գլորվեցին ծերունական արցունքները:

— Իսկ ես ծերանում եմ, զավակներս, — ասաց նա հեծկլտանքով: — Ձեռքեր դողում են, ոտքերս ծալվում են, ու հիշողությունս է դափանանում է ինձ: Այս մոռացել եմ, լրիվ մոռացել եմ, որ մեր մեջ, այս տոթ ու նեղիկ սենյակում նստած է մի ազնվազարմ դոն, որը ոչ մի գործ չունի մեր խղճուկ հաշիվների հետ: Ես զնամ: Գնամ հանգստանամ: Իսկ այժմ զավակներս, եկեք ներողություն խնդրենք ազմվազարմ դոնից. . .

Նա վեր կացավ տեղից ու տնքտնքալով խոնարհվեց: Մյուսները նույնպես վեր կացան և նույնպես խոնարհվեցին, բայց անաքող վեհերությամբ ու նույնիսկ վախով: Ռումատան բառացիորեն լսում էր ինչպես են ճանապարհ գութ ու պարզունակ ուղեղները, ճգնելով ըմբռնել այս կորամեջք ծերուկի բառերի ու արարքների իմաստը:

Ամեն ինչ պարզ էր, ավազակն ուզում էր առիթն օգտագործել և դոն Ռեբային տեղեկացնել, որ գիշերային բանակն էլ է մտադիր գորշերի հետ մասնակցել գիտնականների ջարդին: Իսկ իհմա, երբ արդեն պետք էր կոնկրետ ցուցումներ տալ, անվանել անունները և գործողությունների ժամկետները, ազնվազարմ դոնի ներկայությունը, մեղմ ասած, ցանկալի չէր, և նրան՝ ազնվազարմ դոնին առաջարկվում էր արագ հայտնել իր ուզածն ու չքվել այստեղից: Խարդախ ծերուկ է: Ահավոր: Եվ ինչո՞ւ է նա բաղաքում: Վազան չի սիրում բաղաքում մնալ:

— Դու իրավացի ես, հարգարժան Վազա, — ասաց Ռումատան: — Ես շտապում եմ: Սակայն պետք է ներողություն խնդրեմ, քանզի քեզ անհանգստացնում եմ մի շատ չնշին հարցով: — Նա շարունակում էր նստած մնալ և բոլորը հոտնկայս էին լսում նրան:

— Բանն այն է, որ ինձ պետք է քո խորհուրդը. . . Դու կարող ես նստել:

Վազան նորից խոնարհվեց ու նստեց:

— Ահա թե ինչ է պատահել, — շարունակեց Ռումատան: — Երեք օր առաջ Ծանր թթերի անտառում ես պետք է հանդիպեի բարեկամիս՝ իրուկանցի մի ազնվազարմ դոնի հետ: Բայց մենք չհանդիպեցինք: Նա անհետացել է: Ես հաստատ գիտեմ, որ նա բարեհաջող դուրս է եկել իրուկանի սահմաններից: Միզուցե քեզ հայտնի՝ է նրա հետազա ճակատագիրը:

Վազան երկար ժամանակ չէր պատասխանում: Ավազակները փնչացնում էին ու ֆսֆացնում: Հետո Վազան հազար:

— Ոչ, ազնվազարմ դոն, — ասաց նա: — Մենք այդ մասին ոչ մի բան չգիտենք:

Ռումատան խկույն վեր կացավ տեղից:

— Ընորհակալություն, հարգելիս, — ասաց նա, ապա բայերն ուղղեց սենյակի մեջտեղը ու ուկիններով քսակը դրեց գրասեղանին: — Սա թողնում եմ մի խնդրանքով, եթե որևէ բան պարզես՝ ինձ իմաց տուր: — Նա ձեռքը տարավ գիխարկին: — Մնաս բարով: — Դուն մոտ Ռումատան կանգ առավ և առանց շրջվելու ասաց. — Դու այստեղ ինչ-որ բան էիր ասում ուզալ այրերի մասին: Հենց իհմա գիխումս մի միտք ծագեց: Ես զգում եմ, որ մեր

թագավորի ջանքերի շնորհիվ մի ամիս հետո Արկանարում ոչ մի ուսյալ մարդ չի մնա: Իսկ ես մայր Երկրում պետք է համասարան հիմնեամ, որովհետև ուխտ եմ արել սև ժանտախտից փրկվելու համար: Բարի եղիք, երբ կրօնես այդ ուսյալներին, նախ ինձ իմաց տուր, հետո դոն Ռեքային: Կարող է պատահել, որ ես մի երկու հոգու վերցնեմ համասարանի համար:

— Էժան չես արծնի, — շողոքորթ ծոր տվեց Վագան: — Հազվադեպ ապրանք է, ուզողները շատ են:

— Պատիվն ավելի թանկ է, — զոռոզամտորեն ասաց Ռումատան և դուրս եկավ սենյակից:

Գլուխ երրորդ

Ծատ հետարքիր կլիներ, եթե այդ Վագային մեր ձեռքը զցեինք ու տանեինք Երկիր, մտածում էր Ռումատան: Տեխնիկապես դա բարդ չէ: Դա հենց հիմա էլ կարելի էր անել: Ի՞նչ կաներ նա Երկրում: Ռումատան փորձեց պատկերացնել, թե ինչ կաներ Վագան Երկրում: Հայելապատ, լուսավոր, ծովի կամ փշատերև ծառերի բուրմունքով հազեցած զով սենյակն են զցել մի վիթխարի բրդոտ սարդ: Սարդը սեղմվում է փայլուն հատակին, ջղաճգորեն շուրջը նայում չար աչքերով և, ի՞նչ, կողքանց գնում է դեպի սենյակի ամենամուշ անկյունն ու կծկվում սպառնալից ցցելով թունավոր ծնոտները: Վագան, անշուշտ, ամենից առաջ կակսեր փնտրել նեղացածներին: Եվ, անշուշտ, ամենահիմար նեղացածը նրան կթվար չափից դուրս մաքուր ու իր համար ոչ պիտանի: Եվ, կիհվանդանար ծերուկը: Երևի նույնիսկ կմեռներ: Ասենք, ով գիտի, թե նա ի՞նչ կանի: Հենց բանն էլ այն է, որ այս հրեշների հոգեբանությունը մի մուշ աշխարի է մեզ համար: Սուրբ Միկա՝ Դրանց հոգեբանությունը հասկանալը շատ ավելի բարդ է, քան ոչ մարդկային քաղաքակրթությունների հոգեբանությունը: Նրանց բոլոր գործողությունները կարելի են բացատրել, սակայն անհնարին է այդ գործողությունների կանխատեսումը: Հա, գուցե մեռներ ձանձրույթից: Իսկ միզուցե կտնտղեր շուրջը, կհարմարվեր: Կհասկանար ինչն ինչոց է և անտառապահ կաշխատեր մի որևէ արգելանոցում: Չէ՞ որ անհնարին քան է, որ նա չունենա որևէ փոքրիկ, մի անվնաս ձգտում, ցանկություն, որն այստեղ միայն խանգարում է նրան, իսկ այնտեղ կարող է դառնալ նրա կյանքի իմաստը: Կարծեմ, նա սիրում է կատուններին: Ասում են, որ նրա որջում մի ամբողջ հոտ կատու կա, և նրանց խնամելու համար հատուկ մարդ ունի: Եվ նա նույնիսկ վճարում է այդ մարդուն, թեև Ժատ է և կարող էր բավարարվել նրան ահարեկերով: Բայց ի՞նչ պիտի նա աներ Երկրում իր ճիվադային իշխանատենչությամբ: Այ դա՛ է անհասկանալի:

Ռումատան կանգ առավ պանդոկի առաջ և արդեն ուզում էր ներս մտնել, երբ հանկարծ տեսավ, որ քայլը կորցրել է: Ծփոթված կանգնել էր դրան շեմին (ոչ մի կերպ չէր կարողանում հաշտվել այդպիսի քաների հետ, չնայած սա առաջին դեպքը չէր) ու երկար տնտղում էր բոլոր գրապանները: Նա ընդամենը երեք քայլ ուներ, ամեն մեկի մեջ՝ տասը ոսկի: Մի քայլը տվեց դպրոցի տնօրենին՝ հայր Կինին, Երկրորդը՝ Վագային: Երրորդ քայլն անհետացել էր: Նրա գրապանները դատարկ էին, տարատի ձախ կողմից խնամքով կտրված էին բոլոր ոսկե ճարմանդները, իսկ գոտուց էլ անհետացել էր դաշույնը:

Այստեղ նա նկատեց, որ մի քիչ հեռվում կանգ առան երկու գրոհային, աչքերը չոեցին իր վրա ու սեպերը բացեցին: Ինստիտուտի աշխատակիցը կարող էր թքել նրանց վրա, բայց

ազնվագարմ դոն Ռումատա Էստորացին կատաղեց: Մի պահ նա կորցրեց ինքնահսկումը: Զայլեց գրոհայինների կողմը: Նրա ձեռքն ակամա վեր բարձրացավ, և մատները բռունցը կազմեցին: Ըստ երևութին, նրա դեմքը զարհուրելի էր, որովհետև ծաղրողները ցնցվեցին ու, դեմքներին սառած ժափիտ, շտապեցին իրենց զցել պանդոկ:

Այդժամ արդեն նա վախեցավ: Նա այսպես վախեցել էր կյանքում միայն մեկ անգամ, երբ ինքը՝ այն ժամանակ դեռ երթուղային աստղաթիոի օդաչուն, զգաց դողերոցի առաջին նոպան: Հայտնի չէ, թե որտեղից նրան կպավ այդ հիվանդությունը, և արդեն երկու ժամ հետո նրան բուժեցին զարմանալի կատակներով ու զվարճախոսություններով, բայց նա երբեք չէր մոռանում այն սարսափը, որ զգաց ինքը՝ բացարձակապես առողջ, երբեք չիվանդացող մարդը այն մտքից, որ իր մնջ ինչ-որ բան փուլ եկավ, որ ինքը դարձավ թերարժեք և, ասես, կորցրեց սեփական մարմնի նկատմամբ միանձնյա իշխանությունը:

Ես ին չի ուզում, մտածեց նա: Նույնիսկ մտքովս չէր անցնում: Այսր նրանք առանձնապես բան չէին անում, կանգնել էին ու սեպերը բացել. . . Ծառ զզվելի էին բացել սեպերը, բայց դե երևի ես էլ շատ հիմար տեսք ունեի, երբ տակնուվրա էի անում զրպաններս: Այսր քիչ մնաց նրանց կտոր-կտոր անեի, հանկարծ հասկացավ նա: Եթե նրանք չծկեին, ես նրանց կտոր-կտոր կանեի: Նա հիշեց, ինչպես վերջերս, զրազ զալով, մեկ հարվածով վերից վար երկու կես արեց սուանյան կրկնակի զրահով խրտվիլակին, ու հիմա ամբողջ մարմնով սարսոաց: Հիմա նրանք ընկած կինեին այստեղ, մորթած խոզերի պես, իսկ ես սուրս ձեռքիս կկանգնեի ու չի իմանա ինչ անեմ: Այ քեզ աստված. . . Գազագեցիր. . .

Հանկարծ նա զգաց, որ բոլոր մկանները ցավում են, ինչպես լինում է ծանր աշխատանքից հետո: Դե, դե, կամաց, ասաց նա ինքն իրեն: Ոչ մի սարսափելի բան չի եղել: Ամեն ինչ անցավ: Պարզապես բռնկվեցիր, ու հիմա ամեն ինչ անցավ: Չե՛ որ ես, այնուամենայնիվ, մարդ եմ, և ամեն մարդկային բան ինձ հատուկ է. . . Ուղղակի նյարդերս չեն դիմանում: Նյարդերս ու այս վերջին օրերի լարվածությունը. . . Ու ամենակարևորը՝ սողեսող մոտեցող այս ստվերի կանխազգացումը: Հասկանալի չէ, թե որտեղից է սողում այս ստվերը, բայց սողում է ու սողում անխուսափելիորեն. . .

Այս անխուսափելիությունը զգացվում էր ամեն ինչում: Եվ այն բանում, որ դեռ վերջերս զորանցներում վախից կծկված գրոհայիններն այժմ լվահարար, կացինը ձեռքներին, ազատ ման են զալիս հենց փողոցների մեջտեղում, որտեղով նախկինում իրավունք ունեին բայլել միմիայն ազնիվ դռները: Զգացվում էր և այն բանում, որ քաղաքից անհետացել էին թափառական երգիչները, հերքիաթասացները, պարողներն ու լարախաղացները: Եվ այն բանում, որ քաղաքացիներն այլևս չին երգում քաղաքական բովանդակությամբ քայլակներ, շատ էին լրջացել ու միանգամայն որոշակի գիտեին, թե ինչ է անհրաժեշտ հայրենիքի բարօրության համար: Եվ այն բանում, որ հանկարծակի ու անհասկանալի կերպով փակվեց նախահանգիստը: Եվ այն բանում, որ «զայրացած ժողովուրդը» ավերեց ու հրդեհեց հազվագյուտ գրքեր վաճառող բոլոր խանութները՝ ամբողջ թագավորության մեջ այն միակ տեղերը, որտեղ կարելի էր գնել կամ ժամանակավորապես վերցնել Կայսրության բոլոր լեզուներով գրված գրքերը, այդ թվում և Անդրնեղուցի բնիկների այժմ արդեն մեռած, հին լեզուներով գրած մագաղաթները: Եվ այն բանում, որ քաղաքի զարդը՝ աստղադիտարանի շողջողուն զմբեթը, այսօր սև, փտած ատամի պես միխրնվել էր երկնքի կապույտում, զոհ դառնալով «պատահական հրդեհին»: Եվ այն բանում, որ վերջին երկու տարվա ընթացքում ալկոհոլի օգտագործումն աճել էր

չորս անգամ, և դա Արկանարում, որը հնուց ի վեր հայտնի էր իր անզուսայ հարբեցողությամբ: Եվ այն բանում, որ ի ծնե տանջված, բազմաչափ զյուղացիները վերջնականապես գետնի տակն էին մտել Բարեհուսներում, Դրախտավայրերում և Օդային Համբյուրենքում, չհամարձակվելով դուրս գալ իրենց գետնափոր հյուղակներից նույնիսկ անհետաձգելի դաշտային աշխատանքների համար: Եվ, վերջապես, այն բանում, որ պառավ գիշակեր Վազա Անիվը, հարուստ ավարի հոտն առնելով, տեղափոխվել էր քաղաք. . .

Պալատի խորքերում ինչ-որ տեղ, պերճաշուր հարկարաժիններում, որտեղ հողակապով տառապող և քսան տարի արևի լույս չտեսած թագավորը, իր իսկ նախապապի տղան, վախենալով սեփական ստվերից, ապուշավարի հրհուալով իրար հետևից ստորագրում էր ազնիվ ու անկաշառ մարդկանց տանջափակ մահվան դատապարտող հրամաններ, այնտեղ այսօր հասունանում է մի իրեշափոր թարախագունդ, որը շատ շուտով պիտի պայթեր:

Ուումատան ոսքն անզգուշաբար դրեց ջարդված սեխի վիա և գլուխը բարձրացրեց: Նա գտնվում էր Գերշնորհակալության փողոցում, պատկառելի վաճառականների, դրամափոխիների և ոսկերիչների թագավորությունում: Փողոցի երկու կողմերում կանգնած էին հինավորց առանձնատներ՝ խանութներով և պահեստներով, մայթերն այստեղ լայն էին, իսկ փողոցը սալարկված էր գրանիտե սալերով: Սովորաբար այստեղ կարելի էր տեսնել ազնվականներին և մեկ էլ ամենահարուստներին, բայց հիմա Ուումատային ընդառաջ էր գալիս գրգռված ռամիկների հոծ խումբը: Նրանք զգուշորեն էին անցնում Ուումատայի կողընով, քծնանքով նայելով նրան, իսկ շատերն էլ համենայն դեպս խոնարի գլուխ էին տալիս: Վերին հարկերի պատուհաններում երևացող հաստ դեմքերն արտահայտում էին գրգռված հետաքրքրություն: Աղջևում ինչ-որ տեղ տիրաբար գոռզողում էին. «Դե՛հ, շուտ անցիր. . . Ցրվե՛լ. . . Ծո՛ւտ, արագ. . . »: Ամբոխի մեջ մարդիկ իրար ասում էին.

— Չարը հենց դրանց մեջ է, ամենից շուտ պետք է վախենալ հենց դրանցից. . . Որ նայես՝ դրանք սուսիկ-փուսիկ են երևում, բարի, հարզարժան վաճառական են, բայց ներսում թույն է. . .

— Իսկ դրանց հետ պետք էլ չի. . . Ինչ տղերը են, հա՛. . . Ես սրտանց ուրախանում եմ: Սրանք չեն մատնի:

— Իսկ միզուցե պետք չէր այդպես անել, իր՞: Այս մարդ է, շնչափոր. . . Դեհ, թե մեղափոր է պատմեր, խրատեր, ոչ թե էղպես. . .

— Դե լավ, վերջացրու. . . Մի քիչ կամաց. . . Նախ, չորս կողմը մարդիկ են. . .

Խանութպա՛ն, հեյ, խանութպան: Լավ մահուլ կա: Էժան կտան, թե որ մի քիչ սեղմեն. . . Սիայն թե շուտ արա, թե չէ Պակինի գործակատարներն էլի ձեռքիցդ կլոցնեն:

— Դու, տղաս, մի կասկածիր, գլխավորը դա է: Հավատա ինձ: Իշխանությունները գիտեն ինչ են անում. . .

Էլի ինչ-որ մեկին ծեծել են, մտածեց Ուումատան: Նա ուզեց թերվել և չանցնել այն տեղով, որտեղից գալիս էր ամբոխը, և որտեղ գոռում էին՝ «ցրվել»: Բայց չթերվեց: Միայն ձեռքով ուղեց խոնված մազերը, որ երևա գլխին դրած ոսկե ապարոշի բարը: Չարը ոչ թե քար էր, այլ հեռահաղորդիչի օբյեկտիվ, և ապարոշն էլ ոչ թե ապարոշ էր, այլ

ռադիոհաղորդիչ: Երկրի վրա գտնվող պատմաբանները տեսնում և լսում էին այն ամենը, ինչ տեսնում ու լսում էին մոլորակի ինը մայրցամաքներում գտնվող երկու հարյուր հիսուն հետախույզները: Այդ իսկ պատճառով հետախույզները պարտավոր էին տեսնել և լսել:

Կզակը վեր տնկելով և կողքերից կախված սրերը ցցելով, որ ինչքան հնարավոր է շատ մարդու դիպչի, Ռումատան ուղիղ գնաց դեպի փողոցի մեջտեղում խռնված մարդիկ, և նրանք իսկույն մի կողմ նետվեցին, ճանապարի բացելով նրա համար: Ներկված մոռւթեներով չորս թիկնեղ բեռնակիրներ հայտնվեցին փողոցում՝ մի արծաթափայլ պատգարակով: Վարագույրի հետևից երևաց գեղեցիկ ու սառը մի դեմք՝ ներկված թարթիչներով: Ռումատան իսկույն հանեց զիարեկն ու խոնարհվեց: Դա դոնա Օկանան էր՝ մեր արծիվ դռն Ռերայի այժմյան սիրուիին: Տեսնելով հոյակապ ասպետին, նա բազմանշանակ ու քնքուշ ժպտաց: Կարելի էր առանց մտածելու տալ մի երկու տասնյակ ազնվազարմ դռների անուններ, որոնք այդպիսի ժպտի արժանանալուն պես զիարատառ կնետվեին իրենց տիկնանց ու սիրուիիների մոտ, որ հայտնեն ուրախ լուրը. «Հիմա թող բոլորը վախենան, ում ուզեմ հիմա կառնեմ ու կծախեմ. . . »: Նման ժպիտները հազվադեպ բան են և հաճախ է անասելիորեն թանկ. . . Ռումատան կանգնեց, հայացքով ուղեկցելով պատգարակը: «Ետք է վճռել, մտածեց նա: Վերջապես պետք է վճռել. . . Ու ամրող մարմնով սարսաց, մտածելով, թե դա որքան թանկ կնատի իր վրա: Բայց դա պետք է: Պետք է. . . Որոշված է, մտածեց նա, միևնույն է, ուրիշ ելք չկա: Վսօր երեկոյան: Նա հասավ զինավաճախ խանութին, որտեղ արդեն մտել էր դաշույններ նայելու և բանաստեղծություններ լսելու համար, ու նորից կանգ առավ: Այ քեզ բան. . . Ուրեմն քո հերթն էր եկել, բարի հայր Գառուկ. . .

Ամբոխն արդեն ցրվել էր: Խանութի դուռը պոկված էր տեղից, պատուհանները ջարդված էին: Շեմին կանգնել էր մի աժդահա գրոհային և ոտքը դրել դրան կողափայտին: Մի ուրիշ գրոհային՝ ավելի փոքրամարմին, պազել էր պատի տակ: Փողոցում քամին գլորում էր ճմրժված թղթերը:

Աժդահա գրոհայինը մատը դրեց քերանն ու ծծեց, հետո քերանից հանեց ու սկսեց ուշադիր տնտղել: Մատն արյունոտ էր: Գրոհայինը որսաց Ռումատայի հայացքն ու բարեհոգաբար փնչացրեց.

— Կծում է անասունը, ոնց որ առնետ. . .

Երկրորդ գրոհայինը շտապեց ծիծաղել: Գունատ, ջրիկ, անդուրի մեկը, պզուկոտ դեմքով, իսկույն երևում է, որ նորայթուի լակոտ է:

— Ի՞նչ է եղել այտեղ, — հարցրեց:

— Թաքնված ուսյալի հախից եկանք, — գրգոված ասաց լակոտը:

Աժդահան, առանց դիրքը փոխելու, շարունակեց ծծել մատը:

— Զզա՞ստ, — ձայնը չքարձրացնելով՝ հրամայեց Ռումատան:

Լակոտը հապշտապ վեր թռավ և գետնից վերցրեց կացինը: Աժդահան մի քիչ մտածեց, բայց և այնպես ուորն իջեցրեց ու բավական ուղիղ կանգնեց:

- Ուրեմն ո՞վ էր այդ ուայալը, — հարցրեց Ռումատան:
 - Չեմ կարող ասել, — պատասխանեց լակոտը: — Հայր Յուպիկի հրամանով:
 - Եվ ի՞նչ: Բոնեցի՞ք:
 - Ճիշտ այդպես: Բոնեցինք:
 - Դա լավ է, — ասաց Ռումատան:
- Դա իսկապես վատ չէր: Նա դեռ ժամանակ ուներ. ժամանակից թանկ բան չկա, մտածեց նա: Մի ժամը կյանք արժե, իսկ օրը զին չունի:
- Իսկ ո՞ւր եք տարել նրան: Աշտարակ:
 - Հը, — շփոթված հարցրեց լակոտը:
 - Ես հարցնում եմ նա հիմա աշտարակո՞ւմ է:

Պզուկոս մոռւթի վրա հայտնվեց մի անվստահ ժպիտ: Աժդահան հրհոաց: Ռումատուն իսկույն շրջվեց: Այնտեղ, փողոցի մյուս կողմում, դարպասի վերևից քրջոս պարկի պես օրորվում էր հայր Գառւկի դիակը: Մի քանի ցնցոտիավոր տղաները, բերանները բաց, նրան էին նայում դիմացի բակից:

— Հիմա ամեն մարդու Աշտարակ չեն տանում, — բայրացակամորեն փնչացրեց Ռումատայի հետևում կանգնած աժդահան: — Հիմա մենք արագ ենք զործ անում: Օդակը զցում ենք վիզը, ու դե զնա ման արի. . .

Լակոտը նորից հրհոաց: Ռումատան կույր հայացընվ նայեց նրան ու դանդաղ կտրեց փողոցը: Թախծու բանատեղծի դեմքը սև էր ու անձանթ: Ռումատան հայացը ցած զցեց: Միայն նրա ձեռքերն էին ծանոթ, երկար, թույլ ու թանաքոտ մատները. . .

Կյանքից	հիմա	չեն	հեռանում,
Հեռացնում	են	հիմա	կյանքից:
Թե	նույնիսկ	մեկը	կամենա
Փնտրել	այլ	ուր	ճանապարհ,
Կկարկամի		հրեշի	դեմ
Զգոնելով		սիրտը	նրա,
Անտեղյակ՝ սիրտ ունի՞ արդոք. . .			

Ռումատան շրջվեց ու հեռացավ: Բարի, թույլ Գառւկ: Հրեշը սիրտ ունի: Ու մենք զիտենք նրա սրտի տեղը: Եվ դա է ամենասուկային, իմ լուռ, անզոր բարեկամ: Մենք զիտենք, որտեղ է այս սիրտը, բայց չենք կարող կտոր-կտոր անել այն, առանց թափելու ահարեկված, մոլորված, կուրացած ու ոչ մի կասկած չունեցող հազարավոր մարդկանց արյունը: Իսկ նրանք շատ-շատ են, անհուսալիորեն շատ, հավիտենական անշնորհակալ աշխատանքից կուրացած, ստորացած, իրենց կոպեկից զատ ուրիշ բանի մասին մտածելու անկարող. . . Առայժմ դեռ չի կարելի սովորեցնել նրանց, համախմբել, ուղղություն տալ, փրկել նրանց հենց իրենցից. . . Ծո՛ւտ, շա՛տ շուտ՝ մի քանի հարյուրամյակ շուտ Արկանարում գլուխ բարձրացրեց զորշ ճահիճը, ու հիմա նա չի հանդիպի հակահարվածի:

Եվ մնում է միայն մի քան՝ փրկել այն քերին, որոնց դեռ հնարավոր է փրկել՝ Բուդախին, Տառային, Նանինին, ևս մի տասնյակ, դեռ գուցե երկու տասնյակ հոգու. . .

Բայց սուկ այն միտքը, որ հազարավոր ուրիշ մարդիկ, թեկուզն պակաս տաղանդավոր, բայց նույնակեա ազնիվ, իսկապես ազնիվ մարդիկ անխուսափելիորեն դատապարտված են, սարսափեցնում էր նրա սիրտը և համակում սեփական ստորության զգացումով: Ժամանակ առ ժամանակ այդ զգացողությունն այնպես էր սրվում, որ գիտակցությունը շաղվում էր, և Ռումատան ասես արթմնի տեսնում էր կրակոցների մանուշակագոյն ցոլքերով պարուրված գորշ տականքների մեջքները և դուն Ռեբայի մշտապես ողորմելի, անգոյն ու անասնական վախից ծոմոված դեմքը, ու դանդաղորեն դեպի իր ներսը փլվող Ուրախ Աշտարակը. . . Այս, դա երազանք էր: Դա իսկական գործ կլիներ, իսկական տեսանելի ներգործություն. . . Բայց հետո. . . Այս, Ինստիտուտում ճիշտ են: Հետո կլինի անխուսափելին: Արյունահեղ քառս երկրում: Վազայի գիշերային քանակը դուրս կզա իր որջից՝ տասը հազար մարդասպաններ, որոնց նզովել են բոլոր եկեղեցիները, տասը հազար ջարդարարներ, բռնաբարողներ, պղնձամորթ բարբարոսների հորդաները ցած կիշնեն լեռներից և կրնազնչեն բոլորին՝ ծեր ու մանուկ. սարսափից կուրացած գյուղացիների ու քաղաքացիների վիթխարի բազմությունները կփախչեն անտառներն ու լեռները, անապատները, և քո համախոհները՝ ուրախ ու խիզախ մարդիկ, իրար փոք կթափեն իշխանության համար մղվող դաժան պայքարում և քո անխուսափելի բռնի մահից հետո գնդացրիդ տիրանալու իրավունքի համար. . . Եվ քո անհեթեթ մահը, որ վրա կհասնի լավագոյն ընկերոջդ տված գինու գավաթից, կամ էլ վարագույրի հետևից արձակված նետից. . . Եվ քարացած դեմքը նրա, ու Երկիրը կուրդարկի քեզ փոխարինելու, և նա այստեղ կտեսնի ամայի, արնաշաղախ, հրդեհներով բռնված մի երկիր, որտեղ ամեն, ամեն ինչ հարկ կլինի սկսել նորից. . .

Երբ Ռումատան ուրի հարվածով քացեց իր տան դուռը և մտավ հոյակապ ու հնատեսք նախասենյակը, նա ամայի պես սևակնած էր: Մուզան՝ սպիտակահեր ու կորամեջք ծառան, որն ուներ սպասավոր աշխատելու քառասուն տարվա ստաժ, նրա տեսքից կծկվեց և, գլուխն ուսերի մեջ քաշած, նայում էր, թե կատաղած երիտասարդ պարոնը ինչպես է հազից հանում, շպրտում զիսարկը, թիկնոցն ու ձեռնոցները, նստարանին է զցում սրերը և բարձրանում է իր ննջարանը: Հյուրասենյակում Ռումատային էր սպասում Ռւնոն:

— Կարգադրիր ճաշը քերեն, — մոթմոթաց Ռումատան, — իմ աշխատասենյակը:

Տղան տեղից շշարժվեց:

— Այնտեղ ձեզ սպասող կա, — մոայլ հայտնեց նա:

— Ո՞վ:

— Երսի մի պոռնիկ: Իսկ գուցե՝ դռնա: Վարմունքով ոնց որ պոռնիկ լինի. քնքուշ է, բայց հազնված է ազնվականի պես. . . Սիրուն է. . .

— Կիրան է, — թեթևացած ու գորովանքով մտածեց Ռումատան: Ի՞նչ լավ է: Ո՞նց է զգացել, փոքրիկս. . . Նա կանգնեց, փակելով աչքերն ու մտքերն ի մի ժողովելով:

— Հը՛, քշե՞մ, — գործնականորեն հարցրեց Ռւնոն:

— Դմբո, — ասաց Ռումատան: — Ես քեզ կքշեմ. . . Որտե՞ղ է:

— Աշխատասենյակում, — ասաց տղան, ճգնելով ժպտայ:

Ռումատան արագ քայլերով շտապեց աշխատասենյակ:

— Երկու հոգու համար ճաշ բեր, — հրամայեց նա: — Ու տես հա, ոչ ոքի ներս զթողնես: Թեկուզ թագավորը զա, թեկուզ սատանան կամ հենց ինքը դո՞ն Ռեքան. . .

Նա առանձնասենյակում էր: Ծալապատիկ նստել էր բազկաթոռին ու, դեմքը հենած ձեռքին, թերթում էր «Լուրերի մասին» տրակտատը: Երբ Ռումատան ներս մտավ, նա վեր թռավ, բայց Ռումատան ջթողեց տեղից շարժվի, վազելով մոտեցավ նրան, զրկեց ու քիթը մտցրեց աղջկա փարթամ ու անուշաբույր մազերի մեջ, շշնչալով. «Ի՞նչ լավ ես արել, Կիրա. . . Ի՞նչ ժամանակին. . .»:

Նրա մեջ ոչ մի արտակարգ բան չկար: Շատ սովորական մի առջիկ էր. տասնութ տարեկան, կճատ քթով, հայրը դատարանում գրագրի օգնական էր, եղբայրը՝ գրոհային սերժանտ: Ու նրա հետ չին շտապում ամուսնանալ, որովհետև շիկահեր էր, իսկ Արկանարում չին սիրում շիկահերներին: Նույն այդ պատճառով էլ նա զարմանալիորեն սուսիկ-փուլսիկ էր ու ամոթիած, և ոչ մի բանով նման չէր ճնճղան ու մարմնեղ քաղքենուիհներին, որոնք շատ հարգի էին Արկանարում: Աղջիկը նման չէր նաև պալատական նվադուն գեղեցկուիհներին, որոնք շատ վաղ էին հասկանում, թե ինչն է կնոջ կյանքի իմաստը: Բայց նա կարողանում էր սիրել այնպես, ինչպես հիմա սիրում են Երկրում, սիրել հանգիստ ու ինքնամոռաց. . .

— Ինչո՞ւ ես լաց եղել:

— Իսկ դու ինչո՞ւ ես ջղայնացած:

— Չե, դո՞ւ ասա՝ ինչո՞ւ ես լաց եղել:

— Ես հետո քեզ կպատմեմ: Աչքերդ շատ են հոգնած. . . Ի՞նչ է եղել:

— Հետո՞ւ: Ով է քեզ նեղացրել:

— Ինձ ոչ չի նեղացրել: Տար ինձ այստեղից:

— Անպայման:

— Ե՞րբ կմեկնեք այստեղից:

— Զգիտեմ, փորբիկս: Բայց մենք անպայման կզնանք:

— Հետո՞ւ կզնանք:

— Շատ հեռու:

— Մայր երկի՞ր:

— Այո. . . Մայր երկիր. . . ինձ մոտ:

— Այնտեղ լա՞վ է:

— Այնտեղ չտեսնված լավ է: Այնտեղ ոչ ոք լաց չի լինում:

— Դա հնարավոր բան չէ:

— Այո, իհարկե: Դա անհնարին բան է: Բայց դու այնտեղ երբեք լաց չես լինի:

— Իսկ ի՞նչ տեսակ մարդիկ են այնտեղ:

- Ինձ նման:
- Բոլո՞րն են քեզ նման:
- Ոչ բոլորը: Ինձանից ավելի լավերը կան:
- Այդ դա արդեն անհնարին բան է:
- Այդ դա հենց շատ հնարավոր բան է:
- Ինչո՞ւ եմ միշտ քեզ հավատում: Հայրս ոչ ոքի չի հավատում: Եղբայրս ասում է, որ բոլորն են խոզ են, միայն թե ոմանք կեղտոտ խոզ են, իսկ մյուսները՝ ոչ: Բայց ես նրանց չեմ հավատում, իսկ քեզ հավատում եմ. . .
- Ես քեզ սիրում եմ:
- Սպասիր. . . Ռումատա. . . Հանիր ապարոշդ: Դու ասում էիր, որ դա մեղք է. . .
- Ռումատան երջանիկ ծիծաղեց, զիսից հանեց ապարոշը, դրեց սեղանին ու ծածկեց գրով:
- Սա աստծու աշքն է, — ասաց նա: — Թող փակվի. . . — Նա գիրկն առավ աղջկան:
- Դա մեծ մեղք է, բայց եթե քեզ հետ եմ, ինձ աստված պետք չէ: Ճիշտ է:
- Ճիշտ է, — կամացուկ ասաց աղջիկը:
- Երբ նրանք նստեցին սեղանի մոտ, տապակած միսն արդեն սառել էր, իսկ սառնարանից բերած զինին տաքացել էր: Եկավ սպասավոր Ռունոն և, անշշուկ քայլերով (ինչպես սովորեցրել էր ծերուկ Մուղան), գնաց վառելու պատերի տակ դրված աշտանակները, չնայած դեռ չեր մթնել:
- Սա քո ստրո՞ւկն է, — հարցրեց Կիրան:
- Չէ, սա ազատ տղա է: Հրաշալի տղա է, միայն թե սոսկալի ժլատ է:
- Փողը հաշիվ է սիրում, — առանց նրանց կողմը շրջվելու նկատեց Ռունոն:
- Դեռ նոր սավան չե՞ս գնել, — հարցրեց Ռումատան:
- Չե՞սի, — ասաց տղան: — Հներն ել ձեռ կտան. . .
- Լսիր Ռունո, — ասաց Ռումատան: — Ես չեմ կարող մի ամիս քնել նույն սավանի վրա:
- Պահո՞ւ, — ասաց տղան: — Նորին մեծությունը վեց ամիս է քնում ու չի ել բողոքում. . .
- Իսկ ձերը ձրի՞ է, — ասաց Ռումատան, աչքով անելով Կիրային: — Կանթեղի ձերը ձրի է:
- Ռունոն կանգ առավ:
- Այս մենք հյուր ունենք, — վերջապես ասաց նա վճռականորեն:
- Տես ի՞նչ տղա է, — ասաց Ռումատան:
- Նա լավն է, — լրջորեն ասաց Կիրան: — Նա սիրում է քեզ: Արի նրան ել տանենք մեզ հետ:
- Կմտածենք, — ասաց Ռումատան:

— Այդ ո՞ւր կտանեք, — կասկածանքով հարցրեց տղան: — Ես ոչ մի տեղ էլ չեմ գնա:

— Մենք կզնանք այնտեղ, ուր բոլոր մարդիկ դոն Ռումատայի նման են, — ասաց Կիրան:

Տղան մի քիչ մտածեց և արհամարհանքով ասաց. «Հո դրախտ չե՞ք գնում, ազնվականների դրախտ. . . »: Հետո նա հեզնալից փնչացրեց և դանդաղ դուրս եկավ աշխատասենյակից, քստրատացնելով մաշված մաշիկները: Կիրան նայեց նրա հետևից:

— Հյալապ տղա է, — ասաց նա: — Արջի քոթոթի պես մռայլ է: Լավ ընկեր ունես:

— Իմ բոլոր ընկերները լավն են:

— Իսկ բարոն Պամպա՞ն:

— Դու որտեղից ես ճանաչում նրան, — զարմացավ Ռումատան:

— Իսկ դու ուրիշ ոչ մեկի մասին ինձ չես պատմում: Ես քեզանից անընդհատ նրա մասին եմ խում բարոն Պամպա, հա բարոն Պամպա:

— Բարոն Պամպան հրաշալի ընկեր է:

— Ինչպե՞ս կարող է բարոնը ընկեր դառնալ:

— Ուզում էի ասել, որ նա լավ մարդ է: Շատ ուրախ, բարի: Եվ անշափ շատ է սիրում իր կնոջը:

— Ես ուզում եմ ծանոթանալ նրա հետ. . . Թե՞ դու ամաչում ես ինձ համար. . .

— Ո՛չ, չեմ ամաչում: Միայն թե նա թեկուզն լավ մարդ է, բայց դե բարոն է:

— Աա՛, — ասաց Կիրան:

Ռումատան մի կողմ հրեց ափսեն:

— Այնուամենայնիվ, դու պիտի ինձ ասես, թե ինչու ես լաց եղել: Ու այստեղ ես վազել մենակ: Մի՞թե հիմա կարելի է մենակ փողոց դուրս գալ:

— Ես չեմ կարող տանը մնալ: Ես ել տուն չեմ գնա: Կարելի՞ է, քո տանը որպես աղախին մնամ: Զրի աղախին. . .

Ռումատան ծիծաղեց:

— Հայրս ամեն օր մատնություններ է արտագրում, — շարունակեց Կիրան հուսահատությամբ: — Իսկ այն թղթերը, որոնցից նա արտագրում է, ամբողջովին արյունոտ են: Այդ թղթերը նրան տալիս են Ռուրախ Աշտարակում: Ինչո՞ւ դու ինձ կարդալ սովորեցրիր: Ամեն երեկո, ամեն երեկո. . . Արտագրում է խոշտանգումների մասին ու խմում. . . Սոսկալի է, սոսկալի՞ . . . «Այ, — ասում է նա ինձ, — մեր հարևան գեղագիրը մարդկանց գրել-կարդալ էր սովորեցնում: Ինչ ես կարծում նա ո՞վ է: Խոշտանգումներին չփիմանալով, նա խոստովանել է, որ ինքը կախարդ է և իրուկանյան լրտես: Էլ ո՞ւմ պիտի հիմա հավատանք: — Ես ինքս, — ասում է, — նրա մոտ եմ գրել կարդալ սովորել»: Իսկ եղբայրս պարեկությունից տուն է զալիս հարբած, արյունոտ ձեռքերով. . . «Բոլորին պետք է մորթել, — ասում է, — մինչև տասներկուերորդ պորտը. . . »: Անընդհատ հարցաքննում է հայրիկին, թե նա ինչու է զրագետ. . . Այսօր ընկերների հետ քարշ տալով մեր տուն քերեց մի մարդու. . . Ծեծեցին նրան, արյունաշաղախ արին: Խեղճ

մարդն արդեն չէր էլ կարողանում գոռալ: Ես էլ չեմ կարող. . . Ավելի լավ է ինձ սպանես, քան թե տուն վերադառնամ. . .

Ուումատան կանգնեց նրա կողը ու շոյեց մազերը: Աղջիկը փայլուն ու չար աչքերով նայում էր մի կետի: Ի՞նչ կարող էր ասել նա աղջկան: Եվ գրկեց նրան ու տարավ պատկեցրեց բազմոցին, իսկ ինքը նատեց կողըն ու սկսեց պատմել բյուրեղապակյա տաճարների, մի քանի մղոն ձգվող ծաղկուն այգիների մասին, որտեղ չկան հոտած ճահիճներ, մնձակներ ու չար ոգիներ, կախարդական սփոռոցի ու թռչող գորգի մասին, իր ընկերների՝ հպարտ, զվարթ ու բարի մարդկանց մասին: Ծովերից ու լեռներից այն կողմ գտնվող դյութիչ մոլորակի մասին, որն ունի մի տարօրինակ անուն՝ Երկիր: Կիրան լսում էր լուս և ուշադիր, ու միայն ավելի ուժեղ էր սեղմվում նրան, երբ դրսից հասնում էր պայտած կոշիկների դոփյունը՝ դըմբ, դըմբ, դըմբ. . .

Կիրան մի հրաշալի հատկություն ուներ՝ ի սրտե և անշահախնդրորեն հավատում էր լավին: Եթե այդպիսի հերիաթ պատմեին ճորտ գյուղացուն, նա թերահավատորեն կփնչացներ, թևքով կսրբեր փայինքն ու կգնար, առանց մի խոսք ասելու, հետո շուր կգար ու խղճահարությամբ կնայեր բարի ու պաշափ ազնվագարմ դռնին, իբր, ափսոս, շատ ափսոս, որ նա խելքը թոցը է: Եթե Ուումատան այս բաները պատմեր դռն Տամեոյին ու դռն Սերային՝ չին լսի մինչև վերջ, մեկը կրներ, իսկ մյուսը զկրտալով կասեր. «Դա գիտենք, շատ ազ. . . զնիվ բան է, իսկ կնիկների՝ հարցը ոնց է էնտեղ. . . »: Բայց դռն Ուերան ուշադիր կլսեր մինչև վերջ, իսկ հետո աչքով կաներ իր գրոհայիններին, որ ջարդեն ազնվագարմ դռնի ոսկորներն ու պարզեն, թե ազնվագարմ դռնը ումի՛ց է լսել այդ վտանգավոր հերիաթները և ո՞ւմ է հասցըել դրանք պատմել. . .

Երբ Կիրան, հանգստանալով, քնեց, Ուումատան համբուրեց աղջկա խաղաղ, քնած դեմքը, ծածկեց նրան իր ձմեռային մորթեկար թիկնոցով ու ոտնաթաթերի վրա դուրս եկավ սենյակից, զգույշ ծածկելով անդուր ճռացող դուռը: Անցնելով մութ տան միջով, նա իշավ ծառաների սենյակը և, չնայելով իր առջև խոնարհված գլուխներին, ասաց.

— Ես տնտեսուի եմ վարձել: Նրա անունը Կիրա է: Կապրի վերևում, ինձ մոտ: Աշխատասենյակիս կողքի սենյակը վաղը ևելթ կիավաքեք, կմաքրեք: Տնտեսուին կլսեք, ինչպես որ ինձ:

Նա հայացքը շրջեց ծառաների վրա. Ին մեկնումեկը սեպերը չի՛ բացել: Բոլորը լսում էին նրան պատշաճ հնագանդությամբ: — Իսկ եթե մեկնումեկի խելքին փչի դրսում բերանից խոսք թոցնել, լեզուն կպոկեմ:

Վերջացնելով ճառը, նա մի քիչ էլ կանգնած մնաց՝ ազդեցիկ տպավորություն թողնելու համար, հետո շրջվեց ու նորից բարձրացավ իր սենյակը. . .

Ժանգու գենքերով զարդարված և վաղուց արդեն ցեցերին կեր դառած կահույքով լցված հյուրասենյակում նա կանգնեց պատուհանի մոտ ու, դուրս նայելով, ճակատը հպեց սառը ապակուն: Ժամացույցը խփեց առաջին պարեկության ժամը: Դիմացի տան պատուհաններում վառեցին ճրագներն ու փակեցին փեղկերը, որ չզրավեն չար մարդկանց ու չար ոգիների ուշադրությունը: Չորս կողմը լուրջուն էր, միայն մեկ անգամ ներքևում ինչ-որ տեղ սարսափահար գոռաց մի հարբած մարդ. կամ նրա շորերն էին հանում, կամ է նա էր ջարդում ուրիշի դռները:

Ամենասուկալին այս երեկոներն էին, նողկալի, միայնակ ու խավար այս երեկոները: Մենք կարծում էինք, որ դա կլինի հավիտենական կրիվ, կատաղի ու հաղթական կրիվ: Մենք մտածում էինք, որ միշտ հստակ պատկերացումներ կունենանք բարու և չարի, թշնամու և բարեկամի մասին Եվ ընդհանուր առմամբ ճիշտ էինք մտածում, միայն թե շատ բան էինք անտեսել: Օրինակ չէինք պատկերացնում այս երեկոները, թեև հաստատ գիտեինք, որ դրանք կլինեն. . .

Ներքևից լսեց երկաթի շրիկոց՝ փեղկերն ու կողաքներն էին փակում, պատրաստվելով գիշերվան: Խոհարարուիին աղոթում էր սուրբ Միկային, որ իրեն մի ամուսին ուղարկի, ու որ նա լինի ինքնուրույն ու խելքը գիխին մարդ: Ծեր Մուգան հորանցում էր, թափ տալով բութ մատը: Խոհանոցում ծառաները խմում էին երեկոյան գարեջուրն ու բամբասում, իսկ Ունոն, փայլեցնելով չար աչքերը, մեծավարի ասում էր նրանց. «Լեզուներդ ձեզ քաշեք, թե չէ. . .»:

Ուումատան հեռացավ պատուհանից ու սկեց հետուառաջ քայլել հյուրասենյակում: Դա անհուսալի բան է, մտածեց նա: Ոչ մի ուժ չի բավականացնի, որ նրանց պոկենք, դուրս հանենք հոգսերի ու պատկերացումների սովորական շրջանակից: Կարելի է ամեն ինչ տալ նրանց: Կարելի է նրանց բնակեցնել գերժամանակակից սպեկտրաձայն տներում և վարժեցնել իննային արարողությունների, և այնուամենայնիվ երեկոները նրանք կհավաքվեն խոհանոցում, թուլք կհասան ու կիրհուան հարևանի վրա, որին կնիկը դնգսում է: Ու դրանից լավ ժամանց չի լինի նրանց համար: Վյո իմաստով դոն Կոնդորն իրավացի է. Ուերան ոչնչություն է, չնչին մանրուք դարերով սրբազրծված վիթխարի ավանդույթների, անասնահոտի կանոնների համեմատությամբ, որ անխափս են, ստուգված ու մատչելի ամենավերջին բթամտին ու ազատում են նրան մտածելու, հետաքրքրվելու անհրաժեշտությունից: Իսկ դոն Ուերան երևի դպրոցական ծրագրերի մեջ էլ չընկնի. «Մանր արկածախնդիր միահեծանությունը ամրապնդելու դարաշրջանում»:

Դոն Ուերա, դոն Ուերա. . . Բարձրահասկ չէ, և ոչ էլ ցածրահասակ է. չադ չէ, և ոչ էլ նիհար է, մազերը շատ խիտ չեն, բայց թե ոչ էլ ճաղատ է: Շարժումները կտրուկ չեն, բայց ոչ էլ դանդաղկոտ, դեմքը չի հիշվում, և նման է միանգամից մի հազար դեմքի: Հարգալից, քաղաքավարի է տիկնանց հետ, ուշադիր գրուցակից է, սակայն և ոչ մի բանով աչքի չի ընկնում. . .

Երեք տարի առաջ նա դուրս լողաց պալատական գրասենյակի բորբոսնած նկուղներից և ընդամենք մի խիճուկ, աննկատելի, քծնող շինովնիկ էր՝ դժգույն ու նույնիսկ մի տեսակ կապտավուն դեմքով: Հետո հանկարծ բանտարկվեց և մահապատժի ենթարկվեց այն ժամանակվա առաջին մինիստրը, խոշտանցումներից մահացան սարսափից խելակորույս և ոչ մի բան չհասկացող բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, և ասես նրանց դիակների վրա վիթխարի գունատ սնկի պես աճեց միջակության այս կատար ու դաժան հանճարը: Նա ոչնչություն է: Եվ հայտնի չէ՝ որտեղից: — Նա մի հզոր ուղեղ չէ՝ թուլակամ տիրակալի մոտ, որպիսին նախկինում եղել են պատմության մեջ, նա մեծ ու զարհութելի մարդ չէ՝, որն իր ողջ կյանքը նվիրում է տերության միավորման գաղափարների համար մղվող պայքարին: Նա ո՞չ ուկեպաշտ է, ո՞չ է պատահականորեն իշխանության գլուխ անցած մարդ, որը մտածում է միայն կանանց ու ուկու մասին, որը աջուծախ սպանում է հանուն իշխանության և իշխում է, որ սպանի: Նոյնիսկ փսխում են, որ նա իրականում ոչ էլ դոն Ուերան է, որ դոն Ուերան ուրիշ մարդ է, իսկ սա աստված գիտե, թե ով է՝ դե նմանակ, սատանա:

Նրա բոլոր մտահղացումները տապալվեցին: Նա իրար դեմ իրահրեց թագավորության երկու ազդեցիկ տոհմերին, որ ջլատի նրանց ու հարձակվի բարոնության վրա: Բայց այդ տոհմերը հաշտվեցին, զավաթների զրնոցի ուղեկցությամբ հոչակեցին իրենց հավատենական դաշնը ու թագավորից իլեցին բավականին մեծ հողակտոր, որը հնուց ի վեր պատկանում էր Արևանարցի Տոցեներին: Նա պատերազմ հայտարարեց Իրուկանին, ինքը զինվորներին առաջնորդեց մինչև սահման, խեղդամահ արեց նրանց ճահիճներում ու անհետ կորցրեց անտառներում, ամեն ինչ թողեց բախտի քմահաճույքին ու հետ փախավ Արկանար: Ծնորիիվ դոն Գուգի ջանքերի, որի մասին նա, իհարկե, նույնիսկ չէր էլ կասկածում, նրան հաջողվեց Իրուկանի հերցոգի հետ հաշտություն կնքել՝ սահմանամերձ երկու քաղաքներ նրան զիշելու գնով: Հետո թագավորը ստիպված եղավ հիմնովին դատարկել ամայացած գանձարանը, որ կարողանա ճնշել ամբողջ երկրով մեկ ծավալված զյուղացիական ապստամբությունները: Մի ուրիշ մինհստր այսպիսի սիսամերի համար վաղուց գիլիկայր կախված կիխներ Ուրախ Աշտարակի գագաթից, բայց դոն Ռեքան մնաց իր տեղում: Նա ցրեց կրթությամբ ու բարեկեցությամբ գրադարձ մինհստրությունները, ստեղծեց թագի պահպանության մինհստրություն, կառավարական պաշտոններից ազատեց տոհմիկ ազնվականներին և հասուլկենա գիտնականներին, վերջնականապես քայլաց տնտեսությունը, գրեց «Հողագործի անասնական էության մասին» աշխատությունը և, վերջապես, մեկ տարի առաջ կազմակերպեց «պահնորդական գվարդիան»՝ «Գորշ վաշտերը»: Հիտերին հովանավորում էին մոնոպոլիաները, դոն Ռեքային ոչ ոք չէր հովանավորում, և ակնհայտ էր, որ վերջ ի վերջո գրոհայինները կուլ կտան նրան, ոնց որ ճանճի: Բայց նա շարունակում էր բանդել ու ավերել, մի անհեթեթությունից հետո անել մյուսը, ասես ճգնում էր խարել ինքն իրեն, ասես ուրիշ բան չգիտեր, բացի մի խելացնոր նպատակից՝ բնաջնջել կուլտուրան: Վազա Անվի պես նա էլ անցյալ չուներ: Երկու տարի առաջ ամեն մի ստահակ ազնվական արհամարհաճրով էր խոտում «թագավորին մոլորեցրած ոչնչության» մասին, բայց հիմա որ ազնվականին էլ որ հարցնես՝ նա իրեն կանվանի թագի պահպանության մինհստրի ազգականը մայրական գծով:

Հիմա էլ Բուդախին է նրան պետք: Նորից անհեթեթություն: Նորից մի վայրենի հաշվեհարդար: Բուդախը ուսյալ է: Ուսյաներին ցից հանել: Հանդիսավոր աղմուկ աղաղակով, որ բոլորը տեսնեն: Բայց աղմկալի հանդիսավորություն չկա: Ուրեմն, նրան հարկավոր է կենդանի Բուդախը: Ինչ՞ու: Ռեքան այնքան հիմար չէ, որ հույս ունենա, թե Բուդախին կսիհայի իր համար աշխատել: Իսկ միգուցէ հիմա՞ր է: Իսկ գուցէ դոն Ռեքան պարզապես հիմար ու հաջողակ բախտախնդիր մեկն է, ինքն էլ հաստատ չգիտի, թե ինչ է ուզում, և խորամանկորեն իրեն հիմարի տե՛ղ է դնում բոլորի մոտ: Ծիծաղելի է, բայց ես երեք տարի հետևում եմ նրան ու մինչև հիմա չեմ հասկացել, թե նա ինչ է ներկայացնում իրենից: Ասենք, եթե նա հետևեր ինձ, նույնապես ոչ մի բան չէր հասկանա: Ամեն ինչ կարող է պատահել, ու հենց սա է զավեշտականը: Բազիսի տեսությունը մասնակիացնում է հոգեբանական նպատակառողկածության հիմնական տեսակները միայն, իսկ իրականում այդ տեսակները այնքան շատ են, որքան որ մարդիկ, և ով ասես կարող է հայտնվել իշխանության գլուխ: Օրինակ, ամբողջ կյանքում հարևաններին վիրավորող նվաստացնող մարդուկը: Նա թքում է ուրիշի կաթսաների մեջ, մանրած ապակի է լցնում ուրիշի խոտի մեջ: Նրան, իհարկե, կրոնեն, բայց նա կիասցնի ուզածի չափ թքոտել, կեղտոտել, ծաղրել մարդկանց... . Եվ նա բնավ չի մտածի, որ պատմության մեջ իր

հետքն անզամ չի մնա, կամ որ հեռավոր սերունդները գրուխ կկոտրեն, որ նրա վարքը հարմարեցնեն պատմական հաջորդականությունների տեսությանը:

Հիմա ես տեսության հետ ոչ մի գործ չունեմ, մտածեց Ռումատան: Ես միայն մի քան գիտեմ. մարդը բանականության օբյեկտիվ կրողն է, այն ամենը, ինչ խանգարում է բանականության զարգացմանը՝ չարիք է, և այդ չարիքը հարկավոր է ամեն կերպ ոչնչացնել ամենակարճ ժամկետներում: Ամե՞ն կերպ: Արդո՞ք ամեն. . . Ոչ, երևի, ոչ ամեն. . . Թե՞ ամեն: Փայնքոտ, մտածեց նա իր մասին: Պետք է վճռել: Միևնույն է, վաղ թե ուշ պետք է վճռել:

Հանկարծ նա հիշեց դոնա Օկանային: Ըիր, դե վճռիր, մտածեց նա: Սկսիր հենց սրանից: Եթե աստված ձեռնամուխ է լինում արտաքնոց մաքրելուն, թող չմտածի, թե մատները մաքուր կմնան: Նա սրտիառնոց զգաց այն մտքից, թե ինչ է իրեն սպասում: Բայց դա ավելի լավ է, քան սպանելը: Կեղսն ավելի լավ է, քան արյունը: Որպեսզի չարթնացնի Կիրային, նա ոտնաթաթերի վրա գնաց աշխատասենյակ ու հազուստը փոխեց: Չեռում պտտեց հաղորդիչով ապարոշը ու վճռականորեն դրեց սեղանի դարակը: Հետո մազերի մեջ, աջ ականջի մոտ, իրեց մի սպիտակ փետուր՝ կրքոտ սիրո խորհրդանշանը, կապեց սրերն ու վրան զցեց ամենալավ թիկնոցը: Արդեն ներքեւում, երբ քացում էր կողաքեքը, մտածեց. Եթե դոն Ռեբան հանկարծ մի քան իմանա՝ դոնա Օկանան կորած է: Բայց հետ դառնան արդեն ուշ էր:

Գլուխ չորրորդ

Հյուրերն արդեն հավաքվել էին, բայց դոնա Օկանան դեռ չէր հայտնվել: Խորտիկներով ծածկված ոսկեզօծ սեղանի մոտ կորացնելով մեջքները ու տնկելով նիհար քամակները, ցուցադրաբար կոնծում էին թագավորական զվարդիականները, որոնք հոչակաված էին իրենց մենամարտերով ու սեքսուալ արկածներով: Բուխարու մոտ հոհոում էին մաշված տիկնայք, որոնք արդեն բավականին տարիքով էին և անշուր, ու հենց դրա համար է դոնա Օկանան վերցրել էր նրանց որպես խորհրդապահներ: Կանայք իրար կողը նստած էին ցածր բազմոցներին, իսկ նրանց առաջ անընդհատ շարժվող բարակ ոտքերով ծովմովում էին երեք ծերուկներ՝ անցյալ զահապահության ժամանակների հայտնի պճնամոները և վաղուց մոռացված անեկդոտների վերջին գիտակները: Բոլորը գիտեին, որ ոչ մի սալոն սալոն չէ առանց այս ծերուկների: Դահլիճի կենտրոնում, երկարածիտ կոշիկներով ոտքերը շոած, կանգնել էր դոն Ռիպատը՝ Ռումատայի հավատարիմ և բնավ է ոչ հիմար գործակալը, գորշ վաշտի լեյտենանտը, որն ուներ հոյակապ բեղեր և չուներ ոչ մի սկզբունք: Խոշոր, կարմիր ծերուկները կաշվե զոտու տակ իրած, նա լուս էր դոն Տամենյին, որն ամեն ինչ իրար խառնելով շարադրում էր հօգուտ առևտրական խավի գեղջուկներին ճնշելու նոր նախագիծը, և մերթ ընդ մերթ աչքի պոչով նայում էր դոն Սերայի կողմը, որն իրեն պատեպատ էր զցում, ըստ երևույթին, դուռ փնտրելով: Անկյունում զգուշավոր հայացքները զցելով այսուայն կողմ, դանձիլով տապակած կոկորդիլոսի միս էին ուտում երկու նշանավոր դիմանկարիչներ, իսկ նրանց մոտ, պատուհանի որմնախորշում նստած էր տարիքոտ, սևազգեստ դայակը, որին դոն Ռեբան հատուկ նշանակել էր դոնա Օկանակյին հետևելու համար: Նա անթարթ հայացքն նայում էր դեմն ու երեմն անսպասելիորեն ամբողջ մարմնով առաջ էր նետվում: Բոլորից մի կողմ քաշված թղթախարով էին զբաղված թագավորական տոհմի անձն ու Սոանի դեսպանության քարտուղարը: Թագավորական անձը խարդախություն էր անում, քարտուղարը

համբերատար ժպտում էր: Հյուրասենյակում նա միակ մարդն էր, որ զբաղված էր գործով՝ նյութեր էր հավաքում իր հերթական դեսպանական գեկույցի համար:

Սեղանի մոտ խմբված գվարդիականները աշխայժ բացականչություններով դիմավորեցին Ռումատային: Ռումատան մտերմաբար աջռով արեց նրանց ու մոտեցավ հյուրերին: Նա խոնարհաբար ողջունեց զառամյալ պճնամոլներին, մի քանի հաճոյախոսություն նետեց պառավ խորհրդապահներին, որոնք խսկույն աշքները զցեցին նրա ականջի հետևը խրած սպիտակ վետուրին, թփթփացրեց թագավորական անձի ճարպոտ մեջքին և քայլերն ուղղեց դեպի դռն Ռիպատան ու դռն Տամեռն: Եթե նա անցնում էր պատուհանի որմնախորշի մոտով, դայակը նորից տեղից ընկնելու շարժում արեց, և նրանից զինու թունդ հոտ փչեց:

Ռումատային տեսնելուն պես դռն Ռիպատը ձեռքերը հանեց գոսու տակից և շրիկացրեց կրունկները, իսկ դռն Տամեռն ցածրածայն բացականչեց.

— Այդ դո՞ւք եք, բարեկամս: Ինչ լավ է, որ եկաք, թե չէ ես արդեն հույս չունեի. . . «Ինչպես վիրավոր մի կարապ, թախծոտ աստղերին է նայում. . . »: Ես շատ էի ձանձրանում. . . Եթե չիններ սիրելի դռն Ռիպատը, երևի կմեռնեի տաղտուկից. . .

Չզացվում էր, որ դռն Տամեռն որոշել էր չհարթել մինչև ճաշ, բայց դե անկարող էր եղել իրեն պահել:

— Ի՞նչ եմ լսում, — զարմացավ Ռումատան: — Մենք արտասանում ենք խոռվարար Ցուրենի՞ն:

Դռն Ռիպատն խսկույն մոտեցավ ու գիշատիչ հայացը զամեց դռն Տամեռյի դեմքին:

— Ը. . . ը՝ — շփոթված կմկմաց դռն Տամեռն: — Ցուրե՞ն. . . Իսկ ինչո՞ւ, ճիշտն ասած. . . Դե, հա՛, ես հեզնական իմաստով, հավատացնում եմ ձեզ, ազնվազարմ դռներ: Այս ի՞նչ է իրենից ներկայացնում Ցուրենը: Ստոր, անշնորհակալ դեմագոգ: Ու ես սույնում էի ընդգծել. . .

— Որ դռնա Օկանան այստեղ չէ, — օգնության հասավ Ռումատան, — ու դուք տիրում եք առանց նրա:

— Ես հենց դա էի ուզում շեշտել:

— Ի դեպ, նա որտե՞ղ է:

— Ամեն րոպե սպասում ենք, — ասաց դռն Ռիպատն ու, խոնարհաբար գլուխ տալով, հեռացավ:

Խորհրդապահուհիները, թերանները միանման բացած, աշքները չեն հեռացնում Ռումատայի փետուրից: Ծեր պճնամոլները կոտրատվելով հոհոում էին: Վերջապես դռն Տամեռն էլ նկատեց փետուրը ու իրեն կորցրեց:

— Բարեկամս, — շշնջաց նա: — Ինչի՞ եք դա դրել: Մեկ էլ տեսար դռն Ռեքան եկավ. . . Ճիշտ է, այսօր նրան չեն սպասում, բայց միևնույն է. . .

— Չխոսենք այդ մասին, — ասաց Ռումատան, անհամբեր նայելով շուրջը: Նա ուզում էր, որ ամեն ինչ շուտ վերջանար:

Գվարդիականները արդեն նրան էին մոտենում իրենց բաժակներով:

— Դուք շատ գունատ եք. . . — շշնջաց Տամեռն: — Ես հասկանում եմ սեր, կիրք. . . Բայց, սուրբ Միկա՛: Պետությունն ավելի վեր է: Եվ, վերջապես, դա վտանգավոր է. . . Վիրավորված զգացմունքներ. . .

Նրա դեմքի վրա ինչ-որ բան փոխվեց, և նա սկսեց հետ-հետ գնալ, նահանջել, անընդհատ խոնարհվելով: Գվարդիականները շրջապատեցին Ռումատային: Ինչ-որ մեկը պարզեց գավաթը:

— Պատվի և թագավորի կենացը, — հայտարարեց մի զվարդիական:

— Եվ սիրո, — ավելացրեց մյուսը:

— Նրան ցույց տվեք, թե ինչ բան է զվարդիան, ազնվազարմ Ռումատա, — ասաց երրորդը:

Ռումատան վերցրեց զավաթն ու հանկարծ տեսավ դոնա Օկանային: Նա կանգնել էր դոան շեմին, թափահարելով հովհարն ու նվադուն շարժելով ուսերը: Այո, նա սիրուն էր: Հեռվից նույնիսկ գեղեցկուիի էր: Նա Ռումատայի ճաշակով չէր, բայց խսկապես գեղեցիկ էր այդ հիմար վավաշոտ հավը: Խոշոր, կապույտ, մտքից ու ջերմությունից գուրկ աչքեր, քնրուշ, բազմափորձ բերան, շրեղ, հմտորեն ու ջանադիր կերպով մերկացված մարմին. . .

Ռումատայի հետևում կանգնած զվարդիականը, չկարողանալով իրեն զսպել, բավականին բարձր չպացրեց: Ռումատան, առանց հետ նայելու, զավաթը խցկեց նրա ձեռքը և քայլեց դոնա Օկանայի կողմը: Հյուրասենյակում գտնվորդները հայացըները հեռացրին նրանից ու գործնական տեսքով սկսեցին խոսել դեսուդենից. . .

— Դուք շացուցիչ եք, — շշնջաց Ռումատան, խոր գլուխ տալով ու շրիկացնելով սրերը: — Թույլ տվեք ընկնել ձեր ոտքերը. . . ու շան պես պառկել մերկ և դաժան գեղեցկուիու ոտքերի տակ. . .

Դոնա Օկանան դեմքը ծածկեց հովհարով և չարաճնիորեն կկոցեց աչքերը:

— Դուք չափազանց իսկական եք, ազնվազարմ դոն, — ասաց նա: — Մենք, խեղճ զավակներս, անկարող ենք դիմադրել այսպիսի ուժի. . . — Նրա ճայնը ցածր էր ու խոպուտ: — Ավա՞ն, ինձ մի բան է մնում միայն՝ բացել ամրոցի դարպասները և ներս թողնել հայթողին. . .

Ամորից ու կատաղությունից կրճացնելով ատամները, Ռումատան էլ ավելի խոնարհվեց: Դոնա Օկանան իշեցրեց հովհարն ու բացականչեց.

— Ազնվազարմ դոներ, զվարճացե՛ք: Ես ու դոն Ռումատան հիմա կգանք: Ես խոստացել եմ նրան ցույց տալ իմ նոր իրուկանյան գորգերը. . .

— Մեզ շատ շթողներ մենակ, կախարդուիի, — կմկմաց ծերուկներից մեկը:

— Գեղուիի՛, — բաղցր ծոր տվեց մյուսը: — Փերի՛. . .

Գվարդիականները համերաշխորեն շրիկացրին թրերը: «Հա՛, բերանի համը զիտի. . . » — լսելի ասաց թագավորական անձը: Դոնա Օկանան բռնեց Ռումատայի թևքից ու քարշ տվեց նրան իր հետևից: Արդեն միջանցքում դոն Ռումատան լսեց, ինչպես դոն Մերան, ճայնի մեջ վիրավորվածություն, հայտարարեց. «Չեմ հասկանում, թե ազնվազարմ դոնը ինչո՞ւ պիտի տեսնի իրուկանյան գորգերը. . . »:

Միջանցքի ծայրում դոնա Օկանան հանկարծ կանգ առավ, զրկեց Ռումատայի պարանոցը և խոպոտ տնքոցով, որը պիտի նշանակեր կրքի պողոթկում, համբուրեց նրա շրթունքները: Ռումատայի շունչը կտրվեց: Կեղտոտ մարմնի և էստերյան օծանելիքի գարշ հոտ փշեց փերուց. . . Նրա շրթունքները տաք էին, թաց ու կպչուն կերած քաղցրավենիքից:

Ինքն իր վրա ճիգ գործադրելով, Ռումատան աշխատեց պատասխանել համբուրին, և դա, ըստ երևույթին հաջոցվեց նրան, որովհետև դոնա Օկանան նորից տնքաց ու, աչքերը փակ, ընկավ նրա գիրկը: Դա տեսնեց մի ամբողջ հավիտենականություն: Գրողը տանի քեզ, պոռնիկ, մտածեց Ռումատան, ու ամուր զրկեց նրան: Ինչոր քան ճտտաց՝ կամ իրանակալը, կամ է՛ կողերը: Գեղեցկուիին աղերսալի ճշած, զարմացած բացեց աչքերը ու թարտաց, աշխատելով դուրս պրծնել նրա զրկից: Ռումատան շտապեց հեռացնել ձեռքերը:

— Զգվանք. . . — Ծամր հևալով ու հիացած՝ ասաց Օկանան: — Քիչ մնաց փշրեիր կողերս. . .

— Ես այրվում եմ սիրուց, — մեղավոր շշնչաց Ռումատան:

— Ես էլ: Ես այնպես էի քեզ սպասում: Շուտ գնանք. . .

Ինչոր սառն ու մութ սենյակներով նա քարշ տվեց Ռումատային իր հետևից: Ռումատան հանեց թաշկինակն ու թաքուն սրբնց բերանը: Հիմա նա արդեն լրիվ անհոյս էր համարում իր վիճակը: Պետք է, մտածում էր նա: Հետո ինչ, որ պետք է. . . այստեղ խոսելով չես պրծնի. . . Սուրբ Միկա, ախր ինչո՞ւ սրանց պալատում ապրողները երբեք չեն լրդանում. . . Համա կրքոտ է. . . Գոնե դոն Ռեբան գա. . . Դոնա Օկանան անխոս տանում էր նրան, համառորեն, ինչպես մրջյունն է քարշ տալիս սատկած թրթուրին. . . Իրեն լրիվ ապուշի տեղ դրած Ռումատան ինչոր հիմարություններ էր դուրս տալիս արագ ոտքերի ու կարմիր շրթունքների մասին: Դոնա Օկանան միայն հոհոում էր: Նա Ռումատային իրելով մտցրեց խիստ տաքացրած ննջասենյակը, որն իրոք ամբողջովին ծածկված էր զորգերով, նետվեց վիթխարի մահճակալին և, փուլելով բարձերի վրա, խոնավ ու տամուկ աչքերով նայեց նրան: Ռումատան մեխվել մնացել էր: Ննջասենյակից փայտողիլ հոտ էր զալիս:

— Դու հոյակապ ես, — շշնչաց դոնա Օկանան: — Դե արի ինձ մոտ: Ես շատ երկար եմ սպասել այս օրվան. . .

Ռումատան աչքերը փակեց սրտխառնոցից: Դեմքը խուտուտ տալով՝ ցած գլորվեցին քրտինքի կաթիները: Չեմ կարող, մտածեց նա: Գրողի ծոցը կորչի այդ ինֆորմացիան. . .

Աղվես. . . Կապիկ. . . Սա հակաբնական է, կեղտ. . . Կեղտը արյունից լավ է, բայց սա կեղտից էլ վատ է:

— Ի՞նչ ես մտածում ազնվազարմ դոն, — ճղճան ճայնով ճշաց դոնա Օկանան: — Դե շուտ եկեք, ես սպասում եմ:

— Գրո. . . դր. . . — խոպոտած ասաց Ռումատան:

Դոնա Օկանան ցած թռավ մահճակալից և վագելով մոտեցավ նրան:

— Քեզ ի՞նչ պատահեց: Հո հարբած չե՞ս:

— Զգիտեմ, — հազիվ ասաց նա: — Օդ չկա:

— Հրամայե՞մ թասը բերեն:

— Ի՞նչ թաս:

— Դե ոչինչ, ոչինչ. . . Կանցնի. . . — Անհամբերությունից դողացող մատներով նա սկսեց քացել Ռումատայի քաճկոնի կոճակները: — Դու հրաշք ես. . . շնչակտուր լինելով մրմնջում էր նա: — Բայց դու երկշոտ ես, ոնց որ անփորձ. . . Երբեք մտքովս չէր անցնի. . . Ու դա հրաշալի է, երդվում եմ սուրբ Բարայով. . .

Ռումատան ստիպված եղավ բռնել նրա ձեռքը: Նա նայում էր կնոջ վրա՝ վերևսից ներքև, ու տեսնում էր լարից փայլող, կեղտոտ մազերը, քրտնած, դիմափոշու գնդիկներով ծածկված նրա մերկ ու կլոր ուսերը, փոքրիկ կարմրած ականջները: Գարշելի է, մտածեց նա: Ոչ մի բան չի ստացվի: Ու ափսոս, նա պիտի որ որոշ բաներ իմանա: Դոն Ռեբան խոսում է քնի մեջ. . . Նրան իր հետ տանում է զոհերի հարցաքննությանը, դոնա Օկանան շատ է սիրում հարցաքննությունները: Չեմ կարող:

— Հը՞ — զայրացած ասաց դոնա Օկանան:

— Հրաշալի գորգեր ունեք, — բարձր ասաց Ռումատան: — Բայց իմ գնալու ժամանակն է:

Սկզբում դոնա Օկանան չհասկացավ, հետո դեմքն այլայլվեց:

— Ինչպե՞ս ես հանդգնում, — շշնջաց նա, բայց Ռումատան արդեն թիակներով կպավ դռանը ու, դուրս թռնելով միջանցք, արագ քայլերով հեռացավ: Վաղվանից է չեմ լվացվելու, մտածեց նա: Վյատեղ պետք է խոզ լինես, ոչ թե աստված:

— Կոտա՞ծ խոզ, — նրա հետևից գոռաց դոնա Օկանան: — Փանքոտ ներքինի: Քեզ ցից պիտի հանել. . .

Ռումատան մի պատուհան քացեց ու այնտեղից թռավ պարտեզ: Որոշ ժամանակ կանգնած մնաց ծառի տակ, ազահորեն շնչելով սառը օդը: Հետո հիշեց տիսմար սպիտակ փետուրի մասին, պոկեց գլխից, կատաղորեն ճմրթեց և շարտեց: Պաշկան էր չէր կարողանա, մտածեց նա: Ոչ որ էր չէր կարողանա: «Խոկ դու համոզվա՞ծ ես»: — «Վյո, համոզված եմ»: — «Ուրեմն դուք մի կոպեկ էր չարժեք»: — «Բայց սիրտս խառնեց»: — «Եքսպերիմենտը հաշվի չի առնում քո ապրումները: Չես կարող՝ մի էր սկսի»: — «Ես անասուն չեմ»: — «Եթե եքսպերիմենտը պահանջում է, պիտի անասուն դառնաս»: — «Եքսպերիմենտը չի կարող այդպիսի բան պահանջել»: — «Ինչպես տեսնում ես՝ կարող է»: — «Վյդ դեպքում. . . »: — «Ի՞նչ այդ դեպքում»: Ռումատան զգիտեր, թե ինչ պետք է լինի «այդ դեպքում»: «Վյդ դեպքում. . . Վյդ. . . Լավ, ընդունենք, որ ես վատ պատմաքան եմ: — Նա ուսերը ցնցեց: — Կաշխատեմ լավը դառնալ: — Կաշխատեմ խոզ դառնալ. . . »:

Արդեն կեսպիշեր էր, երբ նա տուն եկավ: Առանց շորերը հանելու, միայն ճարմանդներն ու կոճակները քանդելով, փուլեց հյուրասենյակի քազմոցի վրա և մեռածի պես քնեց:

Նա արթնացավ Ունոյի կատաղի գոռզոռոցից ու բարեհոգի, թափաձայն ոռնոցից.

— Կորի, զայլի ճուտ, ճամփա՛ տուր, ականջդ կկտրեմ. . .

— Ախր ես ձեզ ասում եմ, չէ՞ն, որ նրանք քնած են. . .

— Փըշտ, ոտքի տակ մի՛ ընկնի. . .

— Ինձ կարգադրել են չթողնել, ասում եմ ձեզ:

Դուռը բացվեց, և հյուրասենյակ ընկավ գազանի պես վիթխարի, կարմրաթուշ, սպիտակ ատամնաշարով ու ցցված բեղերով բարոն Պամպա դոն Բառուն: Նա զիսխն թեր դրել էր թավշե բերետ և հազել էր շքեղ մորեգույն թիկնոց, որի տակից աղոտ փայլփլում էր պղնձե զրահը: Նրա հետևից կախ էր ընկել Ունոն՝ ամուր կառչած բարոնի անդրավարտիքից:

— Բարո՞ն, — բացականչեց Ուումատան, բազմոցից իշեցնելով ոտքերը: — Ինչպե՞ս եք հայտնվել այստեղ, սիրելիս: Ունո, հանգիստ թող բարոնին:

— Չուեսնված համառ տղա է, — որոտաց Բարոնը, գրկաբաց մոտենալով Ուումատային:

— Նրանից մարդ դուրս կզա: Քանիս՞վ կտաս նրան. . . Լավ, այդ մասին հետո. . . Ձողեք գրկեմ ձեզ:

Նրանք գրկախառնվեցին: Բարոնից փշում էր փոշոտ ճանապարհի, ձիու քրտինքի և տարբեր գինիների փնջի իրար խառնված հոտը:

— Ես տեսնում եմ, որ դուք կ եք միանգամայն սթափ, բարեկամս, — վշտացած ասաց նա: — Ասենք, դուք երբեք չեք խմում: Բախտավոր մարդ եք:

— Նստեք, սիրելիս, — ասաց Ուումատան: — Ունո՛: Էստորյան բեր, ու շուտ:

Բարոնը վեր բարձրացրեց վիթխարի ափը:

— Ոչ մի կաթիլ:

— Ոչ մի կաթիլ էստորյա՞ն: Ունո՛, էստորյան մի՛ բեր, իրուկանյան բեր:

— Ընդհանրապես ոչ մի գինի. . . — դառնացած ասաց բարոնը: — Ես չեմ խմում:

Ուումատան նստեց:

— Ի՞նչ է պատահել, — տագնապած հարցրեց նա: — Հո հիվանդ չե՞ք:

— Առողջ եմ ցույի պես: Բայց այդ անիծյալ ընտանեկան տեսարանները. . . Կարճ ասաց, ես խոռվել եմ բարոնուհուց ու եկել եմ այստեղ. . .

— Խոռվե՞լ եք: Դո՞ւք: Դե լա՛վ, բարոն, ի՞նչ տարօրինակ կատակներ եք անում:

— Պատկերացրեք, ես կ ոնց որ մշուշի մեջ լինեմ: Հարյուր քսան մղոն կտրել եմ ոնց որ մշուշի մեջ. . .

— Բարեկամս, — ասաց Ուումատան: — Հենց հիմա ձի կնստեք ու կճանապարհվեք Բառու:

— Բայց իմ ձին դեռ չի հանգստացել, — առարկեց բարոնը: — Եվ հետո, ես ուզում եմ պատժել նրան:

— Ո՞ւմ:

— Բարոնուհուն, գրողը տանի: Ես տղամա՞րդ եմ, թե չէ: Դրա՞ն տեսեք, դժգոհ է խմած Պամպայից, դե թող հիմա տեսնի, թե նա չխմած ոնց է. . . Ավելի լավ է այստեղ փտեմ, քան թե վերադառնամ դդյակ. . .

Ունոն մոայլ ասաց.

— Նրան ասեք, որ ականջս չոլորի. . .

— Դե կորի՛, զայլի ճռւտ, — բարեհոգաբար որոտաց բարոնը: — Հա, զարեջուր բեր: Ես քրտնել եմ, ու հիմա պիտի կորցրած հեղուկս վերականգնեմ:

Մոտ կես ժամ բարոնը վերականգնում էր կորցրած հեղուկը ու մի թեթև հարքեց: Կումերի արանքում նա Ռումատային պատմեց իր անախորժությունների մասին: Մի քանի անգամ անիծեց «հարբեցող հարևաններին, որոնցից պրծում չկա»: Գայս են առավոտ շուտ, իբր թե որսի նպատակով, իսկ հետո չես հասցնում շունչ քաշես, երբ դրանք արդեն լակած են ու սկսում են ջարդուփշուր անել կահույքը: Նրանք լցվում են ամբողջ դղյակը, չորս կողմը կեղտոտում, նեղացնում սպասավորներին. . . Հետո նրանք գնում են իրենց տները, իսկ դու, կոնծելուց հայից ընկած, մեն-մենակ ես մնում բարոնուհու հետ. . . »:

Իր պատմության վերջում բարոնը այնքան հուզվեց, որ քիչ էր մնում էստորյան ուզեր, բայց զայեց իրեն ու ասաց.

— Ռումատա, բարեկամս, գնանք այստեղից: Դուք շատ հարուստ մառաններ ունեք. . . Գնանաք. . .

— Բայց ո՞ւ գնանք. . .

— Միևնույն է: Ուր ուզեք: Թեկուզ «Գորշ ուրախություն» . . .

— Հըմ, — ասաց Ռումատան: — Իսկ ի՞նչ պիտի անենք «Գորշ ուրախությունում»:

Բարոնը մի որոշ ժամանակ լուր մնաց, կատաղած քաշքելով բեղը:

— Ո՞նց թե ինչ պիտի անենք, — վերջապես ասաց նա: — Նույնիսկ տարօրինակ է. . . Ուղղակի կնստենք, կխոսենք. . .

— «Գորշ ուրախություն՝ ու», — կասկածանքով հարցրեց Ռումատան:

— Այո: Ես ձեզ հասկանում եմ, — ասաց բարոնը: — Դա սոսկալի է: Բայց և այնպես գնանք: Այստեղ անընդհատ էստորյան եմ ուզում. . .

— Զիս բերեք, — ասաց Ռումատան ու գնաց աշխատասենյակից հաղորդիչը վերցնելու:

Մի քանի րոպե հետո նրանք, հեծած իրենց նժույգները, կողք-կողքի գնում էին նեղիկ փողոցով, որն ընկղմված էր թանձր խավարի մեջ: Բարոնը, որ մի քիչ աշխուժացել էր, բարձրածայն պատմում էր, թե երկու օր առաջ ի՞նչ վարագ էին սպանել: Թե ի՞նչ զարմանալի հատկություններ ունի պատանի բարոնետը, թե ինչ հրաշք է կատարվել սուրբ Տուվեի վանքում, որտեղ վանահոր ազդրից ծնվել է վեցմատնանի տղա. . . Ընդամենք բարոնը չէր մոռանում զվարճանալու մասին. մերթ ընդ մերթ ոռնում էր գայլի պես ու մտրակով թխկթխւկացնում փակ դռները:

Երբ նրանք մոտեցան «Գորշ ուրախությանը», բարոնը ձին կանգնեցրեց ու մտքերի մեջ ընկավ: Ռումատան սպասում էր: Վառ լուսավորված էին զինետան կեղտոտ պատուհանները, սմբակներով դոփդոփում էին այուներից կապված ձիերը, ծուլորեն լեզվակրիվ էին տալիս պատուհանների տակ նստարաններին նստած շպարված աղջկները, երկու ծառա, ճգնելով, դոնից ներս էին հրում բորակի հետքերով պատված վիթխարի տակառը:

Բարոնը տիսուր ասաց .

— Մենակ. . . Սոսկալի քան է, զիշերը դեռ նոր է սկսվում, ու դու մենակ ես: Եվ նա էլ այնտեղ է մենակ. . .

— Այդպես մի՛ վշտացեք, բարեկամս, — ասաց Ռումատան: — Չէ որ բարոնետը նրա հետ է, իսկ ես էլ ձեզ հետ եմ:

— Դա բոլորովին ուրիշ քան է, — ասաց բարոնը: — Դուք ոչինչ չեք հասկանում, բարեկամս: Դուք շատ եք երիտասարդ և թեթևամիտ. . . Դուք, երևի, նույնիսկ հաճույք եք ստանում այս պոռնիկներին նայելուց. . .

— Իսկ ի՞նչ վաստ քան կա դրանում, — առարկեց Ռումատան, հետաքրքրությմար նայելով բարոնին: — Իմ կարծիքով, սրանք շատ լավիկն են:

Բարոնն օրորեց գլուխը և կծու հեգնանքով քմծիծաղեց:

— Այն մեկի քամակը, որ կանգնած է, — ասաց նա բարձրաձայն, — կախ է ընկած. . . Իսկ այն մեկը, որ հիմա մազերն է սանրում, ընդհանրապես քամակ չունի. . . Սրանք կովեր են, բարեկամս, լավագույն դեպքում կովեր: Ապա հիշեք բարոնուհուն: Նրա ձեռքերը, նրա նազանքը. . . Կեցվածքը հիշեք, բարեկամս. . .

— Այո, — համաձայնեց Ռումատան: — Բարոնուհին աննման է: Գնանք այստեղից:

— Ո՞ւր, — տրտում ասաց բարոնը: — Եվ ինչո՞ւ: — Հանկարծ նրա դեմքին վճռականություն հայտնվեց: — Ոչ, սիրելիս, ես այստեղից ոչ մի տեղ չեմ գնա: Իսկ դուք՝ ոնց կուզեք:

Նա իջավ ձիուց: — Ձես ես շատ կնեղանայի, եթե դուք ինձ մենակ թողնեք:

— Հասկանալի է, որ ես պետք է ձեզ հետ մնամ, — ասաց Ռումատան: — Բայց. . .

— Ոչ մի «բայց» — ասաց բարոնը:

Նրանք սանձերը նետեցին վազքով իրենց մոտեցող ծառաներին ու հպարտ անցնելով պոռնիկների կողրով, մտան դահլիճ: Վյատեղ շնչելու օդ չկար: Ճրագների կրակները դժվարությամբ էին իրենց համար ճանապարհ բացում գոլորշիների մշուշի միջով, ինչպես շատ մեծ և շատ կեղտոտ բաղնիքում: Երկար սեղանների մոտ դրված նստարաններին նստած խմում էին, ուտում, ծիծաղում ու լաց էին լինում, գրեհիկ երգեր էին երգում համազգեստների կոճակներն արձակած, քրտնած զինվորները, մերկ մարմնի վրա խայտարդես բաճկոններ հազար ծովային շրջմորլիկները, գրեթե կիսամերկ կանայք, կացիները ծնկների արանքը դրած գորշ գրոհայիններն ու ցնցոտիներ հազար արհեստավորները: Զախ կողմից մշուշի մեջ նշմարվում էր վաճառասեղանը, որտեղ վիթխարի տականներից էր բարձր սարքված հատուկ տեղում նստած պանդոկապանը դեկավարում էր ճարպիկ ու խարդախ ծառաների պարսը, իսկ աչ կողմից շողշողում էր դահլիճի մարուր կեալ տանող դուռը. այնտեղ հավաքվում էին ազնվազարմ դռները, պատվարժան վաճառականներն ու գորշ սպաները:

— Վերջ ի վերջո ինչո՞ւ մենք չպիտի խմենք, — ջղագրգիռ նետեց բարոն Պամպան, ըստեց Ռումատայի թևքից և սեղանների միջև ընկած նեղ արանքով նետվեց դեսպի վաճառասեղանը, իր գրահի եզրագարդի փշերով քերծելով նստածների մեջքները: Հասնելով վաճառասեղանին, պանդոկապանի ձեռքից խեց պատկառելի շերեփը, որով նա

զինին լցնում էր գավաթների մեջ, անխոս խմեց պարունակությունը և հայտարարեց, որ հիմա արդեն ամեն ինչ կորած է և միայն մի բան է մնում կարգին քեֆ անել: Հետո շրջվեց պանդոկապետի կողմն ու բարձրաձայն հարցրեց, թե այս պանդոկում կա՞ մի այնպիսի տեղ, որտեղ ազնվազարմ դռները կարող են համեստորեն և պատշաճ կերպով ժամանակ անց կացնել, առանց նեղվելու ամեն տեսակ խուժանի, թափթափուկների և գողերի հարևանությունից: «Պանդոկապանը հավատացրեց նրան, որ հենց իր պանդոկում կա այդպիսի տեղ:

— Հրաշալի է, — ասաց բարոնը և մի քանի ոսկի նետեց նրան: — Ինձ ու այս դռնի համար կրերեք ամենալավ բաները, և թող մեզ սպասարկի ոչ թե մի թերևսողիկ սիրուն, այլ հարգարժան տարիքոտ կին:

Պանդոկապանն ինքը ուղեկցեց ազնվազարմ դռներին մաքուր մասը: Վյատեղ քիչ մարդ կար: Անկյունում մոայլ ուրախանում էին մի խումբ գորշ սպաներ՝ նեղիկ համազգեստով շորու լեյտենանտ և երկու կապիտան, որոնք հազել էին թագի պահպանության մինհատրության նշանաբուղերով կարճ թիկնոցներ: Նրանք փոքր կումերով գարեջուր էին խմում և պրատուն հայացքները ոչ մի վարկան չէին կտրում դռնից:

Բարոնը փետք ազատ սեղանի մոտ դրված աթռողին, խեթ-խեթ նայեց գորշ սպաներին ու փնթինթաց. «Վյատեղ էլ թափթափուկներից պրծում չկա. . . »: Բայց հենց այդ պահին գոզնոց հազար մի մարմնեղ կին մատուցեց առաջին կերակրատեսակը: Բարոնը փնչացրեց, գոտու տակից դուրս քաշեց դաշույնը և ձեռնամուխ եղավ կերուխումին: Նա լուր սկսեց խժուել եղջերվամսի խոշոր կտորները, աղ դրած կակդամորթները, ծովային խեցետինները, սալաթի խրձերն ու մայոնեզները, այս ամենը թրջելով գինու, գարեջրի, տնական գարեջրի և զինեխառն զարեջրի հեղեղով: Անփող դռները մեկ-մեկ, երկու-երկու սկսեցին հավաքվել նրա սեղանի մոտ, ու բարոնը նրանց դիմավորում էր ձեռքի աշխույժ թափահարումով և խուր կոնչոցով:

Հանկարծ նա դադարեց ուտել, չոած աչքերով նայեց Ռումատային ու որոտաց ահեղաձայն.

— Ես վաղուց չեի եղել Արկանարում, իմ ազնիվ բարեկամ: Ու պիտի անկեղծորեն ասեմ քեզ, որ ինչ-որ բան այստեղ ինձ դուր չի գալիս:

— Հատկապես ի՞նչը, բարոն, — հետաքրքրությամբ հարցրեց Ռումատան՝ կրծելով ճոխ թևը:

Անփող դռների դեմքերին հարգալից ուշադրություն հայտնվեց:

— Ասեք ինձ, բարեկամս, — ասաց բարոնը, յուղոտ մատները սրբելով թիկնոցի փեշով: — Ասացեք, ազնվազարմ դռներ: Մեր նորին մեծություն թագավորի մայրաքաղաքում ե՞րբ է եղել այսպիսի բան, որ կայսրության հնագույն տոհմերի ժառանգներն ամեն քայլափոխին հանդիպեն քսոտ խանութպանների ու մասզործների:

Անփող դռներն իրար նայեցին ու կամաց-կամաց սկսեցին հետ-հետ գնալ: Ռումատան հայացքը զցեց այն անկյունը, որտեղ նստած էին գորշերը: Վյատեղ հիմա չէին խմում ու նայում էին բարոնին:

— Ես ձեզ կասեմ, թե բանն ինչ է, ազնվազարմ դռներ, — շարունակեց Պամպան: — Դու պատճառն այն է, որ դուք այստեղ վախեցել եք: Դուք դրանց դիմանում եք: Այ, հենց

դու վախենում ես, — զոռաց նա, հայացքը գամելով ամենից մոտ կանգնած անփող դռնին: Վերջինս դեմքը ծամածուց և, հազիվհազ ժպտալով, հեռացավ: — Վախկոտնե՛ր, — զոռաց բարոնը: Նրա բեղեքը ցցվել էին:

Սակայն անփող դռներից ոչ մի բան դուրս չի գա: Նրանք կոիվ չեին ուզում, նրանք միայն ուզում էին խմել և ուտել:

Այդժամ բարոնը սուրը դրեց աթոռին, աջ բեղը ոլորեց բռունցքով ու, հայացքը զցելով անկյունում նստած գորշ սպաների կողմը, հայտարարեց.

— Իսկ ես ոչ ոքից չեմ վախենում: Ու սատկացնում եմ ձեռքս ընկած գորշ ստահակներին:

— Ի՞նչ է բրյում այդ զարեցրի տակառը, — բարձրաձայն հարցրեց Երկարուկ դեմքով գորշ կապիտանը:

Բարոնը գոհունակությամբ ժպտաց: Նա շրիսկոցով վեր կացավ սեղանի մոտից ու ծանրումնե ծարձրացավ աթոռի վրա: Ուումատան հոնքերը խոժոռելով, ձեռնամուխ եղավ մսի երկրորդ կտորն ուտելուն:

— Հեյ, լսեք, գորշ սրիկանե՛ր, — այնպես ահեղաձայն գոռած բարոնը, ասես սպաները մի մղոն հեռու էին նրանից: — Գիտե՛ք, որ երեք օր առաջ ես՝ բարոն Պամպա դռն Բառու, ձերոնց մի լավ. . . լավ ծեծ տվի: Դուք հասկան՝ ոմ եք, բարեկամս, — առաստաղի տակից դիմեց նա Ուումատային, — ես ու հայր Կարանին, ուրեմն, երեկոյան խմում էինք իմ դդյակում: Հանկարծ վագելով զալիս է իմ ախտոապանն ու հայտնում, որ գորշերի հրսակախումբը տակնուվիա է անում «Ուկե պայտ» պանդոկը: Իմ պանդոկը, իմ հայրենի հողում: Ես հրամայում եմ «Զի հեծնե՛լ», ու պանում եմ այնտեղ: Երդվում եմ խցաններովս, որ նրանք մեծ ոհմակով էին, մի քան հոգի. . . Նրանք ճանկել էին երեք հոգու, կոնծել էին խոզերի պես ու սկսել. . . Դե այդ խանութպանները խմել չեն կարողանում. . . ու սկսել են բոլորին ծեծել, ջարդուփշուր անել: Ես բռնեցի մեկի ոտքից, ու սկսվեց. . . Ես նրանց հետևից ընկած քշեցի մինչև Ծանր թրերը. . . Այրունը, դուք ինձ չեք հավատա, հասնում եր մինչև ծնկներս, իսկ կացիններին հաշիվ չկար. . .

Բարոնի պատմությունն այստեղ ընդհատվեց: Երկարուկ դեմքով կապիտանը թափ տվեց ձեռքը, և ծանր նետադանակը զրնզաց՝ դիակելով բարոնի կրծքի գրահին:

— Վաղուց պիտի դա արած լինեիր, — ասաց բարոնը ու պատյանից դուրս քաշեց վիթիարի երկսայր սուրը:

Հիմա արդեն բոլորը ոտքի վրա էին: Անփող դռները կծկվել էին պատերի տակ: Զահել ազնվականները բարձրացել էին սեղանների վրա, որ ավելի լավ տեսնեն: Գորշերը, դաշույններն առաջ մեկնած, կիսաշրջան կազմեցին ու շարժվեցին բարոնի վրա: Միայն Ուումատան էր նստած մնացել, մտածելով, թե բարոնի ո՞ր կողմից վեր կենա, որ չընկնի նրա թրի տակ:

Լայն շեղը չարագուշակ ֆշշում էր, շողշողուն շրջաններ գծելով բարոնի գլխավերևում: Բարոնն ուղղակի աներևակայելի էր: Նա ասես բեռնատար ուղղաթիռ լիներ, դրդուացող պտուտակով. . .

Գորշերը երեք կողմից շրջապատելով նրան, անվճռական կանգ առան: Նրանցից մեկը պատահաբար մեջքով կանգնեց Ուումատայի դեմ, և Ուումատան, ձգվելով սեղանի վրայով,

բռնեց նրա օձիքից, շպրտեց ուտելիքի թերմածքով ափսեների վրա ու ափի կողքով շրիկացրեց նրա ականջից ներքև։ Գորշը փակեց աչքերն ու սակվեց։ Բարոնը գոռաց։

— Մորթե՛ք դրան, ազնվազարմ Ռումատա, իսկ ես կկոտորեմ մնացածներին։

Նա դրանց բոլորին կսպանի, դժգոհ մտածեց Ռումատան։

— Լսեք, — ասաց նա գորշերին։ — Եկեք չփացնենք մեր բոլորի ուրախ երեկոն։ Դուք մեզ չեք դիմանա։ Զենքերդ վայր գցեք ու չքվեք այստեղից։

— Չէ՞ մի, — բարկացած առարկեց բարոնը։ — Ես կռվել եմ ուզում։ Թող նրանք կռվեն։ Դե կռվեք, գրողի տարածներ։

Այս խոսքերն ասելով՝ նա շարժվեց գորշերի վրա, ի ավելի ուժգին պտտեցնելով թուրք։ Գորշերը նահանջում էին, գունատվելով աչքի առաջ։ Երևում էր, որ նրանք կյանքում բեռնատար ուղղաթիռ տեսած չկային։ Ռումատան ոստնեց սեղանի վրայով։

— Սպասիր բարեկամս, — ինչո՞ւ պիտի մենք կռվենք այս մարդկանց հետ։ Զեզ դուք չի գալիս, որ նրանք այստեղ են։ Էհ, թող գնան։

— Մենք առանց զենքի չենք գնա, — մռայլ հայտնեց լեյտենանտներից մեկը։ — Մեզ դրա համար կպատժեն։ Ես հիմա պարեկային խմբում եմ։

— Գրողի ծոցը զնացեք ձեր զենքերով, — թույլ տվեց Ռումատան։ — Դաշույններդ դրեք պատյանների մեջ, ձեռքներդ՝ ծոծրակներիդ ու մեկ-մեկ դուրս եկեք։ Եվ ոչ մի ստորություն։ Թե չէ, ոսկորներդ կշարդեմ։

— Ո՞նց գնանք, — սրտնեղած ասաց երկարուկ դեմքով կապիտանը։ — Այս դոնք փակել է մեր ճամփան։

— Ու կփակեմ, — համառեց բարոնը։

Զահել ազնվականները ծաղրալից հոհոացին։

— Դե լավ, — ասաց Ռումատան։ — Ես բարոնին կրոնեմ, իսկ դուք փախեք, դեհ, շուտ, ես երկար չեմ կարող պահել նրան. . . Հեյ, հեռացեք դռան մոտից. . . Բարոն, — ասաց նա, գրկելով Պամպայի ընդարձակ գոտկատեղը, — ինձ թվում է, որ դուք մի կարևոր հանգմանք մոռացել եք, բարեկամս։ Չէ որ այս փառապանձ սուրբ ձեր նախնիներն օգտագործել են միայն ազնիվ մարտում, քանզի ասված է. «Սուրդ մի՛ մերկացրու պանդոկում»։

Թուրք թափահարող բարոնի դեմքին մտահոգություն հայտնվեց։

— Բայց ես ուրիշ թուրք չունեմ, — անվճռական ասաց նա։

— Առավել ևս, — ազդեցիկ ասաց Ռումատան։

— Դուք այդպե՞ս եք կարծում։ — Բարոնը դեռևս տատանվում էր։

— Ախր դուք ինձանից լավ գիտեք դա. . .

— Այո, — ասաց բարոնը։ — Դուք ճիշտ եք։ — Նա նայեց վերև՝ կատաղորեն պտտվող իր դաստակին։ — Դուք չեք հավատա, սիրելի Ռումատա, բայց ես երեք-չորս ժամ կարող եմ այսպես. . . ու բոլորովին չեմ հոգնում. . . Էհ, ինչո՞ւ նա հիմա ինձ չի տեսնում։

— Ես կպատժեմ նրան, — խոստացավ Ռումատան։

Բարոնը հոգոց հանեց ու իջեցրեց թուրը: Գորշերը կծկվելով, ծլկեցին նրա կողքով: Բարոնը հայացքով ուղեկցեց նրանց:

— Զգիտեմ, չզիտեմ, — կասկածանքով ասաց նա: — Ինչ եք կարծում, ճիշտ արեցի՞, որ քամակներին շրխկացրի:

— Շատ ճիշտ արեցիք, — համոզիչ տոնով ասաց Ռումատան:

— Ինչ արած, — ասաց բարոնը, թուրը դնելով պատյանը: — Դե որ մեզ չհաջողվեց կովել, ապա մենք կերուխումի իրավունք ունենք:

Բոնելով դեռևս ուշակորույս ընկած գորշ լեյտենանտի ոտքերից, բարոնը ցած քաշեց նրան սեղանից ու բամբ ձայնով գոռաց.

— Հեյ, տիրուհի: Խսմիք ու ուտելիք բեր:

Նրանց մոտեցան ջահել ազնվականներն ու հարգալից շնորհավորեցին հաղթանակը:

— Եղածը մի բան չէր, — բարեհոգաբար նկատեց բարոնը: — Վեց քսոտ ստահակ, վախկոտ, ոնց որ բոլոր խանութապանները: «Ոսկե պայտում» ես դրանցից քսան հոգու սատկացրի. . . Բախտս բերել եր, — դիմեց նա Ռումատային, — որ այն ժամանակ այս մարտական թուրը չէր ձեռքիս: Ես կարող եի մոռանալ ու թուրս մերկացնել: Ու թեպետ «Ոսկե պայտը» պանդոկ չէ, այլ սոսկ միայն գինետուն. . .

— Ոմանք հենց այդպես էլ ասում են՝ «Սուրդ պատյանից մի հանիր գինետանը», — ասաց Ռումատան:

Տիրուհին մսով լի նոր սկուտեղներ և զինու սափորներ բերեց: Բարոնը թևերը քշեց ու գործի անցավ:

— Ի դեպ, — ասաց Ռումատան: — Ովքե՞ր էին այն երեք գերիները, որոնց ազատեցիք «Ոսկե պայտում»:

— Ազատեցի՞, — բարոնը դադարեց ծամել ու հայացքը հարեց Ռումատային: — Բայց, իմ ազնվազարմ բարեկամ, ես երևի այնքան էլ ճիշտ չեմ արտայատվել: Ես ոչ ոքի չեմ ազատել: Չե՞ որ նրանք ձերբակալված էին, իսկ դա պետական գործ է. . . Ինչո՞ւ պիտի ես նրանց ազատեի: Ինչո՞ր մի դոն էր, երևի, վախկոտի մեկը, մի ծեր ուսյալ ու ծառան. . . Նա վեր քաշեց ուսերը:

— Այո, իհարկե, — տիսուր ասաց Ռումատան:

Բարոնը հանկարծ կաս-կարմիր կտրեց ու սարսափելի չոեց աչքերը:

— Ի՞նչ: Նորի՞ց, — ոռնաց նա:

Ռումատան հետ նայեց: Դոան մոտ կանգնած էր դոն Ռիպատը: Բարոնը շրջվեց, շուր տալով աթոռներն ու ցած զցելով ափսեները: Դոն Ռիպատը նշանակալիորեն նայեց Ռումատայի աչքերին ու դուրս եկավ:

— Ներողություն եմ խնդրում, բարոն, — ասաց Ռումատան, վեր կենալով տեղից: — Արքունական ծառայություն. . .

— Ա՛. . . ա՛, — իհասթափված փնթփնթաց բարոնը: — Կարեկցում եմ. . . Ոչ մի դեպքում չի ծառայի. . .

Դոն Ռիպատը սպասում էր դռան հետևում:

— Ի՞նչ նորություն կա, — հարցրեց Ռումատան:

— Երկու ժամ առաջ, — գործնականորեն հաղորդեց դոն Ռիպատը, — Թագի պահպանության մինիստր դոն Ռեբայի հրամանով ձերքակալեցի և Ուրախ Աշտարակ տարա դոնա Օկանային:

— Այդպես, — ասաց Ռումատան:

— Մեկ ժամ առաջ Դոնա Օկանան մահացավ, չդիմանալով կրակով խոշտանգվելուն:

— Այդպես, — ասաց Ռումատան:

— Պաշտոնապես նրան մեղադրեցին լրտեսության մեջ:

— Բայց . . . — Դոն Ռիպատը կմկմաց ու աչքերը զցեց հատակին: — Ես կարծում եմ. . . Ինձ թվում է. . .

— Հասկանում եմ, — ասաց Ռումատան:

Դոն Ռիպատը մեղավոր աչքերով նայեց նրան:

— Ես անզոր էի. . . — սկսեց նա:

— Դա ձեր գործը չէ, — խոպոտ ձայնով ասաց Ռումատան:

Դոն Ռիպատի աչքերը նորից դարձան անկենդան: Ռումատան զիխով հրաժեշտ տվեց նրան ու վերադարձավ բարոնի մոտ: Բարոնը մաքրազարդել էր լցոնված սիակեներով սկուտեղը:

— Էստորական լցրեք, — ասաց Ռումատան: Ու թող էի բերեն: — Նա հազար: — Պիտի քեֆ անենք: Գրո՞ղը տանի, քեֆ պիտի անենք. . .

Երբ Ռումատան ուշի եկավ, զգաց, որ կանգնած է ինչոր ամայի վայրում: Արդեն բացվում էր թուխաց օրը, հեռվում ինչոր տեղ խռպոտ ձայներով կանչում էին արյոր-ժամացույցները: Կոռում էին մի տիաճ կույտի վերևում պտտվող ազռավները, և շուրջը խոնավ նեխահոտ էր փշում: Գլխի մշուշն արագ ցնդում էր, վրա էր հասնում ընկալումների գերհատակության և որոշակիության ծանոթ զգացումը, լեզվի վրա դուրեկանորեն հալվում էր անանուխի դառնությունը: Սոսկալի ցավում էին աջ ձեռքի մատները: Ռումատան բռունցքը մոտեցրեց աչքերին: Հողերի մաշկը պլոկված էր, իսկ ափի մեջ սեղմված էր կասպարամիջի դատարկ սրվակը (հակավակիությախին թունավորման այդ հզոր դեղամիջոցը Երկիրը միշտ տալիս էր հետամնաց մոլորակներում աշխատող իր հետախույզներին): Երևում է, արդեն այստեղ, այս ամայի տեղում, երբ դեռ չէր ընկել խոզային վիճակի մեջ, Ռումատան առանց գիտակցելու, գրեթե բնագդորեն, բերանն էր լցրել սրվակի պարունակությունը:

Տեղանքը ծանոթ էր, ինց դիմացը սկսին էր տալիս հրդեհված աստղադիտարանի աշտարակը, իսկ ձախ կողմում աղջամուղջի միջից նշամարվում էին մինարեթներ հիշեցնող թագավորական պալատի պահակային աշտարակները: Ռումատան խոր շնչեց խոնավ ու պաղ օդը և քայլերն ուղղեց դեպի տուն:

Բարոն Պամպան չուսնաված քեֆ արեց այդ գիշեր: Անփող դոների ուղեկցությամբ, որոնք շատ արագ կորցրին մարդկային կերպարանքը, նա մի վիթխարի շրջան գործեց՝

մտնելով արկանարյան բոլոր գինետները, ու գինուն տալով ամեն ինչ, նույնիսկ շքեղ գոտին, սպառելով աներևակայելի քանակությամբ խմիչը ու խորտիկներ, և ճանապարհին մոտ ութ անգամ կրվի բռնվեց: Համենայն դեպս, Ռումատան հստակ հիշում էր ութ կոհվները, որոնց ինքը խառնվել էր, ճգնելով բաժանել կրվողներին, որ գործը չհասնի սպանության: Ուրիշ բան նա այլևս չէր հիշում, ամեն ինչ թաղված էր մշուշի մեջ: Այդ մշուշից մերթ հանում էին ատամների մեջ դաշույն խրած գիշատիչ մոռլթներ, մեկ վերջին անփող դռնի անհեթեթ վշտահար դեմքը, որին բարոն Պամպան փորձում էր ստրկության վաճառել նավահանգստում, մերթ՝ մեծքանի փրփրած իրուկանցուն, որը կատաղած պահանջում էր վերադարձնել իր ձիերը. . .

Սկզբում Ռումատան դեռ մնում էր որպես հետախույզ: Բարոնին հավասար խմում էր իրուկանյան, Էստորական, ստանայն, արկանարյան, սակայն ամեն անգամ նոր տեսակի գինու անցնելուց առաջ թարուն կասպարամիդի մի հար էր դնում բերանը: Նա դեռ պահպանում էր սթափությունը և, ըստ ստվորության, նկատում էր խաչմերուկներում ու կամուրջների մոտ խմբված գորշ գրոհային պարեկներին, ստանյան ճանապարհի վրա գտնվող հեծյալ բարբարոսների ուղեկալը, որտեղ բարոնին հաստատ կգնդակահարեին, եթե Ռումատան չիմանար բարբարոսների լեզուն: Նա հստակ հիշում էր, ինչպես ապշեց այն մտքից, երբ զիսի ընկավ, որ Հայրենասիրական դպրոցի առաջ անշարժ կանգնած կնքուղավոր, սև սրեմներով դիմային գինվորների շարքը վանքի դրուժինան է: Եկեղեցին ի՞նչ գործ ունի այստեղ, մտածեց նա: Այդ ո՞ր օրվանից է Արկանարում եկեղեցին միջամտում աշխարհիկ գործերին:

Նա դանդաղ էր հարրում, բայց և այնպես հարրեց միանգամից, և երբ մի պահ սթափվելով իր դիմաց տեսավ կտոր-կտոր արված կադնե սեղանը ինչ-որ անծանոթ սենյակում, ձեռքում բռնած սուրբ և իրեն ծափահարող անփող դռներին, մտածեց, որ տուն գնալու ժամանակն է: Բայց արդեն ուշ էր: Կատարության և ամեն մարդկայինից ազատազրվելու նողկալի ու անպատկառ բերկրանքի ալիքն արդեն կլանել էր նրան: Նա դեռևս մնում էր երկրացի մարդ, հետախույզ, ժառանգը կրակի ու երկաթի մարդկանց, որոնք հանուն վեհ նպատակի չէին իմնայում ոչ իրենց, ոչ է ուրիշներին: Նա չկարողացավ դառնալ Ռումատան Էստորացի, քաներորդ սերունդը ռազմաշունչ նախնիների, որոնք հոչակված էին իրենց կողոպուտներով և հարթեցողությամբ: Բայց նա այլևս կոմունար էլ չէր: Նա այլևս ոչ մի պարտականություն չուներ Էքսակերիմնենտի հանդեպ: Նրան մտահոգում էին սոսկ իր հանդեպ ունեցած պարտականությունները: Նա այլևս ոչ մի կասկած չուներ: Ամեն ինչ պարզ էր նրան, բացարձակապես ամեն ինչ: Նա հաստատ գիտեր, թե ով է այս ամենի մեղավորը, և հաստատ գիտեր, թե ինքն ինչու է ուզում սրակուտոր անել, ողջակիզել, նիզակներով ու եղաններով պալատի աստիճաններից ներքև շպրտել ոռնացող ամբոխին:

Ռումատան ցնցվեց ու պատյանից հանեց թուրը: Սայրերը բթացած էին, բայց՝ մաքուր: Նա հիշում էր, որ մարտի էր բռնվել ինչ-որ մեկի հետ, բայց ո՞ւմ: Ու ինչպես էր վերջացել. . .

. . . Զիերը ծախել էին ու կոնծել: Անփող դռները չքվել էին: Ռումատան բարոնին իր տուն էր բերել (դա էլ էր հիշում): Պամպա դոն Բաուն առույգ էր, միանգամայն պթափ ու պատրաստ շարունակելու խրախնանքը. պարզապես չէր կարողանում ոտքի վրա մնալ: Բացի այդ, նա զգիտես ինչու կարծում էր, որ հենց նոր է հրաժեշտ տվել սիրեկի տիկնոցն ու հիմա արշավանքի է դուրս եկել իր ոխերիմ թշնամի բարոն Կասկայի դեմ, որը

ծայրաստիճան լկտիացել է: («Դուք ասեք, սիրելիս, այդ սրիկան իր ազդրից վեցմատնանի տղա է ծնել ու անունը դրել Պամպա. . . »): «Արևը մայր է մտնում, — հայտարարեց նա, նայելով մայրամուտ պատկերող գորեկենին: — Մենք կարող ենք մինչև լույս ուրախանալ այս գիշեր, իմ ազնիվ դոներ, բայց ռազմի սիրանքները պահանջում են քնել: Արշավի ընթացքում ոչ մի կաթիլ գինի: Եվ բարոնուին էլ է դրան դեմ»:

Ի՞նչ: Անկողի՞ն: Ի՞նչ անկողին բաց դաշտում: Մեր անկողինը մարտական նժույզի սթարն է: Այս խոսքերն ասելով՝ նա պատից պոկեց տարաբախս գորեկենը, փաթաթվեց մինչև գլուխը և շրիկոցով փուլեց անկյունում դրված աշտանակի տակ: Ուումատան Ունոյին հրամայեց մի դույլ թթվաջուր դնել նրա կողքը: «Համա լակել եք», — մոթմոթաց Ունոն: «Լոիր, իհմար, — ասաց այն ժամանակ Ուումատան և. . . Հետո ինչ որ բան եղավ: Ինչ որ շատ գարշելի բան, որը ամբողջ քաղաքով մեկ քշեց նրան, հասցրեց այս ամայի դաշտը: Ինչ-որ շա՛տ-շա՛տ սուկալի, ամոթալի բան. . .

Նա հիշեց, երբ արդեն մոտենում էր տանը և, հիշելով, կանգ առավ:

. . . Մի կողմ շպրտելով Ունոյին, աստիճաններով բարձրացավ ու մտավ նրա մոտ որպես տեր, ու լուսամփոփի լույսի տակ տեսավ աղջկա սպիտակ դեմքը, սարսափից և զգվանքից խոշորացած աչքերը, և այդ աչքերում տեսավ ինքն իրեն՝ օրորվող, ոտքի վրա չկանգնող, կախ ընկած փալնքոտ շրթունքով, քերծված բունցըներով, կեղտոտ հազուստով, տեսավ երակներում կապույտ արյուն հոսող լիտի ու ստոր ստահակին, և այդ հայացքը հետ շպրտեց նրան դեպի սանդուղք, ներքև, միջանցք, մութ փողոց և հեռու, ավելի հեռու, ինչքան հնարավոր է հեռո՛ւ, հեռո՛ւ. . .

Ատամներն իրար սեղմելով և զգալով, որ ներսում ամեն ինչ սառել է ու բարացել, նա զգուշորեն բացեց դուռը և ոտնաթաթերի վրա մտավ միջանցք: Անկյունում, վիթխարի ծովային կաթնասունի նման խաղաղ քնած էր բարոնը: «Ով է», — բացականչեց Ունոն, որն աղեղնազենը ծնկներին դրած ննջում էր աթոռի վրա: «Կամաց», — շշուկով ասաց Ուումատան: — Գնանք խոհանոց: Մի տակառ ջուր բեր, բացախ, նոր շորեր: Շուտ»:

Նա երկար ու մոլեզին զիհունակությամբ լվացվում էր և մարմինը շփում քացախով, վրայից մաքրելով գիշերվա մրուրը: Ունոն, որը սովորականին հակառակ լուռ էր, անընդհատ պտտվում էր նրա շորս կողմը: Եվ միայն հետո, երբ դոնին օգնում էր հազնելու հետևին ճարմանդեր կացրած անհեթեթ մանուշակագույն տարազը, մոայ հայտնեց.

— Երբ գիշերը փախար, Կիրան ներքև իջավ ու հարցրեց, թե դուք տուն եկե՞լ եք: Նա երևի կարծել է, թե երազ է տեսել: Ես նրան ասացի, որ ինչ երեկ գնացել եք հերթապահության, այդպես էլ չեք վերադարձել. . .

Ուումատան շրջվեց ու խոր շունչ քաշեց: Ունոյի ասածը նրան չթեթևացրեց: Ընդհակառակը:

— . . . Իսկ ես ամբողջ գիշեր գենքը ձեռքիս նստել եմ բարոնի մոտ, վախենում էի, որ զարթնի ու վերև քշի. . .

— Շնորհակալություն, պստիկ, — ճիգ գործադրելով, ասաց Ուումատան:

Նա հագավ կոշիկները, դուրս եկավ միջանցք և կանգնեց սև, մետաղակայլ հայելու առաջ: Կասպարամիդը անխափան էր գործում: Հայերու մեջ երևում էր նրբազեղ, առինքնող արտաքինով դոնի դեմքը, որը փոքր-ինչ դալուկ էր հոգնեցուցիչ գիշերային

հերթապահությունից հետո: Ուկե ապարոշով ազուցված խոնավ մազերը գեղեցիկ ալիքներով իջնում էին ուսերին: Ռումատան մեքենաբար ուղղեց քթարմատի վերևում գտնվող օրյենտիվը: Համա թե լավ ներկայացում տեսան այսօր Երկրում, մռայլ մտածեց նա:

Լույսն արդեն բացվել էր: Արևը ներս ընկավ փոշոտ ապակիներից: Շրիւկոցով բացվեցին պատուհանների փեղկերը: Դրսում իրար հետ խոսում էին քնատ մարդիկ: «Ո՞նց եք քնել, եղայր Կիրիս»: — «Փառք աստծո, հանգիստ եր, եղայր Տիկա: Գիշերն անցավ, և փառք տանք աստծուն»: — «Իսկ ինչո՞ր մեկը մեր պատուհաններն եր ջարդում: Ասում են, ազնվազարմ դոն Ռումատան գիշերը զվարճանում էր»: — «Ասում են, որ նրանց տանը հյուր կա»: — «Հիմա մի՞թե զվարճանում են: Հշում եմ, երիտասարդ թագավորի օրոր այնպես էին զվարճանում, որ չնկատեցին ել, թե ինչպես քաղաքի կեսը հրդեհվեց»: — «Ինչ ասեմ, եղայր Տիկա: Փառք աստծու, որ մեր հարևանը կարգին դոն է: Տարին մի անգամ է զվարճանում, այն էլ. . . »:

Ռումատան բարձրացավ վերև, բախեց աշխատասենյակի դուռը և ներս մտավ: Կիրան երեկով պես նստած էր բազկաթոռին: Նա բարձրացրեց աչքերը և վախեցած ու տագնապով լի հայացքը հառեց Ռումատային:

— Բարի լույս, փոքրիկս, — ասաց Ռումատան, մոտեցավ, համբուրեց նրա ձեռքերը և նստեց դիմացի բազկաթոռին:

Կիրան շարունակում էր զննել նրա դեմքը, հետո ասաց.

— Հոգնե՞լ ես:

— Հա, մի քիչ: Ու իհմա նորից պիտի զնամ:

— Բան սարքե՞մ քեզ համար:

— Շնորհակալություն, պետք չէ: Ունոն կպատրաստի: Գուցե միայն օձիքիս օծանելիք. . .

Ռումատան զգում էր, որ իրենց միջև հառնում է կեղծիքի պատը: Սկզբում բարակ, իսկ հետո ավելի ու ավելի հաստ ու ամուր պատը. . . Եվ արդեն ընդմիշտ, ամբողջ կյանքում կմնա այդ պատը, դառնացած մտածեց Ռումատան: Նա նստել էր աչքերը փակ, մինչ աղջիկը տարբեր օծանելիքներ էր քսում նրա շրեղ օձիքին, դեմքին, ճակատին, մազերին: Հետո Կիրան ասաց.

— Դու նույնիսկ չես հարցնում, թե ես ինչպես եմ քնել:

— Հը, ինչպե՞ս ես քնել, փոքրիկս:

— Երազ եմ տեսել: Սոսկալի երազ, հասկանո՞մ ես:

Պատը դարձավ ամրոցի պարիսապ:

— Նոր տեղում միշտ էլ այդպես է լինում, — կեղծեց Ռումատան: — Համ էլ, երևի, բարոնը ներքևում աղմկում էր:

— Ասե՞մ նախաճաշը բերեն, — հարցրեց Կիրան:

— Ասա:

— Իսկ առավոտյան դու ի՞նչ գինի ես սիրում:

Ուումատան բացեց աչքերը:

— Չուր եմ ուզում, — ասաց նա: — Առավոտյան ես չեմ խմում:

Կիրան դուրս եկավ սենյակից, և Ուումատան լսեց, թե նա ինչպես հանգիստ ու զրնգուն ձայնով է խոսում Ունոյի հետ: Հետո վերադարձավ սենյակ, նստեց նրա բազկաթռող կողքին ու սկսեց պատմել երազը, իսկ Ուումատան լսում էր հոնքերը խոժողուով և զգալով, թե ինչպես ամեն րոպէ պատն ավելի է հաստանում ու անխորտակելի դառնում, և ինչպես է այդ պատն իրեն հեռացնում իր միակ, այս հրեշավոր աշխարհում իսկապես հարազատ իր միակ եսկից: Եվ այնժամ նա ամբողջ մարմնով ընդոստ զարնվեց այդ պատին.

— Կիրա, — ասաց նա: — Դա երազ չի եղել:

Ու առանձնապես ոչ մի բան չպատահեց:

— Իմ խեղճ Ուումատա, — ասաց Կիրան: — Սպասիր, ես հիմա թթվաջուր կրերեմ. . .

Գլուխ հինգերորդ

Դեռ բոլորովին վերջերս արկանարյան թագավորների արքունիքը Կայսրության ամենալուսավոր արքունիքներից մեկն էր: Արքունիքն ուներ իր գիտնականները, որոնց մեծ մասը, իհարկե, արկածախնդիրներ էին, բայց կային նաև իսկական գիտնականներ, ինչպես Բագիր Կիսենացին, որն հայտնաբերել էր մոլորակի գնդաճևությունը, լեյբիթիմ Տատան, որը հանճարեղորեն կրահել էր, թե համաճարակների պատճառը քամու և ջրի միջոցով տարածվող ու անզեն աչքին անտեսանելի որդերն են. ալրիմիկոս Սինդան, որը բոլոր ալրիմիկոսների պես փնտրում էր կավից ոսկի ստանալու եղանակը, բայց հայտնագործեց նյութի պահպանման օրենքը: Արկանարի արքունիքն ուներ նաև իր բանաստեղծները, որոնք իհմնականում պնակալեզներ ու շողոքորթներ էին, բայց կային նաև Պետին Փառապանծի նմանները: Պետին Փառապանծը «Արշավանք դեպի հյուսիս» պատմական ողբերգության հեղինակն էր, Ցուրեն Շշմարտասերը գրել էր ավելի քան հիսուն բալլար ու սոնետ, որոնք ժողովուրդը երգի էր վերածել, իսկ Դուր Ջերթողը գրել էր Կայսրության պատմության մեջ առաջին աշխարհիկ վեպը՝ գեղեցկուիի բարբարոսին սիրահարված արքայազնի տխուր պատմությունը: Արքունիքում կային նաև սքանչելի դերասաններ, պարողներ և երգիչներ: Նշանավոր նկարիչները պատերը ծածկում էին շխամրող որմնանկարներով, երևելի քանդակագործները իրենց ստեղծագործություններով զարդարում էին պալատական զբոսայգիները: Զի կարելի ասել, թե արկանարյան թագավորները լուսավորության ջատազով էին կամ էլ արվեստասեր: Պարզապես դա համարվում էր նույնքան վայելու և անհրաժեշտ, ինչպես որ առավոտյան հագնվելու արարողությունը և շքամուտքի մոտ կանգնած պերճաշուրք զվարդիականները: Արիստոկրատական հանդուրժողականությունը երբեմն նույնիսկ թույլ էր տալիս, որ գիտնականներից և բանաստեղծներից ոմանք դառնան պետական ապարատի նշանավոր պնդողակներ: Այսպես, ընդամենք կես դար առաջ ամենազետ ալրիմիկոս Բոթսան զբաղեցնում էր անհարկիության պատճառով այսօր վերացված ընդերքի մինհստրի պաշտոնը, նա սկիզբ դրեց մի քանի հանքերի մշակմանն ու Արկանարը փառաբանեց մի շաբթ զարմանահրաշ ձուլվածքներով, որոնց գաղտնիքը մոռացվեց նրա մահից հետո: Իսկ Պետին Փառապանծը ընդհուած մեր օրերը դեկավարում էր պետական լուսավորությունը,

մինչև որ նրա դեկավարած պատմության և գրականության մինհստրությունը համարվեց վնասակար և ուղեղներ ապականող:

Պատահում էր, (ինչպես և հնում), որ թագավորի բթամիտ ու վավաշոտ սիրուհուն անհանո նկարչին կամ գիտնականին վաճառում էին արտասահմանում կամ մկնդեղով թունավորում, բայց միայն դու Ուերան իսկականից ձեռնամուխ եղավ այդ գործին: Թագի պահպանության մինհստրի իր ամենազոր պաշտոնում նա այնպես ամայացրեց արկանարյան մշակույթի աշխարհը, որ նույնիսկ առաջ բերեց մի քանի երևելի անձանց դժգոհությունը, որոնք հայտարարեցին, թե արքունիքը դարձել է շատ տաղկտուի և պարահանդեսների ժամանակ ոչ մի հետաքրքրիր բան չեն լսում, բացի հիմար բամբասանքից ու ասեկուներից:

Բագիր Կիսենացին, որը մեղադրվել էր պետական հանցագործության հասնող իւելագարության մեջ և զնիան էր նետվել, մեծ դժվարությամբ ազատվեց այնտեղից շնորհիվ Ռումատայի ջանքերի, և ուղարկվեց մետրոպոլիա: Նրա աստղադիտարանը հրդեհվեց, իսկ կենդանի մնացած աշակերտները փախան ով որտեղ կարողացավ: Լեյքիերիմ Տատան ուրիշ հինգ լեյքիերիմների հետ միասին հանկարծ հայտարարվեց թունավորող, որը Իրուկանի հերցոգի դրդմամբ գործում է թագավորի անձի դեմ. չդիմանալով կտտանքներին, նա խոստովանեց իր չարագործությունները և կախաղան հանվեց թագավորական իրապարակում: Աշխատելով փրկել նրան՝ Ռումատան երեսուն կիլոգրամ ուկի բաժանեց, կորցրեց չորս գործակալի (ազնվազարմ դոների, որոնք չգիտեին ինչ է կատարվում), քիչ մնաց ինքը բռնվեր, երբ դատապարտայններին փախցնելիս վիրավորվեց, ու գործը ձախողվեց: Դա նրա առաջին պարտությունն էր, որից հետո նա, վերջապես, հասկացավ, որ դու Ուերան պատահական անձ չե: Մեկ շաբաթ հետո իմանալով, որ մտադիր են ալրիմիկոս Սինդային մեղադրել գանձարանին փիլիսոփայական քարի զաղտնիքը չհայտնելու համար, պարտությունից կատադած Ռումատան ալրիմիկոսի տան մոտ դարան մտավ, դեմքը ծածկելով սև փաթաթանով, զինաթափեց ալրիմիկոսի հետևից եկած գրոհայիններին, կապուտեց նրանց ու նետեց նկուղը և հենց այդ գիշեր է այս ամենից լրիվ անստեղյակ Սինդային հասցրեց Սուանի սահմանները, որտեղ նա, ուսերը տարակուսանքով վեր քաշելով, շարունակեց փիլիսոփայական քարի որոնումները դու Կոնդորի հսկողությամբ: Բանաստեղծ Պետրին Փառապանծը հանկարծ վաճական ձեռնադրվեց և մեկուսացավ մի հեռավոր վանքում: Յուրեն Շշմարտասերը, որը մեղադրվել էր հանցագործ երկիմաստության և ստորին խավի ճաշակներին տուրք տալու համար, զրկվել էր պատվից և ունեցվածքից, փորձում էր վիճել, և պանդոկներում հիմա կարդում էր բացահայտորեն քայրայիշ բալլադներ, երկու անգամ մահացու ծեծվել էր հայրենասեր անձնավորությունների կողմից և միայն այդքանից հետո էր լսել իր մեծ բարեկամ և գնահատող դու Ռումատայի խորհուրդներն ու մեկնել մետրոպոլիա: Ռումատան երբեք չի մոռանա նրան, կոնծելուց կապտաճերմակ դեմքով այդ մարդուն, չի մոռանա ինչպես էր նա կանգնել հեռացող նավի տախտակամածին, բարակ ձեռքերով բռնել էր կայմապարաններից և զրնգուն ու ջահել ձայնով գոռում էր իր հրաժեշտի սոնետը՝ «Ինչպես թոշնող մի տերև ընկնում է հոգու. . . »: Ինչ վերաբերում է Դուր Քերթողին, ապա դու Ուերայի առանձնասենյակում տեղի ունեցած զրույցից հետո նա հասկացավ, որ Արկանարի արքայազնը չէր կարող սիրել թշնամական վիժվածքին, և ինքն էլ էր զրքերը նետում թագավորական իրապարակում վառվող խարույկի բոցերի մեջ, ու հիմա կորացած, մեռելի դեմքով, կանգնում էր պալատականների ամբոխի մեջ, դու Ուերայի նշանով առաջ էր գալիս ու կարդում ուլտրաարկանարյան բովանդակությամբ

բանաստեղծություններ, որոնք առաջ էին բերում ունկնդիրների ձանձրույթն ու հորանջոցը:

Հիմա դերասանները բեմադրում էին միայն մի պիես՝ «Բարբարոսների կործանումը, կամ մարշալ Տոոցը, Պիցա Առաջին Արկանարյան թագավորը»: Խակ երգիչները հիմնականում նախնտրում էին նվազախմբի հետ երգելը: Ողջ մնացած նկարիչները ցուցափեղկեր էին ներկում: Ասենք, մի երկու-երեք հոգի հաջողացրել էին մնալ արքունիքում ու նկարում էին թագավորի դիմանկարները՝ դոն Ռեբայի հետ, որը ակնածանքով բռնում էր նրա արմունկը (բազմազանությունը չէր խրախուսվում). թագավորը պատկերվում էր բանամյա մի երիտասարդ գենք ու զրահով, խակ դոն Ռեբան՝ խորիմաստ դեմքով տարիքոտ տղամարդ:

Այս, ձանձրայի և տիսուր էր արկանարյան արքունիքում: Այնուամենայնիվ, իշխանները, պարապ ազնվազարմ դոները, զվարդիական սպաներն ու թեթևամիտ գեղեցկուիկ դոնաները, ոմանք փառափրությունից, մյուսները՝ սովորությամբ, երրորդները վախից, առաջվա պես ամեն առավոտ լցվում էին պալատի դահլիճները: Անկեղծ ասած, շատերը ոչ մի փոփոխություն չին նկատում: Անցյալ ժամանակների համերգներում և բանաստեղծների մրցումներում նրանք ամենից շատ գնահատում էին ընդմիջումները, որոնց ընթացքում ազնվազարմ դոները քննարկում էին որսաշների արժանիքներն ու անելիքուներ էին պատմում: Նրանք դեռևս ընդունակ էին ոչ երկարատև բանավեճեր վարելու այլաշխահիկ էակների հատկությունների մասին, բայց մոլորակի ձևի ու համաճարակների պատճառների մասին խոսակցություններն իհմա անվայելու էին հնում: Գվարդիական սպաների մեջ որոշ վիատություն էր առաջացնում նկարիչների անհետանալը, որոնցից ոմանք վարպետորեն էին պատկերում մերկ մարմինները. . .

Ռումատան մի քիչ ուշացած եկավ պալատ: Վրդեն սկսվել էր առավոտյան ընդունելությունը: Ժողովուրդը խմբվել էր դահլիճներում, լսում էր թագավորի ջղագրգիռ ձայնը և հնչում էին ծխակատարությունների մինիստրի երգեցիկ հրամանները, որոնք վերաբերում էին նորին մեծության հազնվելու արարողությանը: «Պալատականների մեծ մասը քննարկում էր գիշերվա պատահարը: Իրուկանցու դեմքով ոմն ոճրագործ գիշերը մտել էր պալատ, սպանել էր ժամապահին և սողոսկել նորին մեծության ննջարանը, որտեղ էլ, իբր, զինաթափվել էր անձամբ դոն Ռեբայի կողմից, ձերբակալվել էր, և երբ նրան տանում էին Ուրախ Աշտարակ, հավատարմահպատակ հայրենասերների մոլեգին ամբոխը ծվեն-ծվեն էր արել նրան: Վերջին ամսվա ընթացքում սա արդեն վեցերորդ մահափորձն էր թագավորի անձի դեմ, ուստի և մահափորձի բուն փաստը գրեթե հետաքրքրություն չէր առաջացնում: Քննարկվում էին միայն մանրամասները: Ռումատան իմացավ, որ մարդասպանին տեսնելուն պես նորին մեծությունը նստել էր մահմի մեջ, իրենով ծածկելով չքնաղ դոնա Միջարային, և արտասանել էր պատմական դարձած բառերը. «Դո՞ւս կորի, սրիկա»: Մեծ մասը հավատում էր այդ պատմական բառերին, ենթադրելով, որ թագավորը մարդասպանին սպասավորի տեղ է դրել: Ու բոլորը միահամուտ այն կարծիքին էին, որ դոն Ռեբան, ինչպես միշտ, զգոն է ու անմրցակից ձեռնամարտում: Ռումատան նույնպես համաձայնեց այդ կարծիքին և ի պատասխան տեղնուտեղը հնարեց մի պատմություն, իբր դոն Ռեբայի վրա են հարձակվել տասներկու ավագակ, երեքին նա սպանել է միանգամից, խակ մյուսներին փախուստի է մատնել: Նրա պատմությունը լսեցին մեծ հետաքրքրությամբ և խրախուսանքով, որից հետո Ռումատան իբր թե պատահար նշեց, որ այդ պատմությունը լսել է դոն Սեբայից: Հետաքրքրության

արտահայտությունը իսկույն չքացավ ներկաների դեմքից, քանզի բոլորն էլ քաջ գիտեին, որ դոն Սերան հայտնի սուտասան է և տխմար: Դոնա Օկանայի մասին ոչ ոք խոսում: Այդ մասին կամ դեռ չգիտեին, կամ էլ ձևացնում էին, թե չգիտեն:

Աշ ու ձախ հաճոյախոսություններ նետելով ու սեղմելով տիկնանց թաթիկները՝ Ուումատան աստիճանաբար մտնում էր զուգված, անուշահոտություններով օծված և առատորեն քրտնող բազմության առաջին շարքերը: Տոհմիկ ազնվականությունը ցածրածայն զրուցում էր: «Հա՛, հա՛, հենց այդ զամբիկը: Նա ոտքերը քստքստացնում էր, բայց թող նզովալ լինեմ, եթե հենց նույն երեկոյան չտարվեցի դոն Կեռուին. . . .», «. . . Ինչ վերաբերում է ազդրերին, ազնվազարմ դոն, ապա ասեմ դրանք չտեսնված են, ինչպես Ցուրենն է ասում. . . Ը. . . ը. . . ը. . . Զով փրփուրի սար. . . ը. . . ը. . . ը. . . չէ, զով փրփուրի բուրներ. . . Մի խոսքով, հզոր ազդրեր են. . . », «Այդ ժամանակ ես կամաց բացում եմ պատուհանը, ատամներովս պահում եմ դաշույնը և, պատկերացրեք, բարեկամս, զզում եմ, որ ճաղերը տակս ծովում են. . . », «Ես թրի կոթով այնպես հասցրի նրա մոռութին, որ զորշ շունը երկու անգամ զլուխկոնծի տվեց: Դուք կարող եք իհանալ նրանով, տեսեք ոնց է կանգնել, կարծես դրա իրավունքն ունի. . . », «Իսկ դոն Տամեն սիրտը թափել էր հատակի վրա, հետո էլ ոտքը սայթակել էր, ընկել ու զլիսով զարկվել էր բուխարուն. . . », «Դե, ուրեմն, վանականն ասում էր նրան. «Հապա մի պատմիր ինձ, գեղեցկուիհս, քո երազը. . . հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. . . »:

Շատ ցավաի կլինի, մտածում էր Ուումատան, եթե հիմա ինձ սպանեն: Տկարամիտների այս կույտը կլինի վերջին բանը, որ ես տեսնում եմ կյանքում: Միայն հանկարծակիությունը: Ինձ կփրկի միայն հանկարծակիությունը: Ինձ ու Բուրախին: Գտնել հարմար պահն ու հանկարծակի հարծակվել: Անակնկալի բերել նրան, չթողնել, որ բերանը բացի, չթողնել, որ ինձ սպանի, բոլորովին պետք չէ, որ ես մեռնեմ:

Նա մոտեցավ ննջարանի դռանը և, երկու ձեռքով բռնելով թուրը ու թեթևակի ծալելով ծնկները, մոտեցավ թագավորական մահճին: Թագավորին զուլպաներ էին հազցնում: Արարողությունների մինհատրը, շունչը պահած, հետևում էր երկու սենեկապետների ճարպիկ ձեռքերին: Տրորված անկողնու մոտ կանգնած էր դոն Ուերան և կամացուկ խոսում էր զորշ թափից զինվորական համազգեստ հազած մի նիհար ու լողող մարդու հետ: Դա Ցուպիկն էր՝ Արկանարի գրոհայինների առաջնորդներից մեկը, արքունական պահակապետը: Դոն Ուերան փորձառու պալատական էր: Դատելով նրա դեմքից՝ խոսակցությունը գնում էր կամ զամբիկի, կամ էլ թագավորի զարմուհու առաքինի վարքի մասին. . . Իսկ հայր Ցուպիկը, որպես զինվորական մարդ (նախկինում խանութպան), չէր կարողանում տիրապետել իր դեմքին: Նա մոայլվում էր, շրթունքները կծում, թրի երախակալը բռնած նրա մատները մեկ սեղմվում էին, մեկ՝ բացվում, և ի վերջո նրա դեմքը ջղաճկվեց, ու հայր Ցուպիկը կտրուկ շրջվեց և, խախտելով բոլոր կանոնները, դուրս եկավ ննջարանից ու միարճվեց իր անտաշությունից ապշած պալատականների բազմության մեջ: Դոն Ուերան ներողամիտ ժպտայով նայեց նրա հետևից, իսկ Ուումատան, հայացրով ուղեկցելով անճոռնի կերպարանքին, մտածեց. «Ահա ևս մեկ հանգուցյալ»: Նրան հայտնի էին դոն Ուերայի և զորշ դեկապարության տարածայնությունները: Գորշ կապիտան Էռնեստ Ումի պատմությունը կրկնվելու էր:

Թագավորի զուլպաները հազցրին: Սպասավորները, հնազանդվելով արարողությունների մինհատրի մեղմիկ հրամանին, երանավետությամբ, մատների ծայրերով սկսեցին հազցնել թագավորի կոչիկները: Եվ հանկարծ թագավորը, բացի տալով

սպասավորներին, այնպես կտրուկ շրջվեց դոն Ռեբայի կողմը, որ լիքը պարկի նմանվող նրա փորը գլորվեց մի ծնկի վրա:

— Ինձ զգվացրել են ձեր մահափորձերը, — հիստերիկ ձայնով ճղճաց նա: — Մահափորձ: Մահափորձ: Մահափորձ. . . Գիշերը ես քնել եմ ուզում և ոչ թե մարդասապանների հետ կովել: Ինչո՞ւ չի կարելի այնպես անել, որ մահափորձերը ցերեկը լինեն: Դուք անպետք մինհստր եք, Ռեբա: Եվս մի այսպիսի գիշեր, ու ես կիրամայեմ խեղդամահ անել ձեզ: (Դոն Ռեբան խոնարհվեց՝ ձեռքը դնելով սրտին): Այդ մահափորձերից հետո գլուխս ցավում է:

Նա հանկարծ լոեց և բութ հայացքը հառեց իր փորին: Հարմար պահ էր: Սպասավորները իրար անցան: Նախ պետք էր ուշադրություն հրավիրել իր վրա: Ռումատան սպասավորի ձեռքից խեց աջ կոշիկը, ծնկի եկավ թագավորի առաջ ու ամենայն պատկառանքով սկսեց կոշիկը մտցնել նրա ճարպոտ, մետաքսով պատված ոտքը: Այսպիսին էր դոն Ռումատայի տոհմի հինավուրց արտօնությունը՝ սեփական ձեռքով հազցնել Կայարության թագակիր անձանց աջ կոշիկը: Թագավորը պղտոր հայացքով նայում էր նրան: Հանկարծ նրա աչքերում առկայժեց հետաքրքրության կրակը:

— Ա՛, Ռումատա, — ասաց նա: — Դուք դեռ կենդանի՞ եք: Իսկ Ռեբան խոստացել էր, որ խեղդամահ կանի ձեզ: — Եվ հոհոաց: — Անպետք մինհստր է այդ Ռեբան: Նա միայն մի բան գիտի անել՝ խոստանալ: Խոստացավ ոչնչացնել դավադիրներին, իսկ դավադիրները շատանում են: Ինչոր գորշ ու անտաշ գուեհիկներով է լցրել պալատը. . . Ես հիվանդ եմ, իսկ նա բոլոր լեյքիմներին կախեց. . .

Ռումատան հազցրեց կոշիկը և, խոնարհվելով, երկու քայլ հետ գնաց: Նա որսաց դոն Ռեբայի՝ իրեն ուղղված հայացքը և շտապեց դեմքին գոռոզամիտ ու բութ արտահայտություն տալ:

— Ես շատ հիվանդ եմ, — շարունակեց թագավորը, — ախր ամեն ինչս ցավում է: Ես հանգստանալ եմ ուզում: Ես վաղուց հրաժարված կլինեի այս ամենից, քայց դե դուք կկորչեք առանց ինձ, ոչխարներ. . .

Թագավորի երկրորդ կոշիկն էլ հազցրին: Նա վեր կացավ, կանգնեց և նույն պահին էլ, դեմքը ծամածոելով, տնքաց ու բռնեց ծունկը:

— Որտե՞ղ են հերիմները, — դառնագին ճշաց նա: — Ո՞ւր է իմ քարի Տատան: Դուք նրան կախել եք, տիսմար: Իսկ ես միայն նրա ձայնից լավ էի զգում: Լուեր, առանց ձեր ասելու էլ գիտեմ, որ նա թունավորող էր: Ու թքել եմ դրա վրա: Ինչ կա որ, թող թունավորող լիներ: Նա հեռքիմ էր: Հասկանո՞ւմ եք, մարդասապան: Հերիմը մեկին կլթունավորի, մյուսին կրուժի: Իսկ դուք միայն թունավորում եք: Ավելի լավ կանեիք, որ հենց դուք կախվեիք: (Դոն Ռեբան խոնարհվեց, ձեռքը դնելով սրտին, ու մնաց այդ դիրքով): Չե որ բոլորին կախել եք: Միայն ձեր սինլքորներն են մնացել: Ու մեկ էլ տերտերները, որոնք դեղի փոխարեն սուրբ ջուր են խմեցնում ինձ. . . Ո՞վ ինձ համար դեղ կսարքի: Ո՞վ ոտքիս դեղ կրսի:

— Տեր իմ, — ամբողջ ձայնով ասաց Ռումատան, ու նրան թվաց, որ պալատում մեռյալ լուրջուն տիրեց: — Բավական է դուք հրամայեք, ու Կայարության լավագույն բժիշկը կես ժամ հետո պալատում կլինի:

Թագավորը շշմած նայում էր նրան: Սոսկալի հանդգնություն: Բավական էր, որ դոն Ուերան աչքը թարթեր. . . Ռումատան ֆիզիկապես զգաց, թե քանի սևեռուն աչքեր էին նայում իրեն. նա հո գիտեր, թե ննջարանի առաստաղի տակ ձգվող կլոր, սև օդանցքների շարքերն ինչի համար են: Դոն Ուերան է էր հարգալից ու բարյացակամ հետաքրքրությամբ նայում նրան:

— Սա ի՞նչ է նշանակում, — արհամարանքով տեղեկացավ թագավորը: — Դեհ, հրամայում եմ, իր, ո՞ւր է ձեր բժիշկը:

Ռումատան ամբողջովին լարվել էր: Նրան թվաց, թե նետերն արդեն ծակծկում են իր թիակները:

— Տեր իմ, — արագ ասաց նա, — դոն Ուերային հրամայեք ձեզ ներկայացնել նշանավոր բժիշկ Բուդախին:

Ըստ երևույթին, դոն Ուերան, այնուամենայնիվ իրեն կորցրել էր: Կարևորն ասվել էր, իսկ Ռումատան ողջ էր: Թագավորն իր պղտոր աչքերը շուր տվեց թագի պահպանության մինհստրի կողմը:

— Տեր իմ, — շարունակեց Ռումատան, այժմ արդեն առանց շտապելու և պատշաճ խոսելակերպով: — Գիտենալով ձեր հիրավի անտանելի տառապանքների մասին և հիշելով թագավորների հանդեպ իմ տոհմի պարտականություններ, ես Իրուկանից այստեղ էի հրավիրել հոչակավոր ու ամենազետ բժիշկ Բուդախին: Դժբախտաբար, բժիշկ Բուդախի ճանապարհն ընդհատվեց: Դոն Ուերայի գորշ զինվորները անցյալ շաբաթ բռնել են նրան, և նրա հետագա ճակատագիրը հայտնի է միայն դոն Ուերային: Ես ենթադրում եմ, որ բժիշկն այստեղ ինչ-որ տեղ է, մոտակայքում, ավելի ճիշտ՝ Ուրախ Աշտարակում, և հույս ունեմ, որ բժիշկերի հանդեպ դոն Ուերայի արտառոց ատելությունը դեռ ողբերգական կերպով չի ազդել բժիշկ Բուդախի ճակատագրի վրա:

Ռումատան լրեց՝ շունչը պահելով: Կարծես, ամեն ինչ գերազանց ստացվեց: Դեհ, քեզ տեսնեմ, դոն Ուերա: Նա նայեց մինհստրին և ամրղ մարմնով սարսուաց: Թագի պահպանության մինհստրը բնավ շփոթված չէր: Նա հայրական քնքշությամբ նայում էր Ռումատային ու օրորում գործիքը: Ռումատան նման բան չէր սպասում: Այս նա հիացած է, ապշած մտածում էր Ռումատան: Փոխարենը թագավորը իրեն պահեց ճիշտն սպասածի պես:

— Խարերա՛, — գոռաց նա: — Կիւեղե՞մ: Որտե՞ղ է բժիշկը: Լոե՛լ: Ես ձեզ եմ հարցնում որտե՞ղ է բժիշկը:

Դոն Ուերան, մեղմորեն ժպտալով առաջ եկավ:

— Ձերդ մեծություն, — ասաց նա, — դուք հիրավի երշանիկ թագավոր եք, քանզի այնքան շատ ունեք հավատարիմ հպատակներ, որ երբեմն նրանք խանգարում են իրար՝ ձեզ ծառայելու իրենց ձգտումով: (Թագավորը շշմած նայեց նրան): Ձեմ թաքցնի, ինչպես ինձ հայտնի է այն ամենը, ինչ կատարվում է ձեր տերությունում, այդպես էլ ինձ հայտնի էր նաև խանդակառ դոն Ռումատայի միտքը: Ձեմ թաքցնի, որ ես մեր գորշ զինվորներին ուղարկել էի Բուդախին ընդառաջ սոսկ այն նպատակով, որ հարգարժան պատկառազդու տարեց բժիշկին պաշտպանեմ հեռավոր ճանապարհի պատահականություններից: Ձեմ թաքցնի և այն, որ իրուկանցի Բուդախին չէի շտապում ներկայացնել ձերդ մեծությանը. . .

— Ինչպե՞ս եք հանդգնել, — կշտամբանքով հարցրեց թագավորը:

— Ձերդ մեծություն, դոն Ռումատան երիտասարդ է և նույնքան անփորձ է քաղաքականության մեջ, որքան որ փորձառու է ազնիվ գոտեմարտում: Նա նույնիսկ չի էլ պատկերացնում, թե ինչպիսի ստորության է ունակ Իրուկանի հերցոգը ձերդ մեծության հանդեպ տածած մոլի ատելությունից: Բայց մենք ձեզ հետ միասին գիտենք, ճիշտ է, տեր իմ: (Թագավորը գլխով արեց): Ուստի ես հարկ համարեցի նախապես մի փոքր հետաքննություն կատարել: Ես չեմ կամենում շտապել, բայց եթե դուք, ձերդ մեծություն (ցածր խոնարիփում է թագավորին), և դոն Ռումատան (գլխով է անում Ռումատային) այդպես եք պնդում, ապա հենց այսօր ճաշից հետո բժիշկ Բուղամիք, ձերդ մեծություն, կկանգնի ձեր առաջ, որ սկսի ձեր բուժումը:

— Իսկ դուք իհմար չեք, դոն Ռեբա, — ասաց թագավորը մի քիչ մտածելուց հետո: — Հետաքննությունը լավ բան է: Դա երբեք չի խանգարում: Անիծյալ Իրուկանցի. . . Նա ճաց և նորից բռնեց ծունկը: — Անիծյալ ուոք: Այսպես, ուրեմն, ճաշից հետո կսպասենք: Կսպասենք:

Եվ թագավորը, հենվելով արարողությունների մինիստրի ուսին, ապշահար Ռումատայի կողքով դանդաղ քայլեց դեպի գահադահիճ: Երբ նա մտավ ճանապարհ քացող պալատականների բազմության մեջ, դոն Ռեբան բայրացակամ ժպտաց Ռումատային ու հարցրեց:

— Այսօր երեկոյան դուք, կարծեմ, հերթապահում եք արքայազնի ննջարանում: Ես չե՞մ սիալվում:

Ռումատան լուր խոնարիփեց:

Ռումատան աննպատակ թափառում էր պալատի մութ ու խոնավ, ամոնիակի և բորբոսի հոտով բռնված անվերջանալի միջանցքներով ու անցնում էր պերճաշուք, գորգապատ սենյակների, նեղ, ճաղավոր պատուհաններով փոշոտ աշխատասենյակների մոտով, որոնք լիքը լցված էին հնամաշ կահույքով: Այդտեղ գրեթե մարդ չկար: Պալատականներից շատ քերն էին սիրտ անում զալ պալատի հետնամասի այս լաբիրինթոսը, որտեղ թագավորական հարկաբաժինները աննկատելիորեն վեր էին ածվում թագի պահպանության մինիստրության գրասենյակների: Այստեղ շատ հեշտությամբ կարելի էր մոլորվել: Բոլորը իշխում էին այն դեպքը, երբ զվարդիական պարեկը շրջելով պալատում ըստ պարագծի, վախեցել էր, լսելով աղեկառը վայնասունը մի մարդու, որը հրակնատի ճաղերի արանքից դուրս էր հանել քերծված ձեռքերն ու գոռում էր. «Փրկե՛ք ինձ: Ես կամերյունկեր եմ: Ես մոլորվել եմ, չեմ կարողանում այստեղից դուրս զալ: Երկու օր բերանս բան չեմ դրել: Հանեք ինձ այստեղից»: (Ֆինանսների մինիստրն ու արքունիքի մինիստրը տասը օր եռանդուն գրագրություն էին ծավալել, որից հետո վճռեցին, այնուամենայնիվ, ջարդել ճաղերը, ու այդ տասը օրվա ընթացքում տարաբախտ կամերյունկերին կերակրում էին հացով ու մսով, լրանք մատուցելով սվինի ծայրին ամրացրած): Բացի այդ, այստեղ վտանգավոր էր: Նեղ միջանցքներում իրար հետ բախումներ էին ունենում թագավորին պահպանող հարբած զվարդիականներն ու մինիստրությունը պահպանող գրոհայինները: Նրանք կատադի գոտեմարտեր էին սարքում, իսկ երբ գոհանում էին կովելուց, բաժանվում էին նաև սպանվածները: Երկու հարյուրամյակի ընթացքում նրանք պատկառելի թիվ էին կազմում պալատում:

Պատի մեջ եղած խորշից դուրս եկավ կացինը պատրաստ պահած գրոհային ժամապահը:

— Չի թույլատրվում, — մռայլ ասաց նա:

— Դու ի՞նչ ես հասկանում, տիմար, — անփույթ նետեց Ռումատան, ձեռքով մի կողմ հրելով նրան:

Նա լսեց, ինչպես է գրոհայինն անվճռական դոփիովում տեղում, ու հանկարծ մտածեց, որ վիրավորական բառերն ու անփույթ շարժումները իր մոտ արդեն բնազդորեն են ստացվում, որ ինքն արդեն ազնվատոհմիկ լկտի չի խաղում, այլ ինչ որ չափով դարձել է այդպիսին: Նա իրեն այդպիսին պատկերացրեց Երկրում և իսկույն նողկանք զգաց ու ամոթ: Ինչո՞ւ: Ի՞նչ է պատահել ինձ: Ո՞ւր անհետացավ մանկուց ներշնչված և փայփայված հարգանքն ու վստահությունը յուր նմանի՝ մարդու նկատմամբ, այն հրաշալի էակի նկատմամբ, որ «մարդ» է կոչվում: Իսկ ինձ երևի է ոչինչ չի օգնի, սարսափահար մտածեց նա: Չէ՞ որ ես խսկապես ատում ու արհամարում եմ նրանց. . . Չեմ խղճում, ո՞չ, ատո՞ւմ եմ և արհամարո՞ւմ: Ես կարող եմ ամեն կերպ արդարացնել այս երիտասարդի թթությունն ու զազանությունը, որի մոտով հենց նոր անցա՝ սոցիալական պայմաններ, սուկալի դաստիարակություն և էլի շատ բաներ: Բայց հիմա շատ հստակ տեսնում եմ, որ նա իմ թշնամին է, թշնամին այն բոլորի, ում ես սիրում եմ, իմ բարեկամների թշնամին, այն ամենի թշնամին, ինչն իմ համար սուրբ սրբոց է: Եվ ես նրան տեսականորեն չեմ ատում, որպես «տիպիկ ներկայացուցչի», այլ ատում եմ հենց նրան, նրա իսկ անձը: Ատում եմ նրա փալնքոտ մոռութը, նրա անվա մարմնի գորշ հոտը, նրա կույր հավատը, նրա չարությունը այն ամենի հանդեպ, ինչը դուրս է զալիս սեռական կարիքների ու հարբերու շրջանակից: Այ, նա դոփիովում է տեղում, այդ տիասը, որին դեռ մի կես տարի առաջ հաստափոր հայրիկը դնգսում էր, իգուր ճգնելով սովորեցնել հնացած այուր ու շաքարակալած մուրաբաներ ծախելը, հիմա կանգնել ու փնչացնում է, անուղեղ դմրոն, տանջվում է, որ հիշի անգիր արած կանոնադրությունում ինչ է գրված. պետք է կացնո՞վ սպանել ազնվազարմ դոնին, թե «օգնության» կանչել, կամ էլ պարզապես չտեսնելու տեղ դնել, մեկ է՞ ոչ ոք չի իմանա: Ու նա հիմա այդպես էլ կանի, կվերադառնա պատի իր խորշը, ոեխը կխորի ծամոնն ու փախնքը շաղ տալով կսկսի չփշփացնել: Նա ոչ մի բան չի ուզում իմանալ, ու ոչ մի բանի մասին էլ չի ուզում մտածել: Մտածե՞լ: Իսկ նրանից ինչո՞վ է յավ մեր արծիվը՝ դոն Ռեքան: Հա՛, նրա հոգերանությունը, իհարկե, ավելի խճճված է, ու ոեֆլեկսներն էլ անհամեմատ բարդ են, բայց մտքերը նման են այս պալատի ամոնիակի հոտով բռնված ու ոճիրներով դրոշմված լարիրինթոսներին, իսկ ինքն էլ անասելիորեն նողկալի է, զազրելի ոճրագործ է ու անամոթ սարդ: Ես այստեղ եմ եկել մարդկանց սիրելու համար, եկել եմ օգնելու նրանց, որ մեջքները շտկեն և երկնքին նայեն: Ո՞չ, ես վատ հետախույզ եմ, մտածեց նա ափսոսանքով: Ես վատ պատմաբան եմ: Ու այդ ե՞րբ հասցրի խրվել ճահճուտի մեջ, որի մասին ասում է դոն Կոնդորը: Մի՞թե աստված կարող է որևէ այլ զգացմունք ունենալ, բացի խղճահարությունից ու գթասրտությունից:

Հետևում լսեց սապոգների հապշտապ դիմոկիսկոցը «դիմ-դիմ-դիմ»: Ռումատան շրջվեց ու ձեռքերը խաչած դրեց թրերի վրա: Նրա կողմն էր վագում դաշույնը ձեռքում պահած դոն Ռիպատը:

— Դոն Ռումատա՛. . . Դոն Ռումատա՛. . . — դեռ հեռվից գոռաց նա խոպոտ շշնջոցով:

Ուումատան ձեռքերը հեռացրեց թրերից: Մոտենալով նրան, դոն Ռիպատը նայեց շուրջը և հազիվ լսելի փսխաց ականջին:

— Արդեն մի ժամ է ձեզ եմ փնտրում: Վազա Անիվը պալատում է: Մանուշակագույն սենյակում խոսում է դոն Ռեբայի հետ:

Մի պահ Ռումատան նույնիսկ աչքերը փակեց: Հետո, զգուշորեն հեռանալով նրանից, հարգալից զարմանքով ասաց .

— Դուք նկատի ունեք հոչակավոր ավազակի՞ն: Բայց չէ որ նա կամ կախված է, կամ էլ միայն առասպել է:

Լեյտենանտը լիզեց չորացած շրթունքները:

— Նա գոյություն ունի: Եվ հիմա պալատում է: Ես կարծում էի, որ դա կհետաքրքրի ձեզ:

— Սիրելի դոն Ռիպատ, — պատկառազդու ասաց Ռումատան, — ինձ հետաքրքրում են լուրերը: Բամբասանքները: Անեկդոտները. . . Կյանքը շատ է տաղկտկալի: Դուք, հավանաբար, ինձ ճիշտ չեք հասկացել (լեյտենանտը նրան էր նայում խելացնոր աչքերով): Հապա ինքներդ դատեք, ինչո՞ւ պիտի ես հետաքրքրվեմ դոն Ռեբայի կեղտուտ կապերով: Եվ հետո, կներեք ինձ, ես շտապում եմ: Ինձ կին է սպասում. . .

Դոն Ռիպատը նորից լիզեց շրթունքները, անշնորհը կերպով խոնարհվեց ու կողքանց հեռացավ: Ռումատայի զիխում հանկարծ մի հրաշալի միտք ծագեց:

— Ի դեպ, բարեկամս, — բարեհոգաբար ձայն տվեց նա: — Ինչպես ձեզ դուք եկավ այն փոքրիկ միջադեպը, որ այսօր առավոտյան ունեցանք դոն Ռեբայի հետ:

Դոն Ռիպատը պատրաստակամ կանգ առավ:

— Մենք շատ գոհ ենք, — ասաց նա:

— Շատ լավ ստացվեց, չէ:

— Հոյակա՞պ: Գորշ սպայությունը շատ ուրախ է, որ դուք վերջապես բացահայտորեն անցաք մեր կողմը: Զեզ նման խելոր մարդը, դոն Ռումատա, ո՞նց է նստում, վեր կենում բարոնների ու ազնվազարմ տականքների հետ. . .

— Իմ թանկագին Ռիպատ, — զոռոզամտորեն ասաց Ռումատան, շրջվելով, որ գնա: — Դուք մոռանում եք, որ իմ ծագման բարձրունքից ոչ մի տարբերություն չի երևում նույնիսկ թագավորի ու ձեր միջև: Ցտեսություն:

Նա լայն քայլերով անցավ միջանցքներով, վստահորեն թերվելով հատող անցումներով ու անխոս մի կողմ հրելով ժամապահներին: Նա չէր էլ պատկերացնում, թե ինչ է մտադիր անել, բայց հասկանում էր, որ դա մի հազվադեպ ու զարմանալի հաջողություն է: Նա պետք է լսեք երկու սարդերի խոսակցությունը: Հո իզուր չէ, որ դոն Ռեբան կենդանի Վազայի համար տասնչորս անգամ շատ զիսագին է դրել, քան մեռած Վազայի. . .

Մանուշակագույն վարագույրների հետևից նրա դեմք կտրեցին մերկ դաշույններով զինված երկու գորշ լեյտենանտ:

— Բարև բարեկամներ, — ասաց Ռումատան, կանգնելով նրանց արանքում: — Մինիստրը տեղո՞ւմ է:

— Մինխատրը զբաղված է, դո՞ւ Ռումատա, — պատասխանեց լեյտենանտներից մեկը:

— Ես կսպասեմ, — ասաց Ռումատան ու մտավ վարագույրի հետևը:

Վյստեղ անթափանց խավար էր: Ռումատան շոշափելով առաջ էր գնում բազկաթռների, սեղանների, թուշեն աշտանակների արանքով: Մի քանի անգամ նա որոշակիորեն զգում էր ինչ-որ մեկի ֆսֆոցն իր ականջի տակ, և սխտորի ու զարեցրի թունդ հոտը խփում էր նրա քթին: Հետո նա տեսավ լույսի աղոտ շերտը, լոեց պատվարժան Վազայի ծանոթ, խուլ տենորը ու կանգ առավ: Նույն ակնթարթին էլ նիզակի սայրը կպավ նրա թիակների արանքին. «Կամաց, ապուշ, — ջղայնացած, բայց ցածր ասաց նա: — Ես եմ, դո՞ւ Ռումատան»: Նիզակը հետ գնաց: Ռումատան բազկաթռող մոտ քաշեց լույսի շերտին, նստեց, ոտքերը մեկնեց ու այնպես հորանջեց, որ լսելի լինի: Հետո սկսեց նայել:

Սարդերը հանդիպեցին: Դո՞ւ Ռեբան նստել էր լարված դիրքով, արմունկները դրել էր սեղանին, ու մատները իրար հյուսել: Նրա աջ կողմի թղթերի վրա դրված էր փայտե կոթով ծանր նետաղանակը: Հարգարժան Վազան նստած էր բազմոցին, մեջքով դեպի Ռումատան: Նա նման էր տարօրինակ ու ցանցատ իշխանի, որ վերջին երեսուն տարվա ընթացքում ոչ մի անգամ դուրս չէր եկել իր դրյակից:

Ռումատան ապշահար լսում էր նրանց անհասկանալի բարբաջանքը: Վազայի դեմքի վրա տեսավ փարթամ բեղեր ու սրածայր, ճերմակ մորուք: Իսկը անցայլ ռեզենտության ժամանակների պալատական:

— Հաճելի էր ձեզ հետ գրուցելը, — ասաց Վազան, տեղից վեր կենալով:

Դո՞ւ Ռեբան նույնպես վեր կացավ:

— Ձեզ հետ գրուցելն ինձ մեծ բավականություն պատճառեց, — ասաց նա: — Ես առաջին անգամ եմ տեսնում այնպիսի ինչպիսի մարդու, ինչպիսին դուք եք, հարգարժան:

— Ես նույնպես, — ձանձրացող ձայնով ասաց Վազան: — Ես նույնպես ապշում եմ ու հպարտանում մեր թագավորության առաջին մինխատրի ինչպիսությամբ:

Նա կրնակը դարձրեց դո՞ւ Ռեբային ու քայլեց դեպի դուռը, հենվելով իր գավազանին: Դո՞ւ Ռեբան, մտախոհ հայացը շկտրելով նրանից, մատները ցրված դրեց դանակի կոթին: Հենց այդ ժամանակ էլ Ռումատայի հետևում ինչ-որ մեկը սոսկալի շնչեց, ու երկար, դարչնագույն լսափողը նրա ականջի մոտով ձգվեց դեպի վարագույրների արանքը: Դո՞ւ Ռեբան մի վայրկյան կանգնեց, ասես ունկնդրելով ձայներին, հետո նստեց, դուրս քաշեց սեղանի դարակը, մի կույտ թուղթ հանեց այնտեղից ու խորասուզված սկսեց կարդալ: Ամեն ինչ պարզ էր: Սարդերը իրար հետ լեզու գտան: Ռումատան վեր կացավ ու, ինչ-որ մեկի ոտքերը տրորելով, դուրս եկավ մանուշակագույն սենյակից:

Թագավորը ճաշում էր վիթիւարի, լուսավոր դահլիճում: Երեսուն մետրանոց դահլիճում սեղան էին նստում հարյուր հոգի՝ ինքը թագավորը, դո՞ւ Ռեբան, թագավորի արյունակիցները (երկու տասնյակ շատակերներ ու կոնծարաններ), արքունիքի ու արարողությունների մինխատրները, տոհմիկ արիստոկրատներ, որոնք ավանդաբար հրավիրվում էին (այդ թվում և Ռումատան), մի դյուժին ժամանած բարոններ՝ իրենց պնդաճակատ բարոնետներով, և սեղանի ամենածայրում՝ ամեն տեսակ արիստոկրատական թափթափուկ, որն ինչ ասես անում էր թագավորական սեղանին

հրավիրվելու համար: Հրավիրատոմսերն ու բազկաթոռների համարները տալիս այս վերջիններին նաև զգուշացնում էին. «Անշարժ կնատեք, թագավորը չի սիրում, որ նստած տեղը շուտումուր են գալիս: Զեռներդ սեղանի վրա կդնեք, թագավորը չի սիրում, որ ձեռքները սեղանի տակ են պահում: Աչքներդ չորս կողմ չցցեք, թագավորը չի սիրում, որ նայում են իրենց շուրջը: Յուրաքանչյուր այսպիսի ճաշկերույթի ժամանակ ուտում էին վիշտարի քանակությամբ համադամ խորտիկներ, խմում էին հինավորց գինիներ, ջարդում և փշացնում էին նշանավոր էստորյան ճենապակյա ամանեղենը: Թագավորին տված իր գեկույցներից մեկում ֆինանսների մինհատրը պարծեցել էր, որ նորին մեծության մեկ ճաշկերույթը արժե այնքան, որքան Սուանի գիտությունների ակադրմիայի կիսամյա ծախըր:

Սպասելով, թե արարողությունների մինհատրը երբ պետք է շեփորների նվազի տակ երեք անգամ հայտարարի՝ «Սեղան նստեք», Ռումատան կանգնել էր պալատականների խմբի մեջ ու արդեն տասներորդ անգամ լսում էր դոն Տամեոյի պատմությունը մի թագավորական ճաշկերույթի մասին, որին ինքը՝ դոն Տամեոն, պատիվ էր ունեցել մասնակցելու կես տարի առաջ:

— . . . Ես գտնում եմ իմ բազկաթոռը, մենք կանգնում ենք, ներս է մտնում թագավորը, նստում է, մենք էլ ենք նստում: Ճաշկերույթը սկսվում է: Ու հանկարծ, պատկերացրեք, թանկագին դոներ, ես զգում եմ, որ տակս թաց է. . . Թաց է. . . Ոչ կարող եմ շրջվել, ոչ նստած տեղը շարժվել, ոչ էլ ձեռքով տակս շշափել չեմ համարձակվում: Սակայն մի հարմար պահ գտնելով, այնուամենայնիվ, ձեռքս մտցնում եմ տակս, ու ի՞նչ: Իսկապես թաց է: Հոս եմ քաշում մատներից՝ ոչ մի հոս չկա: Այ քեզ անեծք: Մինչդեռ ճաշկերույթը վերջանում է, բոլորը վեր են կենում, իսկ ես, պատկերացնում եք, ազնվագարմ դոներ, սարսափում եմ տեղիցս շարժվեմ. . . Ես տեսնում եմ, որ իմ կողմն է գալիս թագավորը, հա՛, թագավորը, բայց դարձյալ տեղիցս չեմ վեր կենում, ոնց որ գեղացի բարոն, որը չփափի պալատի վարվելակերպը: Նորին մեծությունը մոտենում է ինձ, ողորմածարար ժամում է ու ձեռքը դնում ուսիս. «Իմ թանկագին դոն Տամեո, — ասում է նա, — ի՞նչ է պատահել ձեզ: Հո շատ չե՞ք կերել»: — «Զերդ մեծություն, — ասում եմ, — հրամայեք զլուխս կտրեն, բայց դե իմ տակը թաց է»: Նորին մեծությունը բարեհաճում է ծիծաղել ու ինձ հրամայում է վեր կենալ: Ես վեր եմ կենում և ի՞նչ: Բոլորը հոհոում են: Ազնվագարմ դոներ, ամբողջ երեկոյի ընթացքում ես նստած եմ եղել ոռմով թիված կարկանդակի վրա: Նորին մեծությունը շատ ծիծաղեց: «Ոերա՛, Ոերա՛, — վերջապես ասաց նա, — ձեր արածը կիխի: Բարի եղեք մաքրել ազնվագարմ դոնին, դուք մնդուել եք նրա հետևը»: Դոն Ոերան հոհոալով հանում է իր դաշույնն ու սկսում է դրանով մաքրել տարատիս կպած խմորեղենը: Դուք պատկերացնո՞ւմ եք իմ վիճակը, ազնիվ դոներ: Չեմ թաքցնի, ես ամբողջ մարմնով դողում էի այն մտքից, որ բոլորի մոտ ստոր վիճակի մեջ ընկած դոն Ոերան իր վրեժը կիանի ինձանից: Բարերախտարար, ամեն ինչ լավ անցավ: Հավատացնում եմ ձեզ, ազնվագարմ դոներ, դա իմ կյանքի ամենաերջանիկ տպավորությունն է: Թագավորը ինչպես էր ծիծաղում: Ինչքա՞ն գոհ էր նորին մեծությունը:

Պալատականները հոհոում էին: Ի դեպ, նման կատակները սովորական բան էին թագավորական ճաշկերույթի ժամանակ: Հրավիրվածներին նստեցնում էին պաշտետի վրա, սղոցված ուրով բազկաթոռներին, սազի ձվի վրա: Նստեցնում էին նաև թունավոր ասեղների վրա: Թագավորը սիրում էր, երբ իրեն զվարճացնում էին: Ռումատան հանկարծ մտածեց. հետաքրքիր է, ես ինչպես կվարվեի, եթե այս ապուշի վիճակում լինեի:

Վախենամ, որ թագավորը ստիպված պիտի լիներ իր համար մի նոր թագի պահպանության մինիստր գտնել, իսկ Ինստիտուտն էլ ստիպված պիտի լիներ ուրիշ մարդ ուղարկել Արկանար: Մի խոսքով, պետք է զգոն լինել: . . . Ոնց որ մեր արծիվ դռն Ռեբան:

Հնչեցին շեփորները, երգեցիկ զոռաց արարողությունների մինիստրը, փոքր ինչ կաղալով ներս մտավ թագավորը, բոլորը նստեցին իրենց տեղերը: Դահլիճի անկյուններում, հենվելով իրենց երկողթանի սրերին, անշարժ կանգնել էին հերթապահ գվարդիականները: Ռումատային լուռումունչ հարևաններ բաժին ընկան: Աջ կողմի բազկաթոռը գրադեցրել էր մոռայ որկրամոլ դոն Պիֆայի՝ հանրահայտ գեղեցկուհու ամուսնու ցնցվող մարմինը: Զախ կողմում Դուր Քերթողը անհմաստ հայացքը զցել էր դատարկ ափսեներին: Հյուրերը պապանձվեցին՝ նայելով թագավորին: Թագավորը մոխրագույն անձեռոցիկը մտցրեց օձիքի տակ, մի հայացք զցեց ուտեստներին ու թափով վերցրեց հավի ոտքը: Հազիկ էր ատամները իրել մսի մեջ, երբ հարյուր դանակ ու պատառաքաղ իշան ափսեների վրա, և հարյուր ձեռք մեկնվեցին դեախ ուտեստները: Դահլիճը լցվեց չմփոցով ու կրծոցով, կլկաց գինին: Երկողթանի թրերով գվարդիականների բեղերն ազահությունից տնկվեցին: Մի ժամանակ Ռումատան սրտիառնոց էր զգում այս ճաշկերույթների ժամանակ: Հիմա արդեն վարժվել էր:

Դաշույնով կտրատելով ոչխարի թիակը՝ նա հայացք նետեց աջ կողմը ու իսկույն էլ շրջեց գլուխը. Դոն Պիֆան խոնարհվել էր խորոված վարագի վրա ու աշխատում էր հողափոր գործիքի պես: Նրանից հետո ոչ մի ոսկոր չեր մնում: Ռումատան շունչը պահեց ու միանգամից դատարկեց իրուկանյան գինով լցված բաժակը: Հետո նայեց ձախ կողմը: Դուր Քերթողը, անտարբեր, գթալով քչփորում էր սալաթով լի ափսեն:

— Ի՞նչ նոր բան եք գրում, հայր Դուր, — կամացուկ հարցրեց Ռումատան:

Դուրը ցնցվեց:

— Գրե՞լ. . . Ե՞ս. . . Զգիտեմ. . . Շատ բան. . .

— Բանաստեղծություննե՞ր:

— Այո. . . Բանաստեղծություններ:

— Զեր բանաստեղծությունները գարշելի բան են, հայր Դուր (Դուրը մի տեսակ տարօրինակ նայեց նրան): Այո, այո, դուք բանաստեղծ չեք:

— Բանաստեղծ չեմ. . . Երբեմն մտածում եմ, թե ո՞վ եմ ես: Ու ինչի՞ց եմ վախենում: Զգիտեմ:

— Նայեք ձեր ափսեին ու շարունակեք ուտել: Ես ձեզ կասեմ, թե դուք ով եք: Դուք հանճարեղ բանաստեղծ եք, գրականության մեջ ամենանոր և ամենաարգասավոր ուղին հայտնագործողը: (Դուրի այտերը դանդաղ շառագունեցին): Հարյուր տարի հետո, իսկ զուցե ավելի շուտ, տասնյակ քերթողներ կգնան ձեր հետքերով:

— Աստված հասնի նրանց, — դուրս պրծավ Դուրի շուրթերից:

— Հիմա ես քեզ կասեմ, թե դու ինչից ես վախենում:

— Ես խավարից եմ վախենում:

— Մթությունի՞ց:

— Մթությունից նույնպես: Մթության մեջ մենք ուրվականների իշխանության տակ ենք: Բայց ավելի շատ վախենում եմ խավարից, որովհետև խավարի մեջ բոլորը միանման գորշ են դառնում:

— Հյակապ ասացիք, հայր Դուք: Ի միջի այլոց, ձեր հատորյակը դեռ կարելի՞ է ճարել:

— Զգիտեմ. . . Եվ չեմ ել ուզում իմանալ:

— Համենայն դեպս իմացեք, մեկ օրինակը գտնվում է մայր երկրում, կայսեր գրադարանում: Մյուսը գտնվում է Սուանի Հազվագյուտ իրերի թանգարանում: Երրորդն ինձ մոտ է:

Դուքը դողդոցուն ձեռքով մի գդալ դոնդող լցրեց իր ափսեն:

— Ես. . . չգիտեմ. . . — Նա իր խոշոր, փոս ընկած աքերով վշտահար նայեց Ուումատային: — Ես կուզեի կարդալ. . . նորից կարդալ. . .

— Հաճույքով կտամ ձեզ:

— Իսկ հետո՞:

— Հետո դուք կվերադառնեք ինձ:

— Իսկ հետո ձեզ կվերադառնեմ, — կտրուկ ասաց Դուքը:

Ուումատան օրորեց գլուխը:

— Դոն Ուերան ձեզ շատ է վախեցրել, հայր Դուք:

— Վախեցրել. . . Դուք երբեք ստիպված եղել եք ողջակիզել ձեր սեփական զավակներին: Ի՞նչ գիտեք դուք վախի մասին, ազնիվ դոն. . .

— Ես գլուխս խոնարհում եմ ձեր կրած սարսափների առաջ: Սակայն ամբողջ հոգով դատապարտում եմ ձեզ, որ հանձնվեցիք:

Հանկարծ Դուք Ջերթողը սկսեց այնպես ցածր շշնչալ, որ Ուումատան դժվարությամբ էր լսում նրան ուտողների ճաճպոցի և աղմուկի մեջ:

— Իսկ ձեր ինչի՞ն է պետք դա: Ի՞նչ բան է ճշմարտությունը. . . Խաար իշխանը իրոք սիրում էր գեղեցկուի պղնձամորթ Յայինեվնիվորային: Նրանք երեխաներ ունեին: Ես ճանաչում եմ նրանց թոռանը: Նրանք իրոք թունավորվեցին. . . Բայց ինձ բացատրեցին, որ դա սուտ է: Ինձ բացատրեցին, որ ճշմարտությունն այն է, ինչ իմա հաճո է թագավորին. . . Մնացածը կեղծիք է, խարեւություն ու հանցագործություն: Ամբողջ կյանքումս ես սուտ եմ գրել. . . Եվ միայն իմա եմ ճշմարտությունը գրում. . .

Նա հանկարծ վեր կացավ ու բարձր ու ծոր տալով արտասանեց.

Մեծ	է,	փառավոր	հավերժի	հանգույն,
Արքան՝		Ազնվության	անվամբ	անվանված,
Եվ	անսահմանն	է	նահանջում	ահա,
Եվ նախաստեղծն	է իր տեղը զիջում. . .			

Թագավորը ծամելը դադարեցրեց և բույթ հայացքը գամեց նրան: Հյուրերը գլուխները քաշեցին ուսերի մեջ: Միայն դոն Ռեբան ժպտաց և մի քանի անգամ անձայն ծափ տվեց: Թագավորը սփոռոցի վրա թքեց բերանի ոսկորներն ու ասաց.

— Անսահմանը. . . Ճիշտ է: Ճիշտ է, նահանջել է. . . Գովում եմ: Կարող եք ուտել:

Ճպճպոցն ու խոսակցությունները վերսկսվեցին: Դուրը նտեց:

— Համեմի և հեշտ է թագավորի երեսին ճշմարտությունն ասելը, — խոպոտ մրմրջաց նա:

Ռումատան լուր էր:

— Ես ձեզ կտամ ձեր գրքի մեկ օրինակը, հայր Դուր, — մի քիչ հետո ասաց նա: — Բայց մի պայմանով: Դուք անմիջապես կսկսեք գրել հաջորդ գիրքը:

— Ոչ, — ասաց Դուրը: — Ուշ է: Թող Կիունը գրի: Ես թունավորված եմ: Եվ ընդհանրապես, ինձ էլ ոչինչ չի հետաքրքրում: Հիմա միայն մի ցանկություն ունեմ. ուզում եմ հարբել սովորել: Եվ չեմ կարողանում. . . Ստամոքս ցավում է. . .

Եվս մեկ պարտություն, մտածեց Ռումատան: Ուշացել է:

— Լսեք, Ռեբա, — հանկարծ ասաց թագավորը: — Իսկ ո՞ւր է բժիշկը: Դուք խոստացաք նրան ինձ մոտ բերել ճաշից հետո:

— Նա այստեղ է, ձերդ պայծառափայլություն, — ասաց դոն Ռեբան: — Կիրամայե՞ք կանչել:

— Հրամայե՞մ: Իսկույն: Եթե ձեր ծունկը այդպես ցավար, հիմա դուք խոզի նման կճղղայիք. . . Իսկույն ներս բերեք նրան:

Ռումատան հետ ընկավ բազկաթոռի կրնակին ու պատրաստվեց նայելու: Դոն Ռեբան ձեռքը բարձրացրեց գլխից վեր ու մատները շրխկացրեց: Դուռը բացվեց, և անրնդիատ գլուխը աջ ու ձախ խոնարհելով, ներս մտավ կորացած մի տարիքոտ մարդ, հագին մինչև հատակը հասնող թիկնոց, որը զարդարված էր արծաթե սարդերի, աստղերի ու օձերի պատկերներով: Թևի տակ նա պահում էր մի երկարավուն ու տափակ գիրք: Ռումատան հիասքափակած էր, նա բոլորովին ուրիշ կերպ էր պատկերացնում Բուղակին: Իմաստունն ու հումանիստը, «Թույների մասին» աշխատության հետինակը չէր կարող այսպիսի անգույն, շաղվող աչքեր ունենալ, սարսափից դողդողացող շրթունքներ, ողորմելի ու շողոքրոյթ ժամիտ: Բայց նա հիշեց Դուր Քերթողին: Հավանաբար, կարծեցյալ իրուկանյան լրտեսի հետաքրքրությունը Դոն Ռեբայի աշխատանքակում լավ գրական գրույցի բնույթ է կրել: Ո՞նց կրաշեի Ռեբայի ականջից, հաճույքով մտածեց Ռումատան: Կցցեի նրան զնդան ու դահիճներին կասեի. «Ահա սա է իրուկանյան լրտեսը, որը ծառվել է մեր փառապանծ մինիստրի տեսքով: Թագավորը հրամայել է իմանալ նրանից, թե որտե՞ղ է մեր իսկական մինիստրը, արեք ձեր գործը, և վայ ձեզ, եթե նա մեկ շաբաթից շուտ մեռնի. . . » Ռումատան նույնիսկ ձեռքով փակեց դեմքը, որ ոչ ոք իրեն չտեսնի: Ի՞նչ սոսկալի բան է ատելությունը. . .

— Հապա մի արի այստեղ, բժիշկ, — ասաց թագավորը: — Հապա տեսնենք ինչ հունարի տեր ես: Հապա պպղի, պպղի, ո՞ւմ եմ ասում, պպղի:

Դժբախտ Բուղակը սկսեց պպղել: Նրա դեմքը սարսափից ծովեց:

— Էլի, էլի, — քթի մեջ խոսեց թագավորը: — Մի անգամ է: Էլի: Ծնկներոյ չեն ցավում, ուրեմն դու բուժել ես ծնկներդ: Իսկ հիմա ատամներդ ցույց տուր: Հա. . . ոչինչ ատամներդ: Ես է կուզեի այդպիսի ատամներ. . . Զեռքերդ է ոչինչ, ամուր են: Առողջ ես, առողջ ես, չնայած որ խելքի պուտակ ես. . . Դե, աղավնյակս, սկսիր բուժել, ինչ ես տնկվել դեմս. . .

— Զ. . . ձերդ մեծությունը. . . Թող ք. . . բարեհաճի ցույց տալ տոտիկը. . . Տոտիկը. . . — լսեց Ռումատան ու հայացքը վեր բարձրացրեց:

Բժիշկը ծնկի էր եկել թագավորի առաջ ու զգուշորեն տնտղում էր նրա ոտքը:

— Հը. . . Հը, — ասաց Թագավորը: — Դու ի՞նչ ես անում: Ի՞նչ ես ոտքս բռնել: Եկել ես բուժելու՝ ուրեմն բուժիր:

— Ամեն ինչ հասկանայի է, ձերդ մեծություն, — շշնջաց բժիշկն ու հապշտապ սկսեց ինչ-որ բան փնտրել իր պայուսակում:

Հյուրերը դադարել էին ծամելը: Սեղանի մյուս ծայրում նստած արիստոկրատները նույնիսկ վեր էին կացել տեղներից ու վզերն առաջ ձգել, այրվելով հետաքրքրասիրությունից:

Բուդախը հանեց մի բանի բարե սրվակներ, բացեց և մեկ-մեկ հոտ բաշելով դրանցից, շարքով դրեց սեղանին: Հետո վերցրեց թագավորի գավաթն ու մինչև կեսը գինի լցրեց: Գավաթի վերևում ինչ-որ շարժումներ անելուց ու հմայական խոսքեր ասելուց հետո նա արագորեն գինու մեջ դատարկեց բոլոր սրվակների պարունակությունը: Դահլիճով մեկ տարածվեց անուշադրի սպիրտի հոտը: Թագավորը սեղմեց շրթունքները, նայեց գավաթի մեջ ու, քիթը ծռմռելով, հայացքն ուղղեց դոն Ռեբային: Մինհստրը կարեկցանքով Ժպտաց: Պալատականները վախենում էին նշել:

Ի՞նչ է անում, զարմացած մտածում էր Ռումատան, չէ որ ծերուկը հոդատապով է տառապում: Վյո ի՞նչ խառնեց իրար: Իր գրքում նա շատ պարզ գրել է. այտուցված հոդերը շփել կու սպիտակ օձի թույնից սարքած լուծույթով: Գուցե հիմա նա դրանով կշփի՞ ծունկը:

— Սա ինչ է, քսելու ես ոտքի՞ս, — հարցրեց թագավորը, վախսվորած նայելով գավաթին:

— Ինչպես կամենաք, ձերդ մեծություն, — ասաց Բուդախը: Նա արդեն մի քիչ ուշքի էր եկել: — Սա պիտի խմեք:

— Խը. . . մե՞մ: — Թագավորը փրվեց ու ետ ընկավ բազկաթոռի թիկնակին: — Ես չեմ ցանկանում խմել: Ոտքս շփի դրանով:

— Ինչպես կամենաք, ձերդ մեծություն, — հնազանդ ասաց Բուդախը: — Բայց համարձակվում եմ զգուշացնել, որ շփելուց ոչ մի օգուտ չի լինի:

— Ինչո՞ւ բոլորը շփում են, — փնթինթաց թագավորը, — իսկ դու ուզում ես, որ անպայման խմեմ այս գարշանքը:

— Զերդ մեծություն, — ասաց Բուդախը, հպարտորեն ուղղելով մեջքը, — այս դեղը միայն ինձ է հայտնի: Ես սրանով բուժել եմ Իրուկանի դուքսի քեռուն: Իսկ ինչ վերաբերում է շփողներին, ապա նրանք հո չե՞ն բուժել ձեզ, ձերդ մեծություն. . .

Թագավորը նայեց դոն Ռեբային: Դոն Ռեբան բարեհաճ Ժպտաց:

— Դու սրիկա ես, — տհաճ ձայնով ասաց թագավորը բժշկին: — Գեղջուկ: Զոստ խելքի պուտակ: — Նա ձեռքն առավ զավաթը: — Հիմա սրանով կշրջսկացնեմ ատամներիդ. . . Նա նայեց զավաթի մեջ: — Իսկ եթե սիրտս խառնի՞ . . .

— Ստիպված կլինեք կրկնել, — տիսուր ասաց Բուրախը:

— Դե լավ, աստված ձեզ հետ, — ասաց թագավորն ու արդեն զավաթը մոտեցնում էր շուրթերին, երբ այնպես թափով հետ տարավ, որ մի քանի կաթիլ թափեց սիռոցին: — Հապա նախ դու խմիր: Ես լավ եմ ճանաչում ձեզ, իրուկանցիներիդ, դուք սուրբ Միկային էլ բարբարոսներին ծախեցիք: Խմիր, ասում եմ:

Բուրախը վիրավորված տեսքով վերցրեց զավաթը և մի քանի կում արեց:

— Հը, ո՞նց է, — հարցրեց թագավորը:

— Դառն է, ձերդ մեծություն, — ընկճված ձայնով պատասխանեց Բուրախը: — Բայց պետք է խմել:

— Պ. . . պես է. . . պ. . . պետք է, — փնթինթաց թագավորը: — Ես ել զիտեմ, որ պետք է: Տո՛ւր ինձ: Ըհը, զավաթի կեսը լակեցիր. . .

Նա թափով դատարկեց զավաթը: Սեղանի երկյանքով լսվեցին կարեկցական հառաջանքներ և. . . հանկարծ լուրջուն տիրեց: Թագավորը քարացավ բերանը բաց: Նրա աչքերից կարկուտի պես գլորվում էին արցունքները: Նա դանդաղ կարմիր կտրեց, հետո կապտեց: Ձեռքը մեկնեց սեղանի կողմը, ջղաձգորեն ջրիկացնելով մատները: Դոն Ռեբան շտապեց թթու վարունգ մտցնել նրա ձեռքը: Թագավորը լուռ վարունգը շպրտեց դոն Ռեբայի երեսին ու նորից մեկնեց ձեռքը:

— Գինի. . . — Փշշացրեց նա:

Ինչոր մեկն խսույն սափոր տվեց նրան: Թագավորը, կատաղած ոլորելով աչքերը, սկսեց խմել: Կարմիր շիթերը հոսում էին նրա սպիտակ բաճկոնի վրայով: Երբ սափորը դատարկվեց, թագավորը այն շարտեց Բուրախի վրա, բայց վրիակեց:

— Տակա՞նք, — ասաց նա անսպաելի թավ ձայնով: — Դու ինչո՞ւ սպանեցիր ինձ: Քիչ են քեզ կախել: Սատկե՞ս դու: — Նա լոեց ու ձեռքը տարավ ծնկին: — Ցավում է, — նվնվաց իր նախկին ձայնով: — Էլի ցավում է:

— Ձերդ մեծություն, — ասաց Բուրախը: — Լրիվ ապաքինվելու համար այս դեղը պետք է խմել ամեն օր, համենայն դեպս մեկ շաբաթ. . .

Թագավորի կոկորդում ինչոր բան ծվծվաց:

— Դո՛ւրս, — ճղճաց նա: — Բոլորդ դո՛ւրս կորեք այստեղից:

Պալատականները, բազկաթոռները շուռ տալով, իրար հրմշտելով նետվեցին դեպի դռները:

— Վ' . . . ո՛ւ. . . բս, — իրեն կորցրած զոռաց թագավորը, ջարդուփշուր անելով սեղանին դրված ափսեները:

Դուրս թռչելով դահիճից՝ Ռումատան մտավ մի վարագույրի տակ ու սկսեց ծիծաղել: Հարևան վարագույրի հետևում նույնպես ծիծաղում էին շնչահեղձ լինելով ու վնգվնգալով:

Գլուխ վեցերորդ

Արքայազնի ննջարանի մոտ հերթապահությունը սկսվելու էր կես գիշերին, և Ռումատան որոշեց տուն գնալ, որ տեսնի, արդյոք այնտեղ ամեն ինչ կարգին է, և զգեստը փոխի: Իրիկնային քաղաքք զարմացրեց նրան: Փողոցները ընկղմված էին մեռելային լուսության մեջ, պանդոկները փակ էին: Բոլոր խաչմերուկներում խումբ-խումբ կանգնած էին ջահերով գրնայիններն ու զնզգնացնում էին գրահները: Նրանք լուռ էին և ասես ինչ-որ բանի էին սպասում: Մի քանի անգամ մոտեցան Ռումատային, մոտիկից նայեցին և, ճանաչելով, դարձյալ լուռ ճանապարհ տվեցին: Երբ մինչև տուն հասնելը մնացել էր հիսուն քայլ, մի խումբ կասկածելի անձինք կպան նրա հետևից: Ռումատան կանգ առավ, թրերը իրար զարկեց, ու այդ մարդիկ հետ մնացին, բայց հենց նույն այդ պահին էլ մթության մեջ ճոճուց ձգվող աղեղնազենը: Ռումատան արագացրեց քայլերը ու սեղմվելով պատերին, գտավ իր դուռը, բանալին մնոցրեց կողապերի մեջ, անընդհատ զգալով իր անպաշտպան մեջքը, և թեթևացած շունք քաշեց, երբ հայտնվեց նախասենյակում:

Վյուտեղ հավաքված էին բոլոր ծառաները և բոլորն էլ զինված էին՝ ով ինչպես կարողացել էր: Պարզվեց, որ մի քանի անգամ արդեն փորձել էին դուռը բացել: Դա դուր չեկավ Ռումատային: Գուցե չգնա՞մ, մտածեց նա: Գրողի ծոցը թողի այդ արքայազնը. . .

— Որտե՞՞ն է բարոն Պամպան, — հարցրեց նա:

Զափազանց բորբոքված Ռւնոն, աղեղնազենը ուսին զցած պատասխանեց, որ բարոնը արթնացավ դեռ կեսօրին, խմեց տանը եղած ամբողջ թթվաջուրը ու նորից գնաց զվարճանալու: Հետո, ձայնը ցածրացնելով, հայտնեց, որ Կիրան շատ է անհանգստանում և մի քանի անգամ հարցրել է տիրոջ մասին:

— Լավ, — ասաց Ռումատան և ծառաներին հրամայեց զգոն լինել:

Ծառաները, չհաշված խոհարարուհուն, վեց հոգի էին, վեցն էլ շատ բան տեսած ու փողոցային ծեծկոտուքներին սովոր: Նրանք, իհարկե, գորշերի հետ գլուխ չեն դնի, կվախենան ամենազոր մինհստրի զայրույթից, բայց գիշերային բանակի քրջոտներին պատասխան կտան, մանավանդ որ ավազակներն այս գիշեր հեշտ ավար կփնտրեն: Երկու աղեղնազեն, չորս տապար, մսագործի ծանր դանակներ, սաղավարտներ: Դուրս ամուր են, երկաթապատ. . . Իսկ գուցե, այնուամենայնիվ, չգնա՞ հերթապահության:

Ռումատան բարձրացավ վերև ու ոտնաթաթերի վրա մտավ Կիրայի սենյակը: Կիրան ընել էր շորերով, չքացված անկողնու վրա կուչ եկած: Ռումատան ճրագը ծեռքին կանգնեց նրա գլխավերևում: Գնա՞, թե չգնա: Բոլորովին չի ուզում գնալ: Նա աղջկա վրա ծածկոց զցեց, համբուրեց այտն ու հետ եկավ իր աշխատասենյակը: Ինչ էլ որ տեղի ունենա, հետախույզը պարտավոր է լինել իրադարձությունների կենտրոնում: Դրանից պատմաբանն էլ կշահի: Նա դառը ծիծանեց, գլխից հանեց ապարոշը, փափուկ շորով խնամքով մաքրեց օբյեկտիվն ու նորից դրեց գլխին: Հետո կանչեց Ռւնոյին և պատվիրեց բերել զինվորական զգեստն ու փայլեցրած պղնձե սաղավարտը: Բաճկոնի տակից, հենց մայկայի վրա, հագավ մետաղապլաստ շապիկը, որը կարփած էր օղագրահի ձևով (այստեղի օղագրահները վատ չեն պաշտպանում թրից ու դաշույնից, սակայն աղեղնազենից արձակված նետը տեղնուտեղը խոցում էր): Պինդ ձգելով մետաղի զարդերով համազգեստային գոտին, Ռւնոյին ասաց.

— Լսիր ինձ ճատիկ: Ես բոլորից շատ քեզ եմ վատահում: Ինչ է որ այստեղ պատահի, Կիրան պետք է կենդանի ու անվնաս մնա: Թող տունը վառվի, թող բոլոր փողերը թալանեն, բայց Կիրային պիտի պաշտպանես: Նրան այստեղից տար տանիքներով, նկուղներով, ինչպես կուգես, բայց ողջ-առողջ լինի: Հասկացա՞ր:

— Հասկացա: Բայց լավ կլինի հիմա չգնաք. . .

— Շատ կուզեի: Բայց չեմ կարող, ծառայություն է. . . Դե, պինդ մնա:

Նա թերթևակի շրիկացրեց տղայի քթին և ժպտաց ի պատասխան նրա վհատ ժպիտի: Ներքևում կարճ ու խրախուսի ճառ ասաց ծառաներին, դուրս եկավ դռնից և նորից հայտնվեց մթության մեջ: Նրա հետևում զրնգացին դրան կողաքքները:

Արքայազնի ննջասենյակները միշտ էլ վատ են պահպանվել: Գուցե դա է պատճառը, որ ոչ և երեք մահափորձ չի կատարել արկանային արքայազների դեմ: Ու առավել ևս չին հետաքրքրվում այժմյան արքայազնով: Աշխարհում ոչ ոքի պետք չէր այդ հյուծված, կապտաչա տղան, որը ում ասես նման էր, բայց ոչ հորը: Տղան դուր էր գալիս Ռումատային: Նրա դաստիարակությամբ շատ վատ էին զրադշում, այդ պատճառով էլ նա հասկացող էր, դաժան չէր, տանել չէր կարող (ըստ երևույթին բնազդորեն) դոն Ռեքային, սիրում էր բարձրաձայն երգել Ցուրենի բառերով զրված տարբեր երգեր և «նավակներով» խաղալ: Ռումատան նրա համար նկարազարդ զրեր էր բերել տալիս մայր երկրից, պատմում էր աստղազարդ երկնքի մասին ու մի անգամ ընդմիշտ նվաճեց տղայի սերը, երբ պատմեց թոշող նավերի մասին: Ռումատայի համար, որը շատ հազվադեպ էր շփում երեխաների հետ, տասնամյա արքայազնը այս վայրենի ու բիրտ երկրի բոլոր խավերի հակապատկերն էր: Հենց այսպիսի սովորական, կապտաչա տղաները (որոնք նույն էին բոլոր խավերում) հետազայում դառնում էին գազանության մարմնավորողները, իսկ չէ որ նրանց՝ երեխաների մեջ, այդ գարշանքի ոչ հետքերը կային, ոչ էլ նախառյապները: Եվ Ռումատան երբեմն մտածում էր, թե ինչ լավ կլիներ, եթե մոլորակից անհետանային տասը տարեկանից մեծ բոլոր մարդիկ:

Արքայազնը արդեն քնած էր: Ռումատան ընդունեց հերթապահությունը, պահակակետը հանձնող զվարդիականի հետ կանգնեց քնած տղայի մահճի մոտ, մերկ սրերով կատարելով պահանջվող բարդ շարժումները, սովորության համաձայն ստուգեց՝ փա՞կ են արդյոք բոլոր պատուհանները, տեղո՞ւմ են արդյոք բոլոր դարակները, բոլո՞ր սենյակներում են վառվում աշտանակները, ապա վերադարձավ նախասենյակ, հերթապահությունը հանձնած զվարդիականի հետ վեզ իսկական դառնում էր ազնվազարմ դոնը ի՞նչ կարծիքի է քաղաքում տեղի ունեցող անցուդարձի մասին: Ազնվազարմ դոնը, որ մեծ խելքի մարդ էր, խորասուզվեց մտքերի մեջ և հայտնեց այն կարծիքը, որ ռամիկ ժողովուրդը պատրաստվում է սուրբ Միկայի օրը տոնելուն:

Մնալով մենակ, Ռումատան բազկաթոռը մոտեցրեց պատուհանին, հարմար նստեց ու սկսեց նայել քաղաքին: Արքայազնի տունը բլրի վրա էր, ու ցերեկը քաղաքն այստեղից երևում էր մինչև ծով, բայց հիմա ամեն ինչ ընկդմված էր խավարի մեջ, միայն այսուայնտեղ կրակներ էին երևում: Դրանք խաչմերուկներում կանգնած ջահակիր զրոհայիններն էին, որոնք սպասում էին ազդանշանի: Քաղաքը քնած էր, կամ քնած էր ձևանում: Հետաքրքիր է, բնակիչներն զգո՞ւմ էին, որ այս գիշեր սուկալի բան է կատարվելու: Ձե՞ մեծ խելքի տեր ազնվազարմ դոնի պես մտածում էին, որ ոմանք պատրաստվում են սուրբ Միկայի օրվա տոնակատարությանը: Երկու հարյուր հազար

տղամարդ ու կին: Երկու հարյուր հազար դարբին, զինագործ, ոսկերիչ, տնային տնտեսուհի, պոռնիկ, վանական, չարչի, զինվոր, թափառաշրջիկ, ողջ մնացած ուսյալներ հիմա անհանգիստ շուտումուր էին գալիս իրենց գաղց, փայտողիի հոտով ներծծված անկողիններում, նրանք քնած են հիմա, սիրում են իրար, մտքում հաշվում են օրվա օգուտները, լաց են լինում, ատամները կրնտացնում վիրավորանքից կամ կատաղությունից. . . Երկու հարյուր հազար մարդ: Երկրից այստեղ եկածի համար նրանք բոլորն եւ մի ինչոր ընդհանուր բան ունեին: Երևի այն, որ բոլորը, առանց բացառության, դեռևս մարդիկ չեն այս բարի ժամանակակից իմաստով, այլ մարդու պատրաստուկ էին, կաղապար, որոնցից խւկական հպարտ ու ազատ մարդ կստեղծեն միայն պատմության արյունահեղ դարերը: Նրանք պասիվ էին, ազահ ու անհավատալի, աներևակայելի եսասեր: Հոգերանական տեսակետից գրեթե բոլորն եւ ստրուկ էին՝ հավատի՛ ստրուկ, իրենց նմանների ստրուկ, կրքերի՛ ստրուկ, փառափրությա՛ն ստրուկ: Եվ եթե ճակատագրի կամոք նրանցից մեկնումեկը ծնվում էր կամ դառնում էր պարոն, տեր, նա չգիտեր ի՞նչ անի իր ազատությունը: Ու շտապում էր նորից ստրուկ դառնալ՝ հարստությա՛ն ստրուկ, հակաբրնական շոայլության ստրուկ, իր ստրուկների՛ ստրուկ: Նրանք չափից դուրս պասիվ էին ու չափից դուրս ստրուկ: Նրանց ստրկությունը իիմնվում էր նրանց պասիվության և տգիտության վրա, իսկ պասիվությունը ու տգիտությունը կրկին ու կրկին ծնում էի ստրկություն: Եթե նրանք բոլորը իրար նման լինեին, ապա ձեռքներս կթուլանային ու ոչ մի հոլյու չէր մնա: Բայց և այնպես նրանք մարդ էին, բանականության կայծը կրողներ: Եվ մշտապես, այս ու այնտեղ նրանց մեջ առկայցում և բռնկվում էին աներևակայինորեն հեռավոր ու անխուսափելի ապագայի կրակները: Առկայծում էին ի հեճուկս ամեն ինչի: Ի հեճուկս նրանց թվացյալ ոչնչության: Ի հեճուկս ճնշման: Ի հեճուկս այն բանի, որ նրանք ոչ որի պետք չեն աշխարհում և աշխարհում բոլորը նրանց դեմ էին: Ի հեճուկս այն բանի, որ ամենալավագույն դեպքում նրանք կարող էին արժանանալ արհամարհալից ու տարակուսելի խոճահարության:

Նրանք չգիտեին, որ ապագան իրենցն է, որ ապագան հնարավոր չէ առանց իրենց: Նրանք չգիտեին, որ անցյալի ահազո՞ւ ուրվականների այս աշխարհում իրենք են միակ իրողությունը ապագայի, որ իրենք հասարակության օրգանիզմի ֆերմենտն են ու վիտամինը: Ոչնչացրեք այդ վիտամինը, և հասարակությունը կփսի, կսկսի սոցիալական ցինգա, կթուլանան մկանունքը, աչքերը կկորցնեն սրատեսությունը, ատամները կթափվեն: Ոչ մի պետություն չի կարող զարգանալ առանց գիտության, հարևանները կոչնչացնեն նրան: Առանց արվեստի ու կուլտուրայի պետությունը կորցնում է ինքնարննադատելու ունակությունը, սկսում է իրախուսել սիալ տենդենցներ, սկսում է ամեն վայրկյան ծնել շողոքորթներ ու հարմարվողներ, քաղաքացիների մեջ զարգանում է ընշարադցություն և ինքնահավանություն և ի վերջո նորից կուլ է գնում ավելի խելամիտ հարևաններին: Ինչքան ասես կարելի է հալածել ուսալներին, արգելել գիտությունները, ոչնչացնել արվեստները, բայց վաղ թե ուշ ստիպված են լինելու խելքի գալ և, ատամները կրնտացնելով, ճանապարհ բացել այն ամենի համար, ինչը ատելի է եղել իշխանատենչ բթամիտներին ու տգետներին: Եվ որքան էլ որ ատեն գիտելիքները իշխանության գլուխ կանգնած այդ գորշ մարդիկ, նրանք ոչնչով չեն կարող կասեցնել պատմության առաջնթացը: Նրանք կարող են ընդամենը արգելակել այն, բայց ոչ կանգնեցնել: Արհամարիելով և սարսափելով գիտելիքներից, նրանք, այնուամենայնիվ, անխուսափելիորեն հանգում են այդ գիտելիքների խրախուսմանը, որպեսզի մնան իշխանության գլուխ: Վաղ թե ուշ ստիպված են լինում բացել համալսարաններ, գիտական

ընկերություններ, ստեղծել գիտահետազոտական կենտրոններ, աստղադիտարաններ, լաբորատորիաներ, ստեղծել մտքի ու գիտելիքների տեր մարդկանց կադրեր, իրենց կողմից արդեն չհսկվող, այլ հոգեբանությամբ, այլ պահանջմունքներով մարդկանց, իսկ այդ մարդիկ չեն կարող գույություն ունենալ և մանավանդ գործել ստոր շահամոլության, ընչափրության, խոհանոցային հետաքրքրությունների, բութ ինքնազոհության ու մարմնական պահանջների նախկին զաղ մթնոլորտում: Նրանց նոր միջնորդ է հարկավոր, համընդհանուր և համապարփակ իմացության մթնոլորտ, որը հագեցած լինի ստեղծագործական լարվածությամբ, նրանց հարկավոր են գրողներ, նկարիչներ, կոմպոզիտորներ, և իշխանության գլուխ կանգնածները պարտավոր են այստեղ ևս զիցել նրանց: Նա, ով կիամարի, կվերացվի իշխանություն տենչացող ավելի խորամանկ ախոյանների կողմից, բայց նա, ով զիցում է՝ անխուսափելիորեն և զարմանալիորեն, իր կամքին հակառակ փորում է իր իսկ գերեզմանը: Զանգի տգես եսասերների ու մոլեռանդների համար մահացու է կուլտուրայի ուժն իր ողջ ընդգրկումով բնագիտական հետազոտություններից մինչև երաժշտությամբ իշխանական կարողանալը. . . Իսկ հետո սկսվում է վիթխարի սոցիալական ցնցումների դարաշրջանը, որն ուղեկցվում է գիտության աննախադեա զարգացումով և դրա հետ առնչվող հասարակության համատարած ինտելեկտուալացման պրոցեսով, դարաշրջան, երբ գորշությունը իր վերջին մարտերն է մղում, որոնք իրենց դաժանությամբ մարդկությանը վերադարձնում են միջնադար, բայց այդ մարտերում նա պարտություն է կրում և արդեն ճնշումից ու հարստահարումից ազատ հասարակությունում ընդմիշտ վերանում է որպես իրավական ուժ:

Ռումատան հայացքը չէր կորում խավարով պարուրված լիին քաղաքից: Այնտեղ, մի նեխահոր հյուղակում, խղճուկ մահճի վրա կծկված, տենդի մեջ այրվում է խոշտանգված հայր Տառան, իսկ կոնծած, ուրախ ու չար եղբայր Նանինը նստել է նրա կողքը, օրորվող ոտքերով սեղանի մոտ ու գրում է իր «Լուրերի մասին» տրակտատը, իրճվանքով ծաղրելով գորշ կյանքը. . . Ինչ-որ տեղ, պերճաշուր, ամայի հարկաբաժիններում խարխափելով, կուրորեն շրջում է Դուր Չերթողը, սարասփահար զգալով, որ իր ծվատված, տրորված հոգու խորքերում ինչ-որ անիմանալի ուժի ճնշման տակ հառնում են և այնուամանայնիվ գիտակցությանն են հասնում պայծառ աշխարհներ՝ լի հրաշալի մարդկանցով ու շահութական զգացմունքներով. . . Եվ ինչ-որ տեղ հայտնի չէ ինչպես է զիշերը լուսացնում կոտրված, ծնկի եկած բժիշկ Բուղախը՝ փշրված, բայց կենդանի. . . Եղբայրներ իմ, մտածեց Ռումատան, ես ձերն եմ, մենք ձեր միս ու արյունից ենք: Ու հանկարծ մի ամենի ուժով նա զգաց, որ ինքը բնավ է աստված չէ, որն իր ծեռքերի ափերով պահպանում է բանականության լուսատիտիկներին, այլ եղբորը օգնող եղբայր, հորը փրկող որդի: «Ես կսպանեմ դոն Ռեբային»: «Ինչու»: — «Նա սպանում է իմ եղբայրներին»: — «Նա չի հասկանում ինչ է անում»: «Նա սպանում է ապագան»: — «Նա մեղավոր չէ, նա իր դարի զավակն է»: — «Այսինքն՝ նա չգիտի», որ ինքը մեղավոր է: Բայց նա շատ բան կարող է շիմանալ: Ես, ես գիտեմ, որ նա մեղավոր է»: — «Խսկ դու ի՞նչ կանես հայր Ցուպիկին: Հայր Ցուպիկը շատ բան կտար նրան, ով կսպաներ դոն Ռեբային: Լոր՝ մ ես: Ասիպված կինեք շատերին սպանել, ճիշտ է»: — «Զգիտեմ, գուցե շատերին: Իրար հետևից: Բոլոր նրանց, ով ձեռք կբարձրացնի ապագայի վրա»: — «Դա արդեն եղել է: Թունավորել են, ինքնաշեն ուլմբեր են զցել: Ու ոչինչ չի փոխվել»: — «Ո՞չ փոխվել է: Այդպես է ստեղծվել հեղափոխության ստրատեգիան»: — «Չեզ հարկավոր չէ ստեղծել հեղափոխության ստրատեգիա: Չե՞ որ դու ուզում ես պարզապես սպանել»: — «Այո, ուզում եմ»: — «Իսկ

դու կարո՞ղ ես»: — «Երեկ ես սպանեցի դոնա Օկանային: Ես գիտեի, որ սպանում եմ, երբ զնում էի նրա մոտ փետուրը ականջիս հետևը խրած: Ու ախտում եմ միայն, որ նրան սպանեցի առանց որևէ օգուտի: Այնպես որ ինձ համարյա սովորեցրել են սպանել»: «Իսկ չէ՞ որ դա վատ է: Դա վտանգավոր է: Հիշո՞ւմ ես Սերգեյ Կոժինին: Իսկ Զորշ Լենիին: Իսկ Սարինա Կրույզերին»: Ուումատան ափով սրբեց խոնավ ճակատը: Այ այսպես մտածում են, մտածում, մտածում, ու վերջ ի վերջո հնարում են վառողը:

Նա վեր թռավ տեղից ու պատուհանը բացեց: Մթին քաղաքում կրակի փնչերն սկսեցին շարժվել, ցրվել ու ձգվեցին շղթա կազմած, հայտնվելով ու անհետանալով չերևացող տների արանքում: Քաղաքում տարածվեց ինչ-որ ձայն, հեռավոր ու բազմազան ոռնոց: Երկու տուն հրդեհվեցին ու լուսավորեցին հարևան տների տանիքները: Ինչ-որ քանի բոցավառվեց նավահանգստում: Իրադարձությունները սկսվեցին: Մի քանի ժամ հետո պարզ կդառնա, թե ինչ է նշանակում գորշերի ու գիշերային բանակի դաշինքը, խանութպանների ու թալանչի ավագակների հակաբնական դաշինքը, պարզ կդառնա, թե ինչ նպատակ է հետապնդում դոն Ռեքան և ինչ նոր պրովինցիա է հնարել: Պարզ ասած՝ ո՞ւմ են այսօր կոտորում: Հավանաբար, սկսվել է երկար դանակների գիշերը՝ լկտիացած գորշ դեկավարության կոտորածը, միաժամանակ նաև քաղաքում գտնվող բարոնների ու առավել անհաճ ազնվականների կոտորածը: Պամպա՞ն որտեղ է, մտածեց նա: Միայն թե քնած չինի... .

Նրա մտքերն ընդհատվեցին: Աղեկոտուր ճալով «Բացե՛ք դուռը: Հերթապահն է, բացե՛ք», ինչ-որ մեկը բռունցըներով սկսեց ծեծել դուռը: Ուումատան փակը բացեց: Ներս ընկավ կիսահագնված, վախից կապտած մի մարդ, բռնեց Ուումատայի բամկոնի օձիքից ու, ամբողջ մարմնով ցնցվելով, գոռաց.

— Որտե՞ղ է արքայազնը: Բուդախը թունավորել է թագավորին: Իրուկանի լրտեսները խոռվություն են բարձրացրել քաղաքում: Փրկեցե՛ք արքայազնին:

Դա արքունիքի մինհստրն էր՝ հիմար ու ծայրաստիճան նվիրված մի մարդ: Մի կողմ հրենով Ուումատային՝ նա նետվեց արքայազնի ննջարանը: Կանայք վայնասուն գցեցին: Իսկ դռներից արդեն ներս էին խցկվում գորշ շապիկներ հազար հաստամոռութ ու քրտնած գրոհայինները՝ թափահարելով ժանգոտ կացինները: Ուումատան մերկացրեց սրերը:

— Հետ դարձե՛ք, — սառը ասաց նա:

Նրա թիկունքում գտնվող ննջասենյակից լսվեց մի կարճ, խեղդված ճիչ: Գործերը վատ են, մտածեց Ուումատան: Ոչ մի քանի չեմ հասկանում: Նա ոստնեց անկյունը և պաշտպանվեց սեղանով: Գրոհայինները ծանր հևալով, լցվեցին սենյակ: Նրանք կլինեին տասնիհնգ հոգի: Նեղ, գորշ համազգեստով լեյտենանտը առաջ եկավ՝ ձեռքին մերկ դաշույն:

— Դոն Ուումատա, — ասաց նա հսկիլս: — Դուք ձերբակալված եք: Տվեր ձեր սրերը:

Ուումատան հեգնալից ծիծաղեց:

— Վերցրե՛ք, — ասաց նա՝ հայացքը գցելով պատուհանին:

— Բռնե՛ նրան, — կռնչաց լեյտենանտը:

Կացիններով գինված տասնիհնգ հաղթանդամ դանդաղոշները այնքան էլ շատ չեն մի մարդու համար, որը տիրապետում է կովի այնպիսի եղանակների, որոնք այստեղ հայտնի

կդառնան սոսկ երեք հարյուրամյակ հետո: Ամբոխը հարձակվեց նրա վրա և հետ գլորվեց: Հատակին ընկած մնացին մի քանի կացին, երկու գրոհային կծկվեցին և, զգուշորեն փորերին սեղմելով դուրս ընկած ձեռքերը, խցկվեցին հետևի շարքերը: Ուումատան կատարելապես էր տիրապետում հովհարած պաշտպանությանը, եթե հարձակվողների դիմաց համատարած շողշողուն վարագույրի պես պտտվում էր պողպատը ու թվում էր, թե անհնարին է ճեղքել այդ վարագույրը: Գրոհայինները, հեալով ու փնչացնելով, իրար էին նայում անվճռականորեն: Նրանցից փշում էր գարեջրի ու սոխի սուր հոս:

Ուումատան մի կողմ հրեց սեղանը և պատի տակով զգույշ գնաց դեպի պատուհանը: Հետևի շարքից ինչ-որ մեկը դանակ նետեց, բայց վրիպեց: Ուումատան նորից ծիծաղեց, ոտքը դրեց պատուհանի գոզին ու ասաց.

— Մի անգամ էլ որ խցկվեք՝ ձեռքերդ կկտրեմ: Դուք ինձ լավ գիտեք:

Նրանք ճանաչում էին Ուումատային: Նրանք լավ էին ճանաչում, ու ոչ մեկը տեղից չշարժվեց, չնայած սպան հայինում էր ու զողովում, ինքն է, ի դեպ, աշխատելով հեռու մնալ: Ուումատան բարձրացավ պատուհանի գոզը, շարունակելով սպանալ սրերով, և հենց այդ պահին մշության միջից, բակից նրա մեջքին դիպավ ծանր նիզակը: Հարվածը սոսկալի ուժեղ էր: Նիզակը չծակեց մետաղապլաստիկէ շապիկը, բայց Ուումատային ցած գլորեց պատուհանից: Նա սրերը ձեռքից զցեց, չնայած դրանցից արդեն ոչ մի օգուտ չկար: Ամբողջ ոհնակը միանգամից նետվեց նրա վրա: Նրանք միասին, երևի, մեկ տոննայից ավելի կլինեին, բայց խանգարում էին իրար, և Ուումատային հաջողվեց ոտքի կանգնել: Նա բռունցքով շրմվացրեց ինչ-որ մեկի թաց շրթունքներին, ինչ-որ մեկը նապաստակի նման ծվծաց նրա թևի տակ, և նա խփում էր ու խփում արմունկներով, ուսերով (վաղուց իրեն այդքան ազատ չեղ զգացել), բայց չկարողացավ նրանց ցած զցել իր վրայից: Վիթխարի դժվարությամբ իր հետևից քարշ տալով մի կոյտ մարմիններ, նա մոտեցավ դրանք, ճանապարհին կռանալով ու պոկելով ոտքերից կառչաց գրոհայիններին: Հետո սոսկալի ցավ զգաց ուսին ու ընկավ մեջքի վրա, բայց խկույն ոտքի ելավ՝ աջ ու ձախ կտրուկ ու հատու հարվածներ հասցնելով, որոնցից գրոհայինները անզոր շրխկում էին պատերին՝ թափահարելով ոտքերն ու ձեռքերը: Նրա աչքի առաջ արդեն լեյտենանտի ծոված դեմքն էր, բայց հանկարծ դուռը բացվեց ու ներս լցվեցին նորանոր քրտնած մոռլթներ: Ուումատայի վրա ցանց զցեցին, ոտքերը կապկապեցին պարաններով ու վայր գլորեցին:

Նա իսկույն դադարեց ազատվելու փորձ անել, որ խնայի ուժերը. . . Ահազին ժամանակ նրան կոխվրտում էին սապոգներով՝ կենտրոնացած, անխոս փնչացնելով ու հևալով: Հետո բռնեցին ոտքերից ու քարշ տվին: Երբ նրան քարշ էին տալիս ննջասենյակի մոտով, նա հասցրեց տեսնել նիզակով պատին գամված արքունիքի մինհստրին ու մահճակալի մեջ արյունաշաղախ սավանների կույտը: «Ուրեմն սա հեղաշրջում էր, — մտածեց նա: — Խե՞ն տղա. . . »: Նրան աստիճաններով քարշ տվին, և նա կորցրեց զիտակցությունը:

Գլուխ յոթերորդ

Նա պատկել էր խոտածածկ թմբի վրա ու նայում էր խորունկ կապույտ երկնքում լողացող ամպերին: Նա իրեն հանգիստ ու լավ էր զգում, սակայն հարևան թմբի վրա նստել էր փշոտ, ոսկրոտ ցավը: Այդ ցավը նրանից դուրս էր ու միաժամանակ նրա ներսում էր, մանավանդ աջ կողմում և ծոծրակում: Ինչ-որ մեկը կոնչաց. «Հը», ին չի սատկել: «Գլուխներդ կպոկեմ»: Ու այդ ժամանակ երկնքից նրա վրա գահավիմեց սառը ջուրը: Նա իրոք պառկած էր մեջքի վրա ու նայում էր երկնքին, բայց պառկած էր ոչ թե թմբի վրա, այլ ջրափոփի մեջ, ու երկինքն էլ ոչ թե կապույտ էր, այլ սևացած, արճճագույն ու կարմրավուն: «Ոչինչ, — ասաց մյուս ձայնը: — Նրանք կենդանի են, աչքերը պլստացնում են: Այդ ես եմ կենդանի, մտածեց նա: Այդ իմ մասին են խոսում: Այդ ես եմ աչքերս պլստացնում: Բայց ինչո՞ւ են սրանք ծամածություններ անում: Ինչո՞ւ մարդավարի չեն խոսում:

Կողքը ինչ-որ մեկը շարժվեց և, ծանր ու մեծ, թփթփալով մտավ ջրի մեջ: Երկնքում հայտնվեց սրածայր գդակով գլխի սև ուրվագիծը:

— Հը, ազնվազարմ դոն, ինքնե՞րդ կգաք, թե ձեզ քարշ տանք:

— Ոտքերս արձակեք, — ջղային ասաց Ռումատան, զգալով, ինչպես են բացվում ուռած շրթունքները: Նա լեզուն քսեց շուրթերին: Այս ի՞նչ շրթունքներ են, մտածեց նա, ոնց որ բիթ լինեն:

Ինչ-որ մեկը պազեց նրա ոտքերի մոտ, կոպտորեն քաշքելով պարանները: Շուրջը կանգնածները խոսում էին իրար մեջ.

— Համա եկել եք սրա հախից:

— Բա ո՞նց, քիչ մնաց էն աշխարհը գնար: Բայց կախարդված է, նետերը հետ էին թռչում:

— Ես սրա նման մեկին ճանաչում էի, որ կացնով էլ խփեիր՝ էլի բան չէր լինում. . .

— Դե նա երևի ռամիկ էր. . .

— Հենց ռամիկ էր: Իսկ սա ազնվական է:

— Էհ, զրողը տանի. . . Էս ոնց եք կապկաել, չի քանդվում: Մի կրակ տվեք ինձ:

— Դու դանակով կտրիր:

— Հեյ, եղբայրներ, մի քանդեք դրա կապերը: Թե չէ էլի վրա կպրծնի. . . Քիչ մնաց գլուխս ջարդեր. . .

— Լավ, հիմա էլ չի անի. . .

— Զգիտեմ, եղբայրներ, դուք ինչպես կուզեք, համա ես սրան ոնց որ պետքն է ծեծել եմ նիզակով: Սրա օղագրահն էի փորձում. . .

Մթության միջից լսվեց մի տիրական ձայն:

— Հեյ, վերջացրեք այդտեղ. . .

Ռումատան զգաց, որ ոտքերն ազատ են, ուժերը լարեց ու նստեց: Մի քանի գորշ գրոհայիններ լուր նայում էին, թե ինչպես է նա թարտում ջրի մեջ: Ռումատան ամոթից ու նվաստացումից սեղմեց շրջունքները: Նա շարժեց թիակները, ձեռքերը այնպես ուժեղ էին ոլորված մեջքի հետևում, որ չէր էլ հասկանում որտեղ էին իր արմունկները, որտեղ՝ դաստակները: Նա հավաքեց ուժերը, թափով ոտքի կանգնեց ու խսկույն էլ կծկվեց կողի սաստիկ ցավից: Գրոհայինները ծիծաղեցին:

— Հաստատ չի փախչի, — ասաց մեկը:

— Հա, շան օրի է, գրողի տարածը:

— Հը, դոն, լա՞վ չես. . .

— Հերիք է դուրս տաք, — մթության միջից ասաց տիրական ձայնը: — Այստեղ եկեք, դոն Ռումատա:

Ռումատան զնաց ձայնի կողմը, զգալով, ինչպես է կողքից կողը օրորվում: Ինչ-որ տեղից հայտնվեց ջահով մեկը ու քայլեց նրա առջևից: Ռումատան ճանաչեց այս տեղը. սա թագի պահպանության մինհստրության անթիվ ներքին քակերից մեկն է, թագավորական ախոռների մոտերքում: Նա արագ կողմնորոշվեց, եթե աջ տանեն՝ Ռուրախ Վշտարակ են տանում, զնդան: Եթե ձախ՝ գրասենյակ: Նա ուժեղ ցնցեց գլուխը: Ոչինչ, մտածեց: Որ կենդանի եմ, ուրեմն կպայքարեմ: Նրանք թեքվեցին դեպի ձախ: Միանգամից չեն ուզում, մտածեց Ռումատան: Նախնական քննություն կկատարեն: Տարօրինակ է: Եթե քանը հասել է քննությանը, ապա ինչո՞ւմ կարող են ինձ մեղադրել: Թերևս պարզ է: Թունավորող Բուդախին հրավիրելը, թագի դեմ դավադրությունը. . . Հնարավոր է նաև արքայազնի սպանությունը: Եվ, քնականաբար, լրտեսություն հոգուտ հրուկանի, Սուանի, բարբարոսների, բարոնների, սուրբ միաբանության և այն, և այն. . . Ռուդակի զարմանալի է, թե ոնց եմ կենդանի մնացել: Ուրեմն էլի ինչ-որ քան է մտքին դրել այդ արնախում սարդը:

— Այս կողմը, — ասաց տիրական ձայնով մարդը:

Նա քացեց ցածրիկ դուռը, և Ռումատան, կռանալով, մտավ տասնյակ ճրագներով լուսավորված ընդարձակ սրահը: Մեջտեղում, մաշված գորզի վրա նստած կամ պառկած էին կապկպած, արնաշաղախ մարդիկ: Նրանցից մի քանիսը կամ արդեն մեռած էին, կամ էլ ուշակորույս: Գրեթե բոլորը բորիկ էին, պատոված գիշերանոցներով: Պատերի տակ, անփութորեն հենված կացիններին ու տապարներին, կանգնել էին կարմրամոռթ գրոհայինները՝ այրունարբու և ինքնազնի հաղթողները: Նրանց առջևով, ձեռքերը մեջքին դրած, հետուառաջ էր քայլում գորշ համազգեստով ու յուղոտ օձիքով մի սպա, որի կողքից սուր էր կախված: Ռումատայի ուղեկիցը՝ սև թիկնոցով բարձրահասակ մի մարդ, մոտեցավ սպային ու ինչ-որ քան փսխաց ականջին: Սպան գլխով արեց,

հետաքրքրությամբ նայեց Ռումատային ու անհետացավ սենյակի մյուս ծայրի գունավոր վարագույրների հետևում:

Գրոհայինները նույնպես հետաքրքրությամբ տնտղում էին Ռումատային: Նրանցից մեկը, որի աչքը ուռած էր, ասաց.

— Ոնց որ լավն է դոնի քարը:

— Չտեսնված, — համաձայնեց մյուսը: — Թագավորին վայել քար է: Ապարոշն է մաքուր ոսկի է:

— Հիմա մենք ենք թագավոր:

— Ուրեմն ինչ, հանե՞մ:

— Վերջ տվեք, — ցածր հրամայեց սև թիկնոցով մարդը:

Գրոհայինները տարակուսած նայեցին նրան:

— Սա՞ որտեղից ծից մեր զիսին, — ասաց ուռած աչքով գրոհայինը:

Թիկնոցավորն առանց պատասխանելու մեջքը դարձեց նրանց կողմը, մոտեցավ Ռումատային ու կանգնեց կողքը: Զայրացած գրոհայինները ոտից-զլուխ տնտղում էին նրան:

— Հո տերտեր չէ, — ասաց ուռած աչքովը: — Հեյ, տերտեր, ուզո՞ւմ ես ճակատիդ. . .

Գրոհայինները հոհոացին: Ուռած աչքով գրոհայինը թքեց ափերի մեջ, կացինը շուռումուռ տվեց ու եկավ Ռումատայի կողմը: Հո չեմ հասցնելու հիմա սրան, մտածեց Ռումատան, դանդաղ հետ տանելով աշ ոտքը:

— Ամբողջ կյանքումս ես դրանց սատկացրել եմ, — շարունակեց գրոհայինը, — կանգնելով նրա առաջ ու ոտից զլուխ տնտղելով սև թիկնոցավորին, — սատկացրել եմ էս տերտերներին, հազարումի ուսյալների: Պատահել է, որ. . .

Թիկնոցավոր մարդը իսկույն ափին ի վեր բարձրացրեց ձեռքը: Առաստաղի տակ ինչ-որ քան զրնզաց՝ ժը’ . . . ժը’ . . . ժը’ . . . Ուռած աչքով գրոհայինը կացինը ձեռքից զցեց ու փովեց հատակին: Նրա ճակատի մեջտեղում տնկվել էր փետրազարդ հաստ նետը: Իսկույն լուրջուն տիրեց: Գրոհայինները հետ-հետ գնացին, վախվորած նայելով առաստաղի տակի օդանցքներին: Թիկնոցավորը ձեռքն իշեցրեց ու հրամայեց.

— Այս լեշը տարեք, արա՞գ:

Մի քանի գրոհային առաջ նետվեցին, բարձրացրին սպանվածին, ու բռնելով ոտքերից և ձեռքերից, քարշ տալով դուրս տարան: Վարագույրի հետևում դուրս եկավ սպան ու ձեռքով արեց.

— Գնանք, դոն Ռումատա, — ասաց թիկնոցավորը:

Ռումատան քայլեց դեպի վարագույրները, անցնելով գերիների կույտի կողքով: Ոչ մի քան չեմ հասկանում, մտածեց նա: Վարագույրների հետևում մթության մեջ նրան բռնեցին, զտոուց պոկեցին դատարկ պատյանները և հրեցին դեպի լույս:

Ռումատան իսկույն հասկացավ, թե ինքն ուր է ընկել: Դա դոն Ռեբայի ծանոթ աշխատասենյակն էր մանուշակագույն հարկաբաժնում: Դոն Ռեբան նստած էր իր տեղում

և նոյն այն դիրքով, ձված, արմունկները սեղանին դրած և մատներն իրար իշուսած: Այս ծերուկը թութք ունի, չգիտես ինչու հանկարծ խղճաց նրան Ռումատան: Դոն Ռեբայի աջ կողմում բազմել էր հայր Ցուպիկը՝ լուրջ, մտախոհ, կենտրոնացած տեսրով, շրթունքներն իրար սեղմած, իսկ ձախ կողմում նստած էր գորշ համազգեստով հաստիկ մի կապիտան, որը բարեհոգաբար ժպտում էր: Նրանցից բացի աշխատասենյակում ուրիշ մարդ չկար: Եթե Ռումատան ներս մտավ դոն Ռեբան կամաց ու քնքորեն ասաց.

— Բարեկամներ, ահա և ազնվազարմ դոն Ռումատան:

Հայր Ցուպիկն արհամարհալից ծոմովեց, իսկ հաստիկը բարյացակամորեն գլխով արեց:

— Մեր հին ու իխստ հետևողական հակառակորդը, — ասաց դոն Ռեբան:

— Որ հակառակորդ է՝ կախել, — խռպոտ ասաց հայր Ցուպիկը:

— Իսկ ձե՞ր կարծիքը, եղբայր Արա, — հարցրեց դոն Ռեբան, բարեհոգաբար թերվելով հաստիկի կողմը:

— Դուք գիտեք. . . Ես նոյնիսկ չգիտեմ. . . Եղբայր Արան մանկան պես ժպտաց, տարածելով կարճիկ ձեռքերը: — Դե գիտեք, ինձ համար ոնց որ մեկ է. . . Միզուցե վառենք, հա՞, դոն Ռեբա:

— Այս, թերևս, — մտախոհ ասաց դոն Ռեբան:

— Դուք հասկանում եք, — շարունակեց հմայիչ եղբայր Արան, քնքորեն ժպտալով Ռումատային, — կախում են քրջոտներին, մանր-մունք բաներին. . . Իսկ մենք պարտավոր ենք պահպանել բարձր խավերի նկատմամբ ժողովրդի հարգանքը: Չե՞ որ, համենայն դեպս, հինավորց տոհմի ժառանգ է, իրուկանյան խոշոր լրտես. . . Չեմ սիսպում, չե՞, իրուկանյան. . . Նա սեղանից վերցրեց թերթիկն ու մոտեցրեց կարճատես աչքերին: — Ահ, նաև ստոնյան. . . Առվել լս. . .

— Այրել ուրեմն այրել, — համաձայնեց հայր Ցուպիկը:

— Լավ, — ասաց դոն Ռեբան: — Պայմանավորվեցինք: Այրե՛լ:

— Ի դեպս, ես կարծում եմ, որ դոն Ռումատան կարող է թեթևացնել իր վիճակը, — ասաց եղբայր Արան: Դուք ինձ հասկանո՞՞մ եք, դոն Ռեբա:

— Ճիշտն ասած, այնքան էլ չեմ հասկանում. . .

— Ունեցվածքը: Իմ ազնվազարմ դոն, նրա ունեցվածքը: Ռումատաները շատ հարուստ տոհմ են. . .

— Դուք, ինչպես միշտ, իրավացի եք, — ասաց դոն Ռեբան:

Հայր Ցուպիկը հորանջեց, ձեռքով փակելով բերանը, և խեթ հայացք զցեց սեղանի աջ կողմի մանուշակագույն վարագույրներին:

— Դե, ուրեմն, սկսենք ինչպես կարգն է, — հոգոց հանելով ասաց դոն Ռեբան:

Հայր Ցուպիկն անընդհատ աչքի պոչով նայում էր վարագույրներին: Նա, հաստատ, ինչ-որ բանի էր սպասում ու բոլորովին չէր հետարքրովում հարցաքննությամբ: «Սա ի՞նչ կատակերգություն է, — մտածեց Ռումատան: — Սա ի՞նչ է նշանակում»:

— Եվ այսպես, իմ ազնվագարմ դոն, — ասաց դոն Ռեբան, դիմելով Ռումատային, — չափազանց հաճելի կլինի լսել ձեր պատասխանները մեզ հետաքրքրող մի քանի հարցերին:

— Ձեռքերս արձակեք, — ասաց Ռումատան:

Հայր Ցուպիկը ցնցվեց ու կասկածանքով ծամծմեց շրթունքները: Եղբայր արան հուսահատորեն թափահարեց գլուխը:

— Հը՞, ասաց դոն Ռեբան ու նայեց նախ Եղբայր Արային, հետո՝ հայր Ցուպիկին. . . Ես ձեզ հասկանում եմ, Եղբայրք: Սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքները, որոնց մասին դոն Ռումատան, հավանաբար կռահում է. . . — Նա արտահայտիչ մի հայացք զցեց առաստաղի տակի օդանցքներին: — Արձակեք նրա ձեռքերը, — ասաց նա, առանց ձայնը բարձրացնելու:

Հետևից անձայն մոտեցավ ինչ-որ մեկը: Ռումատան զգաց, որ մեկի արտասովոր փափուկ, ճարպիկ մատները դիպան իր ձեռքերին, ու լսեց կտրտվող պարանի ճտճտոցը:

Եղբայր Արան, իր մարմնի համար անսպասելի արագությամբ, սեղանի տակից հանեց աղեղն ու դրեց սեղանին, իր դիմացի թղթերի վրա: Ռումատայի ձեռքերը մտրակների պես կախվեցին կողքերից: Նա համարյա չէր զգում իր ձեռքերի գոյությունը:

— Դե, սկսենք, — առույգացած ասաց դոն Ռեբան: — Ձեր ան՛ւնը, տո՞հմը, կոչո՞ւմը:

— Ռումատա: Էստորյան Ռումատաների տոհմից: Քսաներկուերորդ սերնդի տոհմիկ ազնվական:

Ռումատան մի հայացք զցեց շուրջը, նայեց բազմոցին ու սկսեց շփել դաստակները: Եղբայր Արան, հուզմունքից ֆսֆսացնելով, իրար հետևից սկսեց հարցեր տալ:

— Ձեր հա՞յրը:

— Իմ ազնվագարմ հայրը կայսերական խորհրդական էր, կայսեր հավատարիմ հպատակն ու մտերիմ բարեկամը:

— Նա կենդանի՞ է:

— Նա մահացել է:

— Վաղո՞ւց:

— Տասնմեկ տարի առաջ:

— Դուք քանի՞ տարեկան եք:

Ռումատան շիացրեց պատասխանել: Մանուշակագույն վարագույրի հետևից աղմուկ լսվեց, և Եղբայր Արան դժգոհ այդ կողմը նայեց: Հայր Ցուպիկը, չարախնդորեն Ժպտալով, դանդաղ վեր կացավ տեղից:

— Դեհ, ահա և բոլորը, տյարք. . . — ուրախ ու չարախնդորեն սկսեց նա:

Վարագույրի հետևից դուրս թռան երեք մարդ, որոնց այստեղ տեսնել Ռումատան բնավ չեր սպասում: Հայր Ցուպիկը, ըստ երևույթին՝ նույնպես: Դրանք երեք հաղթանդամ վանականներ էին՝ սև փարաջաներով, վեղարներն իջեցրած մինչև աչքերը: Նրանք անշտապ ու անձայն ոստնեցին դեպի հայր Ցուպիկը ու բռնեցին նրա արմունկներից:

— Ը. . . ը. . . չէ. . . — մրմնջաց հայր Յուպիկը: Նրա դեմքը ծածկվեց մեռելային գունատությամբ: Կասկած չկար, որ նա բոլորովին ուրիշ բան էր սպասում:

— Ի՞նչ եք կարծում, եղբայր Արա, — անխոռվ հարցրեց դոն Ռեբան, թեքվելով հաստիկի կողմը:

— Դե, անշուշտ, — վճռականորեն արձազանքեց վերջինս: — Անպայման:

Դոն Ռեբան մի թոյլ շարժում արեց ձեռքով: Վանականները տեղից հանեցին հայր Յուպիկին ու, դարձյալ անաղմուկ, տարան վարագույրի հետևը: Ռումատան զզվանքով կնճռոտվեց: Եղբայր Արան շփեց փափիկ թաթիկներն ու աշխուժորեն ասաց.

— Ամեն ինչ գերազանց ստացվեց, ի՞նչ կարծիքի եք, դոն Ռեբա:

— Այս, վաստ չէր, — համաձայնեց դոն Ռեբան: — Սակայն շարունակենք: Եվ, այսպես, քանի՞ տարեկան եք, դոն Ռումատա:

— Երեսունինգ:

— Ե՞րբ եք ժամանել Արկանար:

— Հինգ տարի առաջ:

— Որտեղից:

— Մինչ այդ ես ապրում էի Էստորում, մեր տոհմական դյակում:

— Իսկ ի՞նչ նպատակ էր հետապնդում ձեր այդ տեղաշարժը:

— Հանգամանքներն ինձ ստիպեցին հեռանալ Էստորից: Ես փնտրում էի մի այնպիսի մայրաքաղաք, որն իր պերճաշքությամբ կհամեմատվեր մետրոպոլիայի մայրաքաղաքի հետ:

Վերջապես ձեռքերը սկսեցին կսկսալ: Ռումատան համառորեն շարունակում էր շփել ուռած դաստակները:

— Իսկ չե՞ք ասի, թե, այնուամենայնիվ, ի՞նչ հանգամանքներ էին դրանք, — հարցրեց դոն Ռեբան:

— Մենամարտում ես սպանեցի Օգոստոսափայլ ընտանիքի անդամին:

— Ի՞նչ եք ասում: Իսկ ո՞ւմ:

— Երիտասարդ հերցոգ Էկինին:

— Ի՞նչն էր մենամարտի պատճառը:

— Մի կին, — հակիրճ պատասխանեց Ռումատան:

Նա այնպիսի զզացողություն ուներ, որ այս բոլոր հարցերը ոչինչ չեն նշանակում: Որ սա մի նույնպիսի խաղ է, ինչպես որ մահապատժի եղանակի քննարկումը: Երեքս էլ ինչոր քանի ենք սպասում: Ես սպասում եմ, թե երբ ձեռքերիս թմրածությունը կանցնի: Եղբայր Արան՝ տիմարը, սպասում է, թե դոն Ռումատայի տոհմիկ զանձարանի հարստությունները երբ կթափվեն իր գոզը: Դոն Ռեբան նոյնպես ինչոր քանի է սպասում. . . Բայց վանականները. . . Պալատում ի՞նչ գործ ունեն վանականները: Այն է այդպիսի ճարպիկ, եռանդուն տղերը:

- Այդ կնոջ անու՞նը:
- Դոնա Ռիտա, — պատասխանեց նա:
- Չե՞ սպասում, որ կպատասխանեք: Շնորհակալություն. . .
- Միշտ պատրաստ եմ ծառայելու ձեզ:
- Դոն Ռեբան խոր գլուխ տվեց:
- Դուք երբևէ եղե՞լ եք Իրուկանում:
- Ոչ:
- Համոզվա՞ծ եք:
- Դուք Է:
- Մենք ճշմարտությունն ենք կամենում, — խրատական տոնով ասաց դոն Ռեբան: Եղբայր Արան զիսի շարժումով հաստատեց: — Սիմիայն ճշմարտություն:
- Ա՞հ, — ասաց Ռումատան: — Իսկ ինձ թվաց. . . — Նա լրեց:
- Ի՞նչ թվաց ձեզ:
- Ինձ թվաց, որ դուք զիսավորապես ուզում եք ձեռքներդ զցել իմ սոհմիկ հարստությունը: Բնավ չեմ պատկերացնում, դոն Ռեբա, թե դուք ինչպե՞ս եք այն ստանալու:
- Իսկ պարզեազի՞րը: Իսկ պարզեազի՞րը, — ճշաց Եղբայր Արան:
- Ռումատան ծիծաղեց, աշխատելով որքան հնարավոր է լկտի երևալ:
- Եղբայր Արա, դու տիմարի մեկն ես, կամ Է. . . Իսկույն երևում է, որ խանութապան ես: Ինչ է, թեզ հայտնի չէ՝, որ մայորատը ենթակա չէ ուրիշի հանձնվելու:
- Երևում էր, որ Եղբայր Արան կատաղեց, բայց իրեն զապեց:
- Պետք չէ, որ դուք այդ տոնով խոսեք, — մեղմ ասաց դոն Ռեբան:
- Դուք ճշմարտությունն եք կամենում, — առարկեց Ռումատան: — Ահա ձեզ ճշմարտությունը և միայն ճշմարտությունը: Եղբայր Արան տիմարի մեկն է ու խանութապան:
- Սակայն Եղբայր Արան արդեն տիրապետել էր իրեն:
- Ինձ թվում է, մենք մի քիչ շեղվեցինք, — ասաց նա ժպտալով: — Դուք ի՞նչ կարծիք եք դոն Ռեբա:
- Դուք, ինչպես միշտ, իրավացի եք, — ասաց դոն Ռեբան: — Ազնվազարմ դոն, իսկ դուք երբևէ եղե՞լ եք Սոանում:
- Սոանում ես եղել եմ:
- Ի՞նչ նպատակով:
- Գիտությունների ակադեմիան տեսնելու համար:
- Արտառոց նպատակ է ձեր դիրքի երիտասարդի համար:

— Դա իմ քմահաճույքն էք:

— Իսկ դուք ծանո՞թ եք Սոանի գերազույն դատավոր դոն Կոնդորի հետ:

Ուումատան զգուշացավ:

— Նա մեր ընտանիքի հին բարեկամն է:

— Ազնվագույն մարդ է, չէ՞:

— Չափազանց հարգարժան անձնավորություն է:

— Իսկ ձեզ հայտնի՞ է, որ դոն Կոնդորը մասնակցել է նորին մեծության դեմ նյութած դավադրությանը:

Ուումատան վեր տնկեց կզակը:

— Ականջներիդ օդ արեք, դոն Ռեբա, — ասաց նա զռողամտորեն, — որ մեզ համար՝ մետրոպոլիայի բնիկ ազնվականության համար, այս բոլոր սուանները և իրուկանները, հենց արկանարն էլ եղել են ու միշտ կմնան կայսերական թագի վասանները: — Նա ոտքը զցեց ոտքին ու դեմքը շրջեց:

Դոն Ռեբան մտախոհ նայում էր նրան:

— Դուք հարո՞ւստ եք:

— Ես կարող եի գնել ամբողջ Արկանարը, բայց աղբանոցներն ինձ չեն հետաքրքրում. . .

Դոն Ռեբան խոր հառաչ արձակեց:

— Սիրտս կտոր-կտոր է լինում, — ասաց նա: Ինչպե՞ս կտրեմ այսքան փառահեղ տոհմի այսքան փառահեղ շյուղը. . . Դա ոճրագործություն կլիներ, եթե չիներ պետական անհրաժեշտությունից:

— Ավելի քիչ մտածեք պետական անհրաժեշտության մասին, — ասաց Ուումատան, — ավելի շատ մտածեք սեփական կաշվի մասին:

— Դուք իրավացի եք, — ասաց դոն Ռեբան ու մատները չինկացրեց:

Ուումատան արագորեն լարեց և խւկույն էլ թուլացրեց մկանները: Մարմինը, կարծես, աշխատում է: Վարագույրի հետևից նորից ներս ընկան երեք վանականները: Դարձայ նույն անորսափի արագությամբ և ճզգրտությամբ (որը վկայում էր վիթխարի փորձի մասին) նրանք խմբվեցին դեռևս երանավետ ժպտացող եղբայր Աբայի շուրջը, բռնեցին նրան ու ձեռքերը ոլորեցին մեջքին:

— Վայ-վայ-վայ. . . — աղեկտուր ճշած եղբայր Աբան: Նրա հաստ դեմքը ցավից աղավաղվեց:

— Արա՛գ-արա՛գ, մի՛ դանդաղեք, — զզվանքով նետեց դոն Ռեբան:

Հաստիկը կատադրեն դիմադրում էր, մինչև որ նրան քարշ տվին վարագույրների հետևը: Լսվում էր, թե ինչպես է նա ճշում ու հեծեծում, հետո հանկարծ զռոաց մի անմարդկային, անճանաչելի ծայնով և խւկույն լրեց: Դոն Ռեբան վեր կացավ տեղից ու նետք հանեց աղեղի միջից: Ուումատան շշմած հետևում էր նրա շարժումներին: Դոն Ռեբան հետուառաջ էր քայլում սենյակում, նետով մտախոհ քորելով մեջքը: «Լավ, լավ, —

զրեթե քնքորեն մրմնջաց նա: — Հոյակապ է. . . »: Ասես մոռացել էր Ռումատային: Նրա քայլերն ավելի ու ավելի էին արագանում, քայլելիս նա ձեռքի նետը թափահարում էր դիրիժորական փայտիկի պես: Հետո հանկարծ կտրուկ կանգ առավ սեղանի մոտ, շպրտեց նետը, զգուշորեն նստեց ու ժպտաց ամբողջ դեմքով մեկ:

— Ոնց էր հը՝ . . . Ոչ մեկը ժպտուն է չհանեց. . . Կարծում եմ, որ ձեզ մոտ այդպես չեն կարողանա. . .

Ռումատան լուռ էր:

— Այ. . . ո՛ — երազկոտ ծոր տվեց դոն Ռեբան: — Լավ է: Դեհ ինչ, իսկ հիմա խոսենք, դոն Ռումատա. . . Իսկ գուցե ո՞չ Ռումատա. . . Իսկ գուցե դո՞ն է չեք: Հը. . .

Ռումատան լոեց, հետաքրքրությամբ զննելով նրան: Դալուկ, անզույն քիչ վրա երևում էին կարմիր երակները, ամբողջ մարմնով դողում էր գրգռվածությունից: Ռումատան քիչ էր մնում գոռար և ասեր նրան ծափ տալով. «Իսկ ես զիտե՞մ: Իսկ ես զիտե՞մ»: Բայց չ'որ դու ոչ մի բան չզիտես, շան որդի: Իսկ որ իմանաս է՝ չես հավատա: Դե խոսի՛ր, խոսի՛ր, ես թեզ լսում եմ:

— Ես ձեզ լսում եմ, — ասաց նա:

— Դուք դոն Ռումատան չեք, — հայտարարեց դոն Ռեբան: — Դուք ինքնակոչ եք: — Նա անթարթ նայում էր Ռումատային: — Ռումատա Էստրացին մահացել է հինգ տարի առաջ ու թաղված է իր տոհմական դամբարանում: Եվ սրերը վաղուց արդեն խաղաղեցրել են նրա խոռվարար ու, պարզ կասեմ, ոչ այնքան մաքուր հոգին: Դուք ինքնե՞րդ կխոստովանեք, թե օգնենք ձեզ:

— Ինքս կխոստովանեմ, — ասաց Ռումատան: — Իմ անունը Ռումատա Էստրացի է, ու ես ստվոր չեմ, որ իմ խոսքերին կասկածեն:

Հապա փորձեմ մի քիչ ջղայնացնել քեզ, մտածեց նա: Կողքս ցավում է, թե չէ հիմա սևդ կտայի:

— Ես տեսնում եմ, որ ստիպված ենք լինելու խոսակցությունն այլ տեղ շարունակել, — շարագույժ ասաց դոն Ռեբան:

Նրա դեմքի վրա տարօրինակ փոփոխություններ էին կատարվում: Անհետացավ հաճելի ժափտը, շրթունքները սեղմվելով՝ ուղիղ գիծ կազմեցին: Տարօրինակ ու սարսափելիորեն կնճռոտվեց ճակատի մաշկը: Այս, մտածեց Ռումատան, սրանից կարելի է վախենալ:

— Ճի՞շտ է, որ դուք թույթ ունեք, — կարենեցանքով հարցրեց Ռումատան:

Դոն Ռեբայի աչքերում ինչ-որ բան առկայծեց, բայց նա չփոխեց դեմքի արտահայտությունը: Չեւացրեց, իբր չսեց Ռումատայի ասածը:

— Դուք վատ օգտագործեցիք Բուղախին, — ասաց Ռումատան: — Նա հրաշալի մասնագետ է: Էր. . . — ավելացրեց նա բազմանշանակ:

Ռեբայի անզույն աչքերում նորից ինչ-որ բան առկայծեց: Ըհը, մտածեց Ռումատան, Բուղախը, ուրեմն, դեռ կենդանի է. . . Նա ավելի հարմար նստեց և ձեռքերով քոնեց ծունկը:

— Ուրեմն դուք հրաժարվում եք խոստովանել, — ասաց դոն Ռեբան:

— Ի՞նչը:

— Որ դուք ինքնակոչ եք:

— Հարգարժան Ուերա, — ասաց Ռումատան հորդորանքով, — այդպիսի բաներն ապացուցում են: Չէ՞ որ դուք ինձ վիրավորում եք:

Դոն Ուերայի դեմքին մեղուշություն հայտնվեց:

— Իմ թանկագին դոն Ռումատա, — ասաց նա: — Կներեք, առայժմ ձեզ այս անունով եմ դիմում: Լսեք, ուրեմն, սովորաբար ես երբեք ոչ մի բան չեմ ապացուցում: Ապացուցում են այնտեղ՝ Ուրախ Աշտարակում: Դրա համար ես պահում եմ փորձառու, լավ վարձատրվող մասնագետների, որոնք սուրբ Միկայի մսաղացի, տեր աստծու զանգապանների, նահատակ կույս Պատայի ձեռնոցների օգնությամբ կամ, ասենք, Տող ռազմիկի նստարանի, թ. . . թ. . . թ. . . մեղավոր եմ բազկարթողի օգնությամբ ինչ ասես կարող են ապացուցել: Զեզ, թերևս, հայտնի չէ, բայց գոյություն ունի ապացույցներ կորզելու մի ամբողջ գիտություն: Ինքներդ դատեցեք. ինչո՞ւ պիտի ես ապացուցեմ այն, ինչ ինքս գիտեմ: Եվ հետո, չէ որ խոստովանելով ձեզ ոչ մի բանով չի սպառնում:

— Ինձ չի սպառնում, — ասաց Ռումատան: — Ձեզ է սպառնում:

Դոն Ուերան բավականին երկար ժամանակ մտածում էր:

— Լավ, — ասաց նա: Երևում է, ես, այնուամենայնիվ, պիտի սկսեմ: Եկեք տեսնենք, թե դոն Ռումատա Էստորացին Արկանարյան թագավորությունում անցկացրած իր անդրշիրիմյան կյանքի իինգ տարիների ընթացքում ինչով է աչքի ընկել: Իսկ հետո դուք ինձ կբացատրեք այդ ամենի իմաստը: Համաձա՞յն եք:

— Ես չի ցանկանա անխոհեմ խոստումներ տալ, — ասաց Ռումատան, — բայց ձեզ հետաքրքրությամբ կլսեմ:

Ինչոր բան փնտրելով գրասեղանի դարակում, դոն Ուերան հանեց մի հաստ, քառակուսի լթուղթ և, ինքները վեր բարձրացնելով, զննեց այն:

— Ձող ձեզ հայտնի լինի, — սկսեց նա, բարյացակամորեն ժպտալով, — թող ձեզ հայտնի լինի, որ իմ արկանարյան թագի պահպանության մինիստրի կողմից, որոշ միջոցներ ձեռնարկվեցին, այսպես կոչված, ուսյալների, գիտնականների և պետության համար վճասակար ու ոչ պիտանի մարդկանց դեմ: Այս գործողությունները որոշ տարօրինակ դիմադրության հանդիպեցին: Այն ժամանակ, երբ բոլորը, հավատարիմ մնալով իրենց թագավորին, ինչպես նաև արկանարյան ավանդույթներին, ամեն կերպ աջակցում ու օգնում էին ինձ՝ մատնելով թաքնվածներին, ինքնադատատան տեսնելով նրանց հետ և նշելով կասկածյալներին, որոնք սպրել էին իմ ուշադրությունից, նոյն այդ ժամանակ, ոմն անհայտ, սակայն շատ եռանդուն մեկը, մեր քթի տակից փախցնում էր և թագավորության սահմաններից դուրս էր տանում ամենանողիկալի և ամենաանուղղելի հանցագործներին: Այդպես մեզնից խուսափեցին անաստված աստղաբան Բագիր Կիսենացին, հանցագործ ալբիմիկոս Սինդան, որը, ինչպես ապացուցվել է, կապված էր սատանայի ու իրուկանյան իշխանությունների հետ: Նողկայի պամֆլետներ գրող և անդրբը խանգարող Ցուրենը և մի շարք այլ՝ ավելի ցածր կարգի հանցագործներ: Անհետացել է ցնդած կախարդ և մեխանիկ Կաբանին: Ինչոր մեկը ահազին ուկի է ծախսել, որպեսզի խանգարեք նորին մեծության նախկին լեյբհերիմների, լրտեսների ու

թունավորողների նկատմամբ արդար դատաստանի ի կատար ածմանը: Ոմն մեկը, հիրավի Փանտաստիկ հանգամանքներում, որը դարձյալ ստիպում է մտածել մարդկային ցեղի թշնամու մասին, բանտից ազատեց այլասերված ճիվաղ և ժողովրդական հոգիները աղավաղող, գեղջկական խոռվության պարագուի Արատա Սապատավորին. . . — Դու Ոերան դադար տվեց ու, շարժելով ճակատի մաշկը, բազմանշանակ նայեց Ռումատային:

Ռումատան, աչքերը զցելով առաստաղին, երազկոտ ժպտում էր: Արատա Սապատավորին ինքը փախցրեց ուղղաթիռով: “Պահակների վրա դա ահավոր տպավորություն էր թողել: Ի դեպ՝ նաև Արատայի վրա: Ինչևիցե, կեցցե՞մ ես, մտածեց նա: Լավ եմ աշխատել:

— Ու թող հայտնի լինի ձեզ, — շարունակեց դոն Ոերան, — որ վերոհիշյալ ավազակը այժմ գլխավորում է մետրոպոլիայի արևելյան մարզերում ապստամբած ռամիկներին, առատորեն հեղեղելով ազնիվ մարդկանց արյունը, և ոչ փողի կարիք է զգում, ոչ է զենքի:

— Հավատում եմ, — ասաց Ռումատան: — Նա միանգամից ինձ վրա թողեց խիստ վճռական մարդու տպավորություն:

— Եվ այսպես, դուք խոստովանո՞ւմ եք, — իսկույն ասաց դոն Ոերան:

— Ի՞նչը, — զարմացավ Ռումատան:

Որոշ ժամանակ նրանք նայում էին իրար աչքերի մեջ:

— Ես շարունակում եմ, — ասաց դոն Ոերան: — Հոգիներն ապականող այս մարդկանց փրկելու համար դուք, դոն Ռումատա, իմ համեստ ու ոչ լիիվ հաշվումներով, ծախսել եք ոչ պակաս երեք փութ ոսկի: Ես չեմ խոսում այն մասին, որ Արկանարյան թագավորությունում գտնվելու ողջ ընթացքում դուք ձեր Էստորյան տերությունից մի գրոշ անգամ չեք ստացել, ասենք, ինչո՞ւ պիտի ստանայիք: Ինչո՞ւ պիտի փող մատակարարեն հանգուցյալին, թեկուզ նա լինի իրենց հարազատը: Բայց ձեր ոսկին. . . — Նա բացեց թղթերի կույտի տակ դրած զարդարությունը և Պիցա Վեցերորդի պատկերով մի բուռ ոսկեղբամ հանեց այնտեղից: — Հենց միայն այս ոսկին բավական կլիներ, որ ձեզ այրեինք խարույկի բոցերի մեջ, — ճաց նա: Սա դիվային ոսկի է: Մարդկային ձեռքերն անկարող են պատրաստել այսպիսի մաքրության ոսկի: — Նա հայացքով շաղափեց Ռումատային:

Այո, մեծահոգաբար մտածեց Ռումատան, դա լավ է գտել: Կեցցե՛: Այդ մասին մենք, թերևս չենք մտածել: Ու, թերևս, նա առաջինն է նկատել: Սա պետք է հաշվի առնել. . .

Հանկարծ Ոերան նորից հանգեց: Նրա ձայնի մեջ հնչեցին կարեկցական, հայրական նոտաներ.

— Եվ ընդհանրապես, դուք շատ անզգույշ եք պահում ձեզ, դոն Ռումատա: Ես այս ամբողջ ժամանակարկնթացքում շատ էի անհանգստանում ձեզ համար. . . Դուք այնպիսի մենամարտիկ եք, այնպիսի կրվասեր. . . Հինգ տարվա ընթացքում հարյուր քանակեց մենամարտ: Եվ ոչ մի սպանված. . . Վերջ ի վերջոն դրանից կարելի էր հետևություններ անել: Ես, օրինակ, արեցի: Եվ ո՞չ միայն ես: Օրինակ, այս գիշեր եղբայր Արան, տհաճ քան է հանգուցյալների մասին վատ խոսելը, բայց նա շատ դաժան մարդ էր, ես, խոստովանում եմ, միշտ դժվարությամբ եմ նրան դիմացել. . . Այսպես, ուրեմն, եղբայր Արան ձերբակալելու համար տրամադրել էր ոչ թե ամենահմուտ ռազմիկներին, այլ ամենահաստերին ու ամենաուժեղներին: Եվ նա ճիշտ դուրս եկավ: Մի քանի

հոդահանված ձեռքերը, ճմկած վգերն ու ջարդված ատամները հաշիվ չեն. . . Եվ ահա դուք այստեղ եք: Իսկ չէ՞ որ դուք չեիք կարող չիմանալ, որ ձեր կյանքը փրկելու համար էիք կովում: Դուք վարպետ եք: Դուք, անկասկած, Կայսրության լավագույն սուրբն եք: Դուք, անկասկած, ձեր հոգին ծախել եք սատանային, քանզի միայն դժոխքում կարելի է սովորել կովելու այդ անհավանական, առասպեկտական եղանակները: Ես նույնիսկ պատրաստ եմ ընդունել, որ այդ հմտությունը ձեզ տրվել է մի պայմանով՝ չսպանել: Թեև դժվար է պատկերացնել, թե սատանայի ինչի՞ն է պետք նման պայմանը: Բայց թող դրա վրա գլուխ կոտրեն մեր տիրացուները. . .

Խոճկորային բարակ ճղճոցն ընդհատեց նրան: Նա դժողոհ հայացք զցեց մանուշակագույն վարագույնների կողմը: Այնտեղ կովում էին: Լսվում էին խոլ հարփածներ ու ճցոցներ. «Ձռղե՞ք, բաց թողե՞ք», ու էի ինչ-որ խռպտ ձայներ, հայինյանք, անծանոթ բարբառով բացականչություններ: Հետո վարագույրը ճոթճոթալով պոկվեց տեղից ու ընկավ հատակին: Աշխատասենյակ ներս ընկավ ու հատակին չորեքթարթ փոխեց ճաղատ, արյունոտ կզակով ու սոսկալիորեն չոված աչքերով մի մարդ: Վարագույրի հետևից մեկնվեցին վիթխարի թաքեր, բռնեցին այդ մարդու ոտքերից ու հետ քաշեցին: Ուումատան ճանաչեց նրան. դա Բուղախն էր: Նա կատաղած գոռում էր:

— Խարեցի՞ք. . . Խարեցի՞ք. . . Այս դա թույն էր. . . Ինչի՞ համար:

Նրան քարշ տվին մթության մեջ: Սևազգեստ մեկը արագ տեղը կախեց վարագույրը: Վրա հասած լուսության մեջ վարագույրի հետևից լսվեցին զզվելի ձայներ. ինչ-որ մեկը սիրտը թափում էր: Ուումատան հասկացավ:

— Որտե՞ղ է Բուղախը, — կտրուկ հարցրեց Ուումատան:

— Ինչպես տեսնում եք, նրան ինչ-որ դժբախտություն է պատահել, — պատասխանեց Դոն Ուերան, սակայն, նկատվում էր, որ նա շփոթված է:

— Գլուխ մի՛ տարեք, — ասաց Ուումատան: — Որտե՞ղ է Բուղախը:

— Ա՛յս, դոն Ուումատա, — ասաց դոն Ուերան՝ գլուխն օրորելով: Նա արդեն տիրապետել էր իրեն: — Զեր ինչի՞ն է պետք Բուղախը: Ինչ է, նա ձեր ազգակա՞նն է: Զե՞՞ որ դուք նրան ոչ մի անգամ չեք տեսել:

— Լսեք, Ուերա, — կատաղած ասաց Ուումատան: — Ես կատակ չեմ անում ձեզ հետ: Եթե Բուղախին մի բան պատահի, դուք շան պես կսատկեք: Ես ձեզ փոշի կդարձնեմ:

— Զեք հասցնի, — արագ ասաց դոն Ուերան: Նա շատ գունատ էր:

— Դուք հիմար եք, Ուերա: Դուք փորձված բանսարկու եք, բայց ոչ մի բան չեք հասկանում: Կյանքում ոչ մի անգամ դուք այսպիսի վտանգավոր խաղ չեիք ձեռնարկել, ինչպես հիմա: Եվ նույնիսկ չեք էլ կոահում դրա վտանգավորությունը:

Դոն Ուերան կծկվեց նստած տեղը, նրա աչքերն վառվում էին ածուխների պես: Ուումատան զգում էր, որ ինքն էլ երբեք այդքան մոտ չի եղել կործանման: Խաղաթղթերը բացվում էին: Վճռվում էր, թե այս խաղում ով պիտի լիներ հաղթողը: Ոչ մի զենք՝ ոչ նիզակը, ո՛չ նետը, ակնթարթաբար չի սպանում: Այս միտքն ակնհայտորեն արտահայտվեց դոն Ուերայի մոռութիւնի վրա: Թութքավոր ծերուկն ապրել էր ուզում:

— Դեհ, ինչ եք խոսում, ախր. . . — լացակումած ասաց նա: — Նստած խոսում էինք. . . Դեհ, կենդանի է ձեր Բուդախը, հանգստացեք, ողջ-առողջ է: Նա դեռ պիտի ինձ բուժի: Մի՛ տարացեք:

- Որտե՞ն է Բուդախը:
- Ուրախ աշտարակում:
- Նա ինձ հարկավոր է:
- Նա ինձ էլ է հարկավոր, դո՞ւ Ռումատա:

— Լսեք, Ռերա, — ասաց Ռումատան, — ինձ մի՛ ջղայնացրեք: Ու վերջ տվեք ձևեր թափելուն: Դուք հո վախենում եք ինձնից: Եվ ճիշտ եք անում: Բուդախն ինձ է պատկանում, հասկանո՞ւմ եք: Ինձ:

Հիմա երկուսն էլ կանգնած էին: Ռերան ահավոր էր, զարզանդելի: Նա կապտել էր, շրթունքները ջղաձգորեն ցնցվում էին, նա ինչ-որ բան էր շշնչում թուք շաղ տալով շուրջը:

— Լակո՞ւտ, — ֆշշացրեց նա: — Ես ոչ ոքից չեմ վախենում: Ես կարող եմ տօրուկի պես ճզմել քեզ: — Նա հանկարծ հետ դարձավ ու պոկեց իր մեջքի հետևում կախած գորեկենք: Բացվեց մի լայն պատուհան: — Նայի՛:

Ռումատան մոտեցավ պատուհանին, որը նայում էր պալատի հրապարակին: Արդեն լուսանում էր: Գորշ երկինք էր բարձրանում հրդեհների ծուխը: Հրապարակում դիակներ էին թափված: Իսկ կենտրոնում սևին էր տալիս մի անշարժ, հավասարաշար քառակուսի: Ռումատան լարեց տեսողությունը: Դրանք հեծյալներ էին, որ կանգնած էին աներևակայելիորեն հավասար շարքով, երկար, սև թիկնոցներով, սև վեղարներով, որոնց տակից աչքերը չեին երևում: Զախ ձեռքում նրանք պահում էին եռանկյունի, սև վահաններ, իսկ աջով՝ երկար տեղեր:

— Խընդ-րեմ, — ասաց դո՞ւ Ռերան կափկափող ձայնով: Նա ամրող մարմնով դողում էր: — Մեր տիրոջ խոնարի զավակներն են, Սուլք Միաբանության հեծելազորը: Այս գիշեր են ժամանել Արկանարի նավահանգիստ, որ ճնշեն Վազա Անվի գիշերային քննությունների ու սնապարծ խանութպանների բարձրացրած բարբարոսական խռովությունը: Խռովությունը ճնշված է: Սուլք Միաբանությունը տիրացել է բաղաքին ու երկրին, այսուհետև՝ Միաբանության Արկանարյան մարզին:

Ռումատան բնազդաբար քորեց ծոծրակը: Այ քեզ բա՞ն, մտածեց նա: Ահա թե ում համար էին ճանապարհ բացում ողորմելի խանութպանները: Այ սա պրովոկացիա է: Դո՞ւ Ռերան հաղթանակած ժպտում էր՝ բացելով ատամները:

— Մենք դեռևս անծանոթ ենք, — նույն կափկափող ձայնով շարունակեց նա: — Թույլ տվեք ներկայանալ. Արկանարի մարզի Սուլք Միաբանության կուսակալ, եպիսկոպոս և ռազմական մինիստր, աստծո սպասավոր Ռերա:

Բայց չէ՞ որ կարելի էր գիխի ընկնել, մտածում էր Ռումատան: Այստեղ, ուր տնօրինում է գորշությունը, իշխանությունը միշտ էլ ընկնում է սևերի ձեռքը: Է՛հ, պատմաբաններ, գրողը տանի ձեզ. . . Նա ձեռքերը դրեց մեջքին և սկսեց ետ ու առաջ օրորվել:

— Հիմա ես հոգնել եմ, — զզվանքով ասաց նա: — Ես քնել եմ ուզում: Ուզում եմ լվացվել տաք ջրով ու վրայից մաքրել ձեր մարդասապանների արյունն ու փայինքը. . . Վաղը. . .

ավելի ճիշտ, այսօր, ասենք մայրամուտից մեկ ժամ հետո ես կգամ ձեր զրասենյակը: Մինչև
այդ պետք է պատրաստ լինի Բուդախի ազատման հրամանը:

— Նրանք քսան հազա՞ր են, — զոռաց դոն Ռեբան, ձեռքով ցույց տալով պատուհանը:

Ռումատան դեմքը կնճռուեց:

— Խնդրում եմ, մի քիչ կամաց, — ասաց նա: — Ու իիշեք, Ռեբա, ես շատ լավ գիտեմ, որ
դուք ոչ մի եակալուպս է չեք: Ես ձեզ շատ լավ եմ ճանաչում: Դուք պարզապես կեղսոտ
դավաճան եք ու անշնորհք, էժան բանսարկու. . . — Դոն Ռեբան լիզեց շրթունքները:
Նրա աջքերն ապակիացան: Ռումատան շարունակեց. — Ես անողորմ եմ: Իմ կամ ի՞ն
բարեկամմների նկատմամբ ձեր կատարած ամեն մի ստորության համար դուք
պատասխան կտաք ձեր զիտով: Ես ձեզ ատում եմ, նկատի ունեցեք սա: Ես համաձայն եմ
հանդուրժել ձեզ: Բայց դուք ստիպված կլինեք սովորել ժամանակին հեռանալ իմ
ճանապարհից: Դուք ինձ հասկացա՞ք:

Դոն Ռեբան, աղերսալից ժպտալով, շտապեց ասել.

— Ես մի բան եմ ուզում, որ դուք ինձ մոտ լինեք, դոն Ռումատա: Ես չեմ կարող ձեզ
սպանել: Զգիտեմ ինչո՞ւ, բայց չեմ կարող:

— Վախենում եք, — ասաց Ռումատան:

— Դե վախենում եմ, — համաձայնեց դոն Ռեբան: — Միզուցե դուք սատանա եք:
Միզուցե՝ աստծո որդի: Ո՞վ զիտի: Իսկ զուցե անդրծովյան հզոր երկրից եկած մարդ եք.
ասում են, որ այդպիսիք էլ կան. . . Ես նույնիսկ չեմ փորձում նայել այն անդրունդը,
որտեղից դուք հայտնվել եք: Գլուխս սկսում է պտտվել, ու ես զզում եմ, որ մոլորվում եմ:
Բայց ես էլ կարող եմ ձեզ սպանել: Ուզած պահին: Հիմա: Վաղը: Երեկ: Դուք դա
հասկան՞ւմ եք:

— Դա ինձ չի հետաքրքրում, — ասաց Ռումատան:

— Իսկ ի՞նչը. . . ի՞նչն է ձեզ հետաքրքրում:

— Ինձ ոչ մի բան չի հետաքրքրում, — ասաց Ռումատան: — Ես զվարճանում եմ: Ես ոչ
սատանա եմ և ոչ էլ աստված, ես Ռումատա Էստորացի ասպետն եմ, ուրախ, տոհմիկ
ազնվական, որն ունի իր քմահաճույքներն ու նախապաշարումները և սովոր է ազատ լինել
բոլոր պարագաներում: Կիշե՞ք:

Դոք Ռեբան արդեն ուշի էր եկել: Նա թաշկինակով սրբեց դեմքը ու համելի ժպտաց:

— Ես զնահատում եմ ձեր համառությունը, — ասաց նա: — Ի վերջո դուք էլ եք ինչ-որ
իդեալների ձգտում: Եվ ես հարզում եմ այդ իդեալները, թեև չեմ հասկանում դրանք: Ես
շատ ուրախ եմ, որ մենք բացատրվեցինք: Հնարավոր է, որ դուք երբեսիցե կշարադրեք ձեր
հայացքները, ու լիովին բացառված չեք, որ ինձ կստիպեք վերանայել իմ հայացքները:
Մարդիկ հակված են սիսալներ կատարելու: Միզուցե ես սիսալվում եմ և ձգտում եմ հասնել
ոչ այն նպատակին, հանուն որի արժեքը տքնել այսքան ջանադիր ու անշահախնդիր
կերպով, ինչպես ես եմ աշխատում: Ես լայն հայացքների տեր մարդ եմ ու լիովին կարող եմ
պատկերացնել, որ երբեսիցե ուս ուսի տված կաշխատեմ ձեր հետ. . .

— Դա հետո կերևա, — ասաց Ռումատան ու քայլեց դեպի դուռը: Ողորմելի, մտածեց
նա: Չէ մի՛ աշխատակի՛ց: Ուս ուսի տված. . .

. . . Քաղաքը բռնված էր անտանելի սարսափով: Կարմրավուն վաղորդյան արևը մոայլ լուսավորում էր ամայի փողոցները, ծխացող ավերակները, պոկված խլափեղերը, կոտրված դռները: Փոշու մեջ արնակարմիր գույներով փայլփում էին ապակիների բեկորները: Բյուրավոր ազրավներ երամներով իշել էին քաղաք, ինչպես իշնում են քաց դաշտում: Հրապարակներում և խաչմերուկներում երկու-երեք հոգանոց փոքրիկ խմբերով տնկված սևազգեստ հեծյալները ամբողջ մարմնով դանդաղ շուռումուու էին զալիս թամրի վրա ու նայում էին աչքներին իշեցրած վեղարների ներ ճեղքերից: Հռի մեջ հապճեալ խրված սյուների վրա շղթայակապ օրորվում էին ածխացած մարմինները, որոնց տակ վառած կրակն արդեն հանգել էր: Թշում էր, թե քաղաքում ոչ մի կենդանի շունչ չկա. միայն կրնչացող ազրավներ և սևազգեստ գործնական մարդասպաններ. . .

Ուումատան ճանապարհի կեսն անցավ փակ աչքերով: Նա շնչահեղձ էր լինում, անտանելի ցավում էր ջարդված մարմինը: Մա՞րդ են սրանք, թե մարդ չեն: Ի՞նչ կա սրանց մեջ մարդկային: Ոմանց սպանում են հենց փողոցում, մյուսները նստած են տանը և հնազանդորեն սպասում են իրենց հերթին: Ու ամեն մեկը մտածում է՝ ում ուզում են թող սպանեն, քայց ոչ ինձ: Սպանողների սառնարյուն գազանություն ու սպանվողների սառնարյուն հնազանդություն: Սառնարյունություն, ահա թե ինչն է ամենասարսափելին: Սարսափից քարացած տասը մարդ կանգնել ու հնազանդորեն սպասում են, իսկ մեկը մոտենում է, ընտրում է զրիին և սառնարյունությամբ մորթում նրան: Այս մարդկանց հոգիները ապականված են, ու հյու հնազանդ սպասողականության յուրաքանչյուր ժամը ավելի ու ավելի է ապականում նրանց հոգիները: Այ հենց հիմա, այս մեռյալ տներում աներևութաբար ծնվում են ստորներ, մատնիչներ, մարդասպաններ, ամբողջ կյանքում ահաբեկված մարդիկ իրենց երեխաներին էլ կսովորեցնեն վախենալ, ու սրանք էլ իրենց երեխաներին կփոխանցեն այդ վախը: Ես այլևս չեմ կարող, ինքն իրեն ասաց Ուումատան: Մի քիչ էլ, ու կցնիւմ, կրանամ սրանց նման: Մի քիչ էլ, ու ես իսպառ կրադարեն հասկանալ, թե ինչու եմ այստեղ: Պետք է պառկել, երեսը շրջել այս ամենից, հանգստանալ. . .

«. . . Զրի տարվա վերջում (նոր թվարկության ինչ-որ տարում) հինավուրց Կայսրությունում զգալիորեն ուժեղացան, կենտրոնախույս երևույթները: Օգտվելով դրանից, Սուրբ Միաբանությունը, որն ըստ էության ներկայացնում էր Փեղալական հասարակության ամենառեակցիոն խմբերի շահերը և որը ամեն կերպ ձգտում էր կասեցնել դիսիպացիան. . . »: Իսկ դուք գիտե՞ք, թե ինչ հոտ ունեին սյուներին շղթաներով կապված վառվող դիակները: Իսկ դուք երբսիցև տեսե՞լ եք փողոցի փոշու մեջ ընկած ճղված փորով մերկ կին: Իսկ դուք տեսե՞լ եք քաղաքներ, որտեղ մարդիկ լրում են և միայն կրնչում են ազրավները: Դո՞ւք, Արկանարի հանրապետության դպրոցներում ոսումնական ստերեոցույցների դիմաց նստած տղաներ ու աղջիկներ, որ դեռ չեք ծնվել:

Նա կրծքով կպավ ինչ-որ պինդ և սուր քանի: Նրա դիմաց կանգնած էր մի սև հեծյալ: Ուումատայի կրծքին էր կպել սրածայր ատամներով երկար տեզը: Հեծյալը իր վեղարի սև ճեղքերից մոայլ նայում էր նրան: Վեղարի տակին միայն երևում էին քարակ շրթունքներով բերանը և փոքրիկ կզակը: Պետք է ինչ-որ քան անել, մտածեց Ուումատան: Բայց ի՞նչ: Զիուց ցա՞ծ զցեմ սրան: Ոչ: Հեծյալը դանդաղ հետ քաշեց տեզը նրա կրծքից: Այս, հա՛. . . Ուումատան ծովորեն քարձրացրեց ծախ ճեղքը ու մի քիչ վեր քաշեց թևքը ցույց տալով երկաթե ապարանջանը, որը նրան տվել էին պալատից դուրս գալուց: Հեծյալը ուշադիր նայեց, հետո քարձրացրեց նիզակն ու հեռացավ: «Հանուն աստծո», — խուլ ձայնով և

տարօրինակ առողանությամբ ասաց նա: «Հանուն նրա», — մըմրնջաց Ռումատան և առաջ անցավ մի ուրիշ հեծյալի մոտով, որը նիզակով ճգնում էր ցած քերել տանիքի տակ դրված փայտից քանդակված ուրախ սատանայի արձանիկը: Երկրող հարկի կիսաքաց փեղկի հետևից երևաց սարսափից քարացած մի հաստ դեմք, երևի մեկն այն խանութպաններից, որոնք դեռ երեք օր առաջ զարեցուր էին խմում, գոռում էին «Կեցե՛ դոն Ռեբան» և հաճույքով ունկնդրում էին պայտած սապոգների հատու դոփյունը՝ «դըմի, դըմի, դըմի. . . »: Այս, գորշություն, գորշություն. . . Ռումատան դեմքը շրջեց:

Իսկ իմ տո՞ւնը, հանկարծ հիշեց նա ու արագացրեց քայլերը: Վերջին թաղամասը անցավ զրեթե վազելով: Տունը կանգուն էր: Աստիճանների վրա նստած երկու վանականները վեղարները հանել էին ու վատ սափրված գլուխները դեմ տվել արևին: Տեսնելով Ռումատային՝ նրանք վեր կացան: «Հանուն տեր աստծո», — միաձայն ասացին նրանք: «Հանուն նրա, — պատասխանեց Ռումատան: — Ի՞նչ եք անում այստեղ»: Վանականները խոր գլուխ տվին նրան՝ ձեռքները խաչելով փորերին: «Դուք եկաք, ու մենք կգնանք», — ասաց նրանցից մեկը: Վանականները իշան աստիճաններից և դանդաղ հեռացան՝ կծկվելով ու ձեռքները մտցնելով թևքերի մեջ: Ռումատան նայեց նրանց հետևից ու հիշեց, որ փողոցներում մի հազար անգամ տեսել էր այս սրեմավոր հնազանդ կերպարանքները, միայն թե այն ժամանակ նրանց հետևներից փոշում մեջ քարշ չին գալիս երկար թրերը: Աչքաթող արինք, այս, ինչպես աչքաթող արինք, — մտածեց նա: — Ազնվազարմ դոները ինչպէս էին զվարճանում, երբ կաշում էին միայնակ վանականի: Հետևից ու նրա գլխի վրայով իրար պատմում էին անվայելուց պատմություններ: Իսկ ինքը, հարբած ձևանալով, քայլում էր նրանց հետևից ու բարձրածայն քրքջում, ուրախանալով, որ Կայսրությունը գոնե չի բռնված կրոնական մոլեռանդությամբ. . . Իսկ ի՞նչ կարելի է անել: Այս, ի՞նչ կարելի է անել:

— Ո՞վ է, — հարցրեց մի դողդոջուն ձայն:

— Մուգա, բաց արա, ես եմ, — կամաց ասաց Ռումատան:

Շրիկացին փակերը, դուռը բացվեց, և Ռումատան մտավ միջանցք: Այստեղ ամեն ինչ նույնն էր, և Ռումատան թեթևացած շունչ քաշեց: Ծերուկ, ճերմակահեր Մուգան, գլուխը ցնցելով, սովորական ակնածանքով ձեռքը մեկնեց՝ վերցնելու սաղավարտն ու թրերը:

— Կիրան որտե՞ղ է, — հարցրեց Ռումատան:

— Կիրան վերևում է, — ասաց Մուգան: — Նա ողջ առողջ է:

— Հրաշալի է, — ասաց Ռումատան, վրայից հանելով թրերով գոտին: — Իսկ Ունո՞ն որտեղ է: Ինչո՞ւ չի դիմավորում ինձ:

Մուգան թրերը վերցրեց նրա ձեռքից:

— Ունոն սպանված է. . . — հանգիստ ասաց նա: — Ծառաների սենյակում է:

Ռումատան աչքերը փակեց.

— Ունոն սպանված է. . . — կրկնեց նա: — Ո՞վ սպանեց նրան:

Զսպասելով պատասխանի, նա քայլերն ուղղեց ծառաների սենյակ: Ունոն պառկած էր սեղանի վրա և մինչև գոտկատեղը ծածկված էր սավանով՝ ձեռքերը կրծքին ծալված, աչքերը լայն բացված, բերանը ծռված: Վշտահար ծառաները կանգնել էին սեղանի շուրջը

և լսում էին անկյունում աղոթք մրմնջացող վանականին: Խոհարարուհին լաց էր լինում: Աչքերը չկտրելով տղայից, Ռումատան անհնազանդ մատներով սկսեց արձակել բաճկոնի օձիքի կոճակները:

— Մրիկաներ. . . — ասաց նա: — Բոլորը սրիկա են:

Նա օրորվելով մոտեցավ սեղանին, նայեց սառած աչքերին, մի քիչ բարձրացրեց սավանն ու խսկույն էլ իշեցրեց:

— Այո, ուշ է, — ասաց նա: — Ուշ է. . . Անհուսալի. . . Այս, սրիկաներ: Ո՞վ սպանեց նրան: Վանականները: — Նա շրջվեց վանականի կողմը, թափով վեր բարձրացրեց ու նայեց նրա դեմքին: — Ո՞վ սպանեց, — ասաց նա: — Զերո՞նք: Խոսի՞ր:

— Վանականները չեն սպանել, — նրա թիկունքից ցածր ասաց Մուգան: — Գորշ զինվորներն են սպանել. . .

Ռումատան դեռ շարունակում էր նայել վանականի նիհար դեմքին, դանդաղորեն լայնացող բիբերին. «Հանուն ասածոն. . . » — շշնչաց վանականը: Ռումատան ցածր դրեց նրան, նատեց Ունոյի ոտքերի մոտ դրված աթոռին ու լաց եղավ: Նա լաց էր լինում, դեմքը ձեռքերով ծածկած, և լսում էր Մուգայի բեկրելուն ու անտարբեր ձայնը: Մուգան պատմում էր, թե ինչպես երկրորդ պահակությունից հետո դուռը բախեցին թագավորի անունվ, և Ունոն գոռում էր, որ չքացեն, բայց ստիպված եղան բացել, որովհետև գորշերը սպառնում էին տունը հրդեհել: Նրանք ներխուժեցին միջանցք, ծեծեցին ու կապկալեցին ծառաներին, իսկ հետո աստիճաններով վեր բարձրացան: Ունոն, որ կանգնած էր ննջարանի դռան մոտ, սկսեց նետեր արձակել նրանց վրա: Նա երկու աղեղնաազեն ուներ և հասցրեց երկու անգամ նետ արձակել, բայց մի անգամ վրիպեց: Գորշերը նրա վրա շպրտեցին դանակները, և Ունոն վայր ընկավ: Նրանք ցածր իշեցրին տղային ու սկսեցին կոյսկրտել և կացիններով խփել, բայց հենց այդ ժամանակ ներս մտան չորս վանական: Նրանք տեղնուտեղը սպանեցին գորշ զինվորներից երկուսին, իսկ մնացածների զենքերը խլեցին, պարանները զցեցին նրանց վզները ու բարշ տալով տարան փողոց:

Մուգայի ձայնը լռեց, բայց Ռումատան դեռ երկար նստած մնաց Ունոյի ոտքերի մոտ՝ արմունկները հենած սեղանին: Հետո ծանրորեն վեր կացավ, թևքով սրբեց արցունքները, որ մնացել էին երկու օր չափրված դեմքի մազերի մեջ, համբուրեց տղայի սառը ճակատն ու, դժվարությամբ շարժելով որքերը, դանդաղ բարձրացավ վերև:

Հոգնածությունից ու ապրումներից նա ուժասպառ էր եղել: Մի կերպ հաղթահարելով աստիճանները, անցավ հյուրասենյակով, հասավ մահճակալին ու տնքալով ընկալվ բարձերի վրա: Վազելով եկավ Կիրան: Ռումատան այնքան տանջված էր, որ նոյնիսկ չկարողացավ աղջկան օգնել իր շորերը հանելիս. . . Կիրան նրա հազից հանեց երկարածիտ կոչիկները, հետո լաց լինելով, երբ տեսավ նրա ուռած դեմքը, հանեց պատռված համազգեստը, մետաղապլաստ շապիկը և նորից լաց եղավ նրա ծեծված մարմնի տեսքից: Միայն հիմա Ռումատան զգաց, որ բոլոր ոսկորները ցավում են, ինչպես լինում էր զերբեռնվածության փորձարկումների ժամանակ: Կիրան քացախի մեջ թրջված սպունգով շփում էր նրա մարմինը, իսկ նա, աչքերը չքացելով, տնքում էր ատամների արանքից ու մրմնջում. «Բայց չէ՞ որ կարող էի նրան շրիկացնել: Կողըն էի կանգնած. . . Կարող էի երկու մատով խեղդել: Միթե սա կյանք է, Կիրա: Գնանք այստեղից. . . Սա փորձ էր իմ գլխին, և ոչ թե նրանց. . . »: Նա նոյնիսկ չէր զգում, որ ոռւսերեն է խոսում: Կիրան արցունքներից ապակիացած աչքերով վախսորած նայում էր նրան ու անխոս

համբուրում դեմքը: Հետո մաշված սավաններով ծածկեց նրան (Ունոն այդպես էլ չգնեց նորերը) ու նորից ներքև վազեց, որ զինի տաքացնի նրա համար, իսկ նա սողալով իջավ անկողնուց և, բորիկ ոտքերը քստքստացնելով ու ցավից տնքալով, գնաց աշխատասենյակ, բացեց սեղանի գաղտնի դարակը, հանեց դեղարկդն ու սպորամինի մի քանի հար կու տվեց: Երբ Կիրան վերադարձավ արձաթե սկուտեղի վրա դրված գոլորշապատ կաթսայով՝ նա արդեն պառկած էր անկողնում ու լսում էր, թե ինչպես է ցավը հեռանում, լրում է աղմուկը զիսում, և մարմինը լցվում է նոր ուժով ու ավունով: Դատարկելով կաթսայիկը, նա իրեն լրիվ լավ զգաց, կանչեց Մուգային և հրամայեց հագուստները բերել:

— Մի՛ գնա, Ուումատա, — ասաց Կիրան: — Մի՛ գնա: Տանը մնա:

— Պետք է փորբիկս:

— Ես վախենում եմ, մնա. . . Չեզ կսպանեն:

— Ի՞նչ ես ասում: Ինչո՞ւ պիտի սպանեն: Նրանք ինձնից վախենում են:

Կիրան նորից լաց եղավ: Նա լախս էր կամացուկ, մի տեսակ երկյուղած, ասես վախենում էր, որ Ուումատան կրարկանա: Ուումատան նրան նստեցրեց ծնկներին ու սկսեց շոյել մազերը:

— Ամենասուկային արդեն անցավ, — ասաց նա: — Եվ հետո՝ մենք չե՞նք որ մեկնելու ենք այստեղից:

Կիրան լոեց ու փարվեց նրան: Մուգան, զլուխը ցնցելով, անտարբեր կանգնել էր նրանց կողքը, տիրոջ ոսկե բոժոժիկներով տարատը ձեռքին պահած:

— Բայց նախ պետք է ահագին բան անել այստեղ, — շարունակեց Ուումատան: — Այս զիշեր շատերին են սպանել: Հարկավոր է իմանալ, թե ով է սպանվել, ով ողջ մնացել: Եվ հարկավոր է փրկել նրանց, ում ուզում են սպանել:

— Իսկ ո՞վ կօգնի քեզ:

— Երջանիկ է նա, ով մտածում է ուրիշների մասին. . . Եվ, բացի այդ, ինձ ու քեզ օգնում են շատ զորեղ մարդիկ:

— Ես չեմ կարող ուրիշների մասին մտածել, — ասաց Կիրան: — Դու գրեթե կիսամեռ ես վերադարձել: Ես տեսնում եմ քեզ ծեծել են: Իսկ Ունոյին սպանեցին: Որտե՞ղ էին քո զորեղ մարդիկ: Ինչո՞ւ նրանք չկանխեցին այս սպանությունները. . . Զեմ հասկանում. . .

Կիրան փորձեց դուրս պիծնել նրա գրկից, բայց նա ամուր գրկել էր աղջկան:

— Ինչ արած, — ասաց Ուումատան: — Այս անգամ նրանք մի քիչ ուշացան: Բայց իհմա դարձյալ հետևում են մեզ ու պահպանում: Ինչո՞ւ ինձ չես հավատում այսօր: Չե՞ որ միշտ հավատում էիր ինձ: Դու ինքդ էլ տեսար, որ ես կիսամեռ հասա տուն, իսկ իհմա նայիր ինձ. . .

— Զեմ ուզում նայել, — ասաց Կիրան, դեմքը թաքցնելով: — Զեմ ուզում նորից լաց լինել:

— Դե լավ, մի քանի քերծվածքները հեշ բան են. . . ամենասուլյալին անցած է: Համենայն դեպէ՝ ինձ ու քեզ համար: Բայց կան շատ լավ մարդիկ, որոնց համար այս արհավիրքը դեռ չի վերջացել: Ու ես պարտավոր եմ օգել նրանց:

Կիրան խոր հառաչեց, համբուրեց Ռումատայի պարանոցն ու կամացուկ դուրս եկավ նրա գրկից:

— Այսօր երեկոյան տուն արի, — խնդրեց նա: — Կզա՞ս:

— Անպայման, — ջերմորեն ասաց Ռումատան: — Ես ավելի շուտ կզամ և հավանաբար, ո՞չ մենակ: Ճաշին սպասիր ինձ:

Կիրան նստեց քաղկաթոռին ու, ձեռքերը դնելով ծնկներին, նայում էր, թե ինչպես է նա հազնվում: Քթի տակ ոռւսերեն բառեր փնթափնթալով, Ռումատան հազավ բոժոժիկներով տարատը (Մուգան իսկույն պազեց ու սկսեց կոճկել բազմաթիվ կոճակներն ու ճարմանդները), մարուր մայկայի վրայից կրկին հազավ օրինյալ օղազրահը և, վերջապես, հուսահատ ասաց.

— Դե հասկացիր, փոքրիկս, որ ես պետք է գնամ: Ի՞նչ արած: Չեմ կարող չգնալ:

Հանկարծ Կիրան մտախոհ ասաց.

— Չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ դու ինձ չես ծեծում:

Շքեղ օճիքով շապիկը կոճկող Ռումատան մի պահ քարացավ:

— Այսինքն, ոնց թե՛ ինչո՞ւ չեմ ծեծում, — շփոթված հարցրեց նա: — Մի՛թե քեզ կարելի է ծեծել:

— Դու ոչ միայն բարի, լավ մարդ ես, — շարունակեց Կիրան, առանց նրան լսելու, — այլ նաև շատ տարօրինակ ես: Ոնց որ հրեշտակապետ լինես. . . Երբ դու իմ կողքին ես, ես ոչ մի բանից չեմ վախենում: Այ հիմա չեմ վախենում. . . Մի օր անպայման մի բան կհարցնեմ քեզ: Դու հետո, հիմա չէ, հետո, երբ ամեն ինչ կանցնի, ինձ կպատմես քո մասին:

Ռումատան երկար լրեց: Մուգան տվեց նրան նարնջագույն բաճկոնը, որը զարդարված էր կարմրավուն ժապավեններով: Ռումատան զզվանքով հազավ ու գոտին ամուր ձգեց:

— Այս, — վերջապես ասաց նա: — Երբևէ ես քեզ ամեն ինչ կպատմեմ, փոքրիկս:

— Ես կսպասեմ, — մտահոգ ասաց Կիրան: — Իսկ հիմա գնա և ուշադրություն մի՛ դարձրու ինձ:

Ռումատան մոտեցավ աղջկան, իր ցավոտ շրթունքներով ամուր համբուրեց նրա շրթունքները, հետո ձեռքից հանեց ու նրան մեկնեց երկաթե ապարանջանը:

— Հազիր ձախ ձեռքիդ, — ասաց նա: — Այսօր էլ չեն զա մեր տան կողմը, բայց եթե հանկարծ զան, սա ցույց կտաս:

Կիրան նայում էր նրա հետևից, ու Ռումատան հաստատ գիտեր, թե աղջիկն ինչ է մտածում: Կիրան մտածում է. «Ես զգիտեմ, գուցե դու սատանա ես կամ աստծո որդի, կամ էլ անդրծովյան երիաթային երկրներից եկած մարդ, բայց եթե դու չվերադառնաս՝ ես կմեռնեմ»: Եվ որովհետև աղջիկը չէր խոսում, Ռումատան անասելիորեն երախտապարտ էր նրան, քանզի իր համար էլ չափազանց դժվար էր գնալը, ասես զմրուխտյա արևաշող ափից գլխիվայր նետվում էր գարշահոտ ճահիճը:

Գլուխ ութերորդ

Ոռումատան Արկանարի եպիսկոպոսի գրասենյակն էր զնում բակերով ու խոլ փողոցներով: Նա գաղտագողի մտնում էր քաղաքացիների նեղիկ բակերը, խճճվելով պարաններից կախված լվացքի մեջ, սողալով դուրս էր գալիս ցանկապատերի արանքում եղած անցքերով, ժանգոտ մեխերի վրա թողնելով իր շրեղ ժապավենների ու սունյան թանկարժեք ժանյակների ծվենները, չորեքթաթ վագում էր կարտոֆիլի մարգերի միջով: Այնուամենայնիվ, նրան չհաջողվեց սպրդել սև զինվորների աչքից: Դուրս գալով աղբանց տանող ծուռումուու, նեղ փողոցը, նա դեմ առ դեմ հայտնվեց երկու խոժոռ ու հարբած վանականների:

Ոռումատան փորձեց շրջանցել նրանց, սակայն վանականները մերկացրին սրերն ու փակեցին նրա ճանապարհը: Ոռումատան ձեռքն առավ թրերը, և վանականները, տեսնելով այդ, երեք մատները մտցրին բերաններն ու սուլեցին՝օգնության կանչելով: Ոռումատան սկսեց հետ-հետ զնալ դեալի այն անցքը, որտեղից հենց նոր դուրս էր եկել, բայց հանկարծ նրա դեմ դուրս թռավ աննշան դեմքով մի փոքրիկ ու ճարափիկ մարդ: Դիպելով Ոռումատայի ուսին, նա վազելով մոտեցավ վանականներին ու ինչ-որ բան ասաց, որից հետո նրանք, վեր քաշելով փարաջաները, վազեվազ փախան, անհտանալով տների հետևում: Փոքրիկ մարդուկը, առանց շրջվելու, շտապեց նրանց հետևից:

Հասկանալի է, մտածեց Ոռումատան: Թիկնապահ լրտես է: Ու նույնիսկ չի էլ թաքնվում: Ամեն ինչ կանխատեսել էր Արկանարի եպիսկոպոսը: Հետաքրքիր է, ինչի՞ց է նա ավելի շատ վախենում ինձնի՞ց, թե ինձ համար: Աչքերով ուղեկցելով լրտեսին, Ոռումատան շրջվեց աղբանցի կողմը: Աղբանցը գտնվում է նախկին թագի պահպանության մինհատրության գրասենյակի հետևում, և պետք է, որ այստեղ պահակներ չլինեին:

Նրբանցքն ամայի էր: Բայց արդեն կամացուկ ճռնչում էին պատուհանների փեղկերը, բացվում էին դռները, լաց էր լինում մի ծծկեր երեխա, և լսվում էր վախվորած շշնջուն: Փտած ցանկապատի հետևից երևաց տանջված, ամքած ու մրի մեջ կորած դեմք: Փոս ընկած աչքերը ահաբեկված նայում էին Ոռումատային:

— Ներողամիտ եղեք, ազնվազարմ դոն, նորից ու նորից ներողամիտ եղեք: Չի՞ ասի ազնվազարմ դոնը, թե ինչ է կատարվում քաղաքում: Ես դարբին Կիկուսն եմ՝ Կաղիկ մականունով, պիտի դարբնոց գնամ, բայց վախենում եմ. . .

— Մի՛ զնա, — խորհուրդ տվեց Ոռումատան: — Վանականները հանաք չեն անում: Թագավորն այլևս չկա: Իշխում է դոն Ուերան, Սուլը Միաբանության եպիսկոպոսը: Այնպես որ սուսուփուս նստի տեղի:

Նրա ամեն մի բարից հետո դարբինը արագ-արագ տմբտմբացնում էր գլուխը, ու նրա աչքերը լցվում էին անլուր հուսահատությամբ:

— Ուրեմն, միաբանությունը. . . — փնթինթաց նա: — Վայ, ժանտախտ. . . Խնդրում եմ, ներեք, ազնվազարմ դոն: Ուրեմն, միաբանությունը. . . Դա ին գորշերը չեն, ի՞լ:

— Չէ, — ասաց Ոռումատան, հետաքրքրությամբ տնտղելով նրան: — Գորշերին ոնց որ կոտորել են: Սրանք վանականներն են:

— Այ քեզ բա՞ն, — ասաց դարբինը: — Ուրեմն, գորշերին էլ. . . Համա միաբանություն է: Գորշերին է են կոտորել, դա ոնց որ լավ է: Բայց մեր մասին ի՞նչ կասեք, ազնվազարմ դոն: Կհարմարվենք, հա՞: Միաբանությանն է կհարմարվենք, հա՞:

— Ինչո՞ւ չէ, — ասաց Ռումատան: — Միաբանությունն էլ պիտի ուտի ու խմի: Նրան է կհարմարվենք:

Դարբինն աշխուժացավ:

— Ես էլ եմ կարծում, որ կհարմարվենք: Ես կարծում եմ, կարևոր սա է. ոչ ոքի մի՛ կպչի, ու քեզ էլ ոչ ոք չի կպչի, չէ՞:

Ռումատան գլուխն օրորեց.

— Դու ճիշտ չես, — ասաց նա: — Ով չի կպչում, նրանց ավելի շատ են մորթում:

— Դա էլ է ճիշտ, — հոգոց հանեց դարբինը: — Վիր ո՞ւր կորչես: Տուն պահողը մենակ ես եմ, ութ երեխա իմ ձեռքն են նայում: Վախու, տեր աստված, գոնե իմ վարպետին մորթած լինեն: Նա գորշերի մոտ սպա էր դարձել: Ի՞նչ եք կարծում, ազնվազարմ դոն, կարո՞ղ է նրան մորթած լինեն: Ես հինգ ոսկի էի պարտք նրան:

— Զգիտեմ, — ասաց Ռումատան: — Հնարավոր է, մորթած լինեն: Դու, ավելի լավ է, այ սրա մասին մտածիր: Դու մեն մենակ ես, բայց քեզ նմանները թաղարում տասը հազար են. . .

— Հետո՞ւ, — ասաց դարբինը:

— Մնացածն էլ դու մտածիր, — ջղայնացած ասաց Ռումատան ու ճանապարհը շարունակեց:

Ոնց չէ, կմտածի: Դեռ վաղ է նրա համար մտածելը: Իսկ թվում է, թե դրանից հեշտ բան չկա. մուրճով զինված տասը հազարը ում ասես փոշի կդարձնեն: Բայց դե նրանք դեռ չեն կատաղել: Ամեն մեկն իր համար է վախենում, միայն աստված է բոլորի համար. . .

Հանկարծ թաղամասի ծայրում աճած շամբուկի թփերը շարժվեցին, և դրանց տակից սողալով դուրս եկավ Տամեոն: Տեսնելով Ռումատային, նա ճաց ուրախությունից, վեր թռավ ու, երերալով, քայլեց նրա կողմը, թափահարելով հողոտ ձեռքերը:

— Իմ ազնվազարմ դոն, — բացականչեց նա: — Շատ ուրախ եմ: Տեսնում եմ, որ դուք էլ եք զրասենյակ գնում:

— Անշուշտ, իմ ազնվազարմ դոն, — պատասխանեց Ռումատան, ճարպկորեն խույս տալով նրա զրկախանությունից:

— Թույլ կտա՞ք միանալ ձեզ, ազնվազարմ դոն:

— Ինձ պատիվ կհամարեմ, ազնվազարմ դոն:

Նրանք գլուխ տվին իրար: Ակնհայտ էր, որ դոն Տամեոն, ինչպես սկել էր խմել երեկվանից, այդպես էլ մինչև հիմա դադար չէր տվել:

Դեղին տարատի լայն փողքերից նա հանեց նրբագեղ ապակե տափաշիշը:

— Չէի՞ք ցանկանա, ազնվազարմ դոն, — հարգալից առաջարկեց նա:

— Վայելեցեք, — ասաց Ռումատան:

— Ուո՞մ է, — հայտարարեց դոն Տամեն: — Խսկական ոռմ է մետրոպոլիայից: Ես ուկի եմ տվել սրա համար:

Նրանք իջան աղբանց ու, ձեռքով քթները պահելով, քայլեցին կերակրի մնացորդների, շների դիակների ու գարշահոտ ջրափուերի վրայով, որտեղ վխտում էին սպիտակ ճիճուները: Առավոտքա օդը զրնգում էր բյուրավոր զմրուխտյա ճանճերի տզզոցից:

— Տարօրինակ բան է, — ասաց դոն Տամեն, փակելով տափաշշի բերանը, — Ես ոչ մի անգամ այստեղ չեմ եղել:

Ռումատան լուր էր:

— Դոն Ռեբան միշտ հիացրել է ինձ, — ասաց դոն Տամեն: — Ես համոզված էի, որ նա վերջի վերջոն կտապալի ոչնչություն թագավորին: — Այս խոսքերն ասելիս նա ոտքը դրեց դեղնականաց ջրափոսի մեջ ու, որպեսզի չքրմիա, բռնեց Ռումատայի թևքը: — Այս, — շարունակեց նա, երբ դուրս եկան ամուր հողի վրա: — Մենք՝ երիտասարդ ազնվականներս, միշտ կիխնենք դոն Ռեբայի հետ: Վերջապես վրա հասավ բաղձալի զիջողությունը: Ինքներդ հապա դատեք, դոն Ռումատա, ես արդեն մի ժամ է քայլում եմ նրբանցքներով ու բանջարանցներով, քայց ոչ մի գորշ գրոհայինի չեմ հանդիպել: Մենք աշխարհի երեսից սրբեցինք գորշ աղտեղությունը, և հիմա որքան ազատ ու քաղցր ես շնչում վերածնված Արկանարում: Գորեհիկ խանութպանների, այդ լկտի ստահակների ու ռամիկների փոխարեն փողոցները լցված են աստծոն ծառաներով: Ես տեսա, ազնվականներից ոմանք արդեն ազատ գրոսնում են իրենց տների առաջ: Հիմա նրանք վախենալու բան չունեն, որ գոմալբու գոզնոցով մի անտաշի մեկը ցեխ կշպրտի իրենց վրա կեղտոտ սայլի անհվներից: Ու այլևս ստիպված չենք լինի ճանապարհ բացել երեկվա մսագործների և խանութպանների միջով: Սուրբ միաբանության օրինությամբ, որին ես մշտապես հարգել եմ ու, չեմ թաքցնի սիրել եմ, մենք աննիառեալ կրարգավաճենք, և ոչ մի ռամիկ չի հանդգնի աչքերը բարձրացնի ազնվականի վրա առանց հատուկ թույլտվության, որը կստորագրի մարզի տեսուչը: Ես հիմա գեկուցազիր եմ տանում:

— Զգվելի հոտ է, — գարշանքով ասաց Ռումատան:

— Այս: Ահավոյ հոտ է, — համաձայնեց դոն Տամեն, փակելով տափաշիշը: — Բայց որքան ազատ ես շնչում վերածնված Արկանարում: Եվ գինու գներն ել երկու անգամ իշել են. . .

Ճանապարհի վերջին դոն Տամեն արդեն լրիվ դատարկեց տափաշիշը, շպրտեց ու անասելիորեն բորբոքվեց: Նա երկու անգամ վայր ընկավ, ըստ որում երկրորդ անգամ ընկնելուց հետո հրաժարվեց մաքրել հազուստը, հայտարարելով, որ ինքը շատ է մեղավոր, ի բնե կեղտոտ է ու ցանկանում է այս տեսքով ներկայանալ մարդկանց: Նա կրկին ու կրկին կոկորդը պատուելով արտասանեց իր գեկուցազիրը: «Ճա՞տ ուժեղ է ասված, — բացականչեց նա: — Օրինակ, այս տեղը, լսեք, ազնվազարմ դոներ. որպեսզի կեղտոտ ռամիկները. . . Հը?: Ի՞նչ միտք է»: Երբ նրանք հասան գրասենյակի հետնարակը, նա ընկավ առաջին իսկ պատահած վանականի վրա ու, արցունքներ թափելով, սկսեց աղոթել մեղքերի թողության համար: Նրա հոտից խեղդվող վանականը ամեն կերպ ուզում էր գլուխն ազատել և փորձում էր սովորով օգնության կանչել, քայց դոն Տամեն կպել էր նրա սրեմից, ու երկուսով գլորվեցին աղբակույտի վրա: Ռումատան թողեց նրանց այդ վիճակում և, հեռանալով, դեռ երկար լսում էր բեկրեկուն խղճուկ սուլոցն ու Տամենի

գոռողը. «Որպեսզի կեղտոտ Ռամիկները. . . Օրինություն. . . Ի սրտե. . . Սեր եմ տածել, հասկանո՞ւմ ես, ռամկի մոռլք»:

Մուտքի առջևի հրապարակում, քառակուսի Ուրախ Աշտարակի ստվերում, տեղավորվել էր սարսափազդրու իմիլապատ դագանակներով զինված հետիոտն վանականների ջոկատը: Հանգուցյաներին հավաքել էին: Առավոտյան քամին փոշու դեղին սյուներ էր բարձրացրել հրապարակում: Աշտարակի կոնածել լայն տանիքի տակ սովորականի պես կրնչում և գգվտվում էին ազգավները, այնտեղ, դուրս ցցված հեծաններից, գլխիվայր կախում էին մարդկանց. . . Աշտարակը մոտ երկու հարյուր տարի առաջ կառուցել էր հանգուցյալ թագավորի նախնին զուտ ռազմական նպատակներով: Այն կանգնած էր եռահարկ ամուր հիմքի վրա, որտեղ մի ժամանակ պահում էին մթերքի պաշարները հնարավոր շրջապատման դեպքերի համար: Հետո աշտարակը բանտ դարձրեցին: Սակայն երկրաշարժից հետո ներսի բոլոր ծածկերը քանդվեցին, ու ստիպված եղան նկուղները դարձնել բանտ: Ժամանակին Արկանարի թագուհիներից մեկը իր տիրակալին բողոքել էր, որ նկուղներում խոշտանգվողների աղեկտուր ճիշերը իրեն խանգարում են զվարճանալ: Եվ օգոստոսափայլ ամուսինը կարգադրում է, որ զինվորական նվազախումբը առավոտից մինչև գիշեր նվազի աշտարակում: Այդ ժամանակ է հենց աշտարակը ստացել էր իր այժմյան անունը: Վաղուց արդեն աշտարակն իրենից ներկայացնում էր մի դատարկ քարե շենք, վաղուց արդեն քննչական խցերը փոխադրվել էին հիմքի ամենաներքելի հարկերում նոր սարքված սենյակները, և վաղուց արդեն ոչ մի նվազախումբ էլ չէր նվազում այնտեղ, իսկ քաղաքի բնակիչները շարունակում էին նրան անվանել Ուրախ Աշտարակ:

Սովորաբար Ուրախ Աշտարակի մոտակայքում մարդ չէր լինում: Բայց այսօր այնտեղ մեծ աշխուժություն էր տիրում: Դեպի աշտարակ էին բերում, գետնի վրայով քարշ էին տալիս պատուված համազգեստներով գորշ գրոհայիններին, ցնցոտիներով թափառաշրջիկներին, կիսահագնված, վախից փշաքաղված բնակիչներին, սրտակեղեք ճշացող պոռնիկներին, խմբերով այստեղ էին բերում գիշերային բանակի քննոտներին, որոնք խոժոռ հայացքներով նայում էին իրենց շուրջը: Եվ հենց նույն տեղում է ինչ-որ զադանի երերից կեռերով հանում էին մեռածների դիակներն ու, լցնելով սայլերը, դուրս էին տանում քաղաքից: Ազնվականների ու հարուստ քաղաքացիների երկար հերթի պոշը, որ դեռ ներս չէր մտել գրասենյակի բաց դռներից, ահարեկված ու շփոթահար նայում էր այս սոսկալի իրարանցումին:

Գրասենյակ թողում էին բոլորին, իսկ ոմանց էլ պահակների ուղեկցությամբ էին ներս բերում: Ռումատան ներս խցկվեց: Այնտեղ շնչելու ող չկար, ինչպես աղբանոցում: Լայն սեղանի մոտ ցուցակների կույտի դիմաց նստած էր դեղնամոխրագույն դեմքով մի մարդ՝ սազի փետուրը դրած ականջի հետևը: Հերթական խնդրատուն՝ ազնվագարմ դոն Կեուն, զոռողամտորեն ցցելով բեղերը, տվեց իր անունը:

— Գլխարկը հանեք, — անգույն ձայնով ասաց չինովնիկը, հայացքը չկտրելով թղթերից:

— Կեու տոհմը արտոնություն ունի գլխարկ կրելու թագավորի իսկ ներկայությամբ, — հպարտորեն հայտարարեց դոն Կեուն:

— Ոչ ոք արտոնություններ չունի միարանության օրոք, — նույն անգույն ձայնով ասաց չինովնիկը:

Դոն Կեռուն փնչացրեց ու, կաս-կարմիր կտրելով, հանեց գլխարկը: Չինովնիկը երկար, դեղին եղունգը սահեցրեց ցուցակի վրայով:

— Դոն Կեռու. . . Դոն Կեռու. . . — փնթփնթաց նա, — դոն Կեռու. . . Թագավորական փողոց տասներկու տուն:

— Այո, զայրացկոտ ձայնով ասաց դոն Կեռուն:

— Չորս հարյուր ութսունինգ համար, եղբայր Տիբակ:

Եղբայր Տիբակը, որ, ծանրումեծ ու կարմրատակած, նստած էր հարևան սեղանի մոտ, շմշահեղձ լինելով թղթերի մեջ ինչ-որ քան փնտրեց, ճաղատ գլխից սրբեց քրտինքն ու, տեղից վեր կենալով, միապաղադ ձայնով կարդաց.

— «Չորս հարյուր ութսունինգ համար, դոն Կեռու, Թագավորական, տասներկու: Նորին սրբազնության Արկանարի եպիսկոպոսի հասցեին անարգական խոսքեր ասելու համար, որ տեղի է ունեցել նախանցայլ տարվա պալատական պարահանդեսում, նշանակվում է երեք դյուժին ճիպոտահարված մերկացրած փափուկ տեղերին և նորին սրբազնության կոշիկները համբուրել»:

Եղբայր Տիբակը նստեց:

— Գնացեք այս միջանցքով, — ասաց անգույն ձայնով չինովնիկը, — ճիպոտահարությունը՝ ձախ կողմում, կոշիկները՝ աջ: Հաջորդը. . .

Ի մեծ զարմանք Ռումատայի, դոն Կեռուն չքողոքեց: Երևում է, նա արդեն շատ քան էր տեսել այս հերթում: Նա միայն կոնչաց, արժանապատվությամբ սղալեց բեղերը և մտավ միջանցք: Հաջորդը՝ ճարպակալումից դողդողացող վիթխարի դոն Պիֆան, արդեն կանգնած էր առանց գլխարկի:

— Դոն Պիֆա. . . դոն Պիֆա. . . — կրկնեց չինովնիկը, մատը տանելով ցուցակի վրայով: — Կաթնավաճառների փողոց, տուն երկո՞ւ:

Դոն Պիֆան կոկորդային ձայն հանեց:

— Հինգ հարյուր չորս համար, եղբայր Տիբակ:

Եղբայր Տիբակը նորից թղթերն իրար խառնեց ու հետո ոսքի ելավ:

— Հինգ հարյուր չորս համար, դոն Պիֆա, Կաթնավաճառների փողոց, երկու. ոչ մի քանով չի նկատվել, ուրեմն ոչ մի մեղք չունի նորին սրբազնության առաջ, մարուք է:

— Դոն Պիֆա, — ասաց չինովնիկը, — ստացեք ազատման նշանը: — Նա կոացավ, քաղկաթողի կողքը դրված սնդուկից հանեց մի երկաթե ապարանջան ու տվեց ազնվազարմ Պիֆային: — Կըրեք ձախ ձեռքին, Սուրբ Միաբանության զինվորների առաջին իսկ պահանջի դեպքում ցույց կտաք:

Դոն Պիֆան դարձյալ կոկորդային ձայն արձակեց ու գնաց, տնտղելով ապարանջանը: Չինովնիկն արդեն կարդում էր հաջորդ ազգանունը: Ռումատան աչքի ածեց հերթը: Այստեղ ծանոթ դեմքեր շատ կային: Ոմանք հազնված էին սովորականի պես շրեղ, մյուսները դիտավորյալ իւղճացած էին, քայլ բոլորն էլ հիմնավորապես ցեխոտ էին: Հերթի մեջտեղից, այնպես քարձը, որ բոլորը լսեն, դոն Սերան վերջին հինգ րոպեի ընթացքում

արդեն երրորդ անգամ ավետում էր. «Ինչ վատ քան է, որ նույնիսկ ազնվագարմ դռնը մի երկու ճիպոտ ստանա նորին սրբազնության անունից»:

Ռումատան սպասեց, մինչև հաջորդին ուղարկեցին միջանցք (դա հայտնի ձկնավաճառ էր, ոչ հիացական մտքերի համար նրան դատապարտեցին ինձ ճիպոտահարկածի, առանց համբուրելու), մարդկանց հրմշտելով մոտեցավ սեղանին և ձեռքը դրեց չինովնիկի առաջ թափված թղթերի վրա:

— Կներեք, — ասաց նա: — Ես պետք է ստանամ բժիշկ Բուդախի ազատման հրամանը: Ես դռն Ռումատան եմ:

Չինովնիկը գործիքը չբարձրացրեց:

— Դոն Ռումատա. . . Դոն Ռումատա. . . — մոթմոթաց նա և, մի կողմ հրելով Ռումատայի ձեռքը, եղունգը տարավ ցուցակի վրայով:

— Ի՞նչ ես անում, պառավ թանաքաման, — ասաց Ռումատան: — Ինձ պետք է ազատման հրամանը:

— Դոն Ռումատա. . . դռն Ռումատա. . . — ըստ երեսույթին անհնարին էր կանգնեցնել այդ ավտոմատը: — Կաթսայագործների փողոց, տուն ութ: Տասնվեց համար, եղբայր Տիրակ:

Ռումատան լսում էր, որ իր թիկունքում բոլորը շունչները պահած իրենց են լսում: Ճիշտն ասած, նա ինքն է էր հուզվում: Ջրտնած և կարմրած եղբայր Տիրակը վեր կացավ:

— Տասնվեց համար, դռն Ռումատա, Կաթսայագործների ութ, Միաբանությանը մատուցած հատուկ ծառայությունների համար արժանի է նորին սրբազնության շնորհակալությանը և կրաքեհաճի ստանավ բժիշկ Բուդախի ազատման հրամանը, որով կարող է Բուդախի հետ վարվել իր հայեցողությամբ, տես՝ վեց-տասնյոթ-տասնմեկ էջը:

Չինովնիկը թղթի տակից խւկույն գտավ այդ էջը ու մեկնեց Ռումատային:

— Դեղին դուռը, երկրորդ հարկ, վեցերորդ սենյակ, միջանցքով ուղիղ, աջ ու ձախ, — ասաց նա: — Հաջորդը. . .

Ռումատան աչքի անցկացրեց թուղթը: Նա Բուդախի ազատման հրամանը չէր: Դրանով նրան անցագիր էին տալու դեպի գրասենյակի հինգերորդ՝ հատուկ բաժինը, որտեղ պետք է ստանար գաղտնի գործերի քարտուղարության կարգադրությունը:

— Դու այս ի՞նչ ես տվել ինձ, տխմար, — ասաց Ռումատան: — Հրամանն ո՞ւր է:

— Դեղին դուռը, երկրորդ հարկ, վեցերորդ սենյակ, միջանցքով ուղիղ, աջ և ձախ, — կրկնեց չինովնիկը:

— Ես հարցնում եմ՝ ո՞ւր է հրամանը, — գոռաց Ռումատան:

— Զգիտեմ. . . զգիտեմ. . . Հաջորդը:

Ռումատայի ականջի վերևում, ֆսֆոց լսվեց, և տաք ու փափուկ մի քան ընկավ նրա մեջքին: Նա մի կողմ զնաց: Նորից սեղանին մոտեցավ դռն Պիֆան:

— Զի մտնում, — լացակումած ասաց Պիֆան:

Չինովնիկը մռայլված նայեց նրան:

— Անո՞ւնը: Կոչո՞ւմը, — հարցրեց նա:

— Զի մտնում, — նորից լացակումած ասաց Պիֆան, վեր տնկելով ապարանջանը, որի մեջ հազիվ էին մտնում երեք ճարպոտ մատները:

— Զի մտնում, չի մտնում. . . — մոթմոթաց չինովնիկն ու հանկարծ մոտ քաշեց հաստ մատյանը, որը դրված էր սեղանի աջ կողմում: Մատյանը շատ չարագուշակ տեսր ուներ իր սև և յուղոտված կազմով:

Դոն Պիֆան սոսկումով նայում էր այդ մատյանին, հետո հանկարծ ցնցվեց ու, ոչ մի խոր չասելով, նետվեց դեպի դուռը: Հերթից ձայներ լսվեցին. «Մի՛ զբաղեցրեք, շո՛ւս վերջացրեք»: Ռումատան նույնպես հեռացավ սեղանի մոտից: Այ սա ճահիճ է, մտածեց նա: Դեկ, ձեր հերն էլ անիծած. . . Չինովնիկը սկսեց կարդալ օդում. «Եթե ազատման սույն նշանը չի տեղափորվում ճախ դաստակի վրա կամ եթե ազատվածը չունի ճախ դաստակ որպես այդպիսին. . . » Ռումատան անցավ սեղանի մոտով, երկու ձեռքը մտցրեց սնդուկի մեջ ու, որքան կարող էր ապարանջան հանելով այնտեղից, թողեց, գնաց:

— Հեյ, հեյ, — առանց հուզվելու գոռաց նրա հետևից չինովնիկը: Հիմք:

— Հանուն աստծո, — ամբարտավան տեսրով ասաց Ռումատան, նրան նայելով ուսի վրայից:

Չինովնիկը և եղբայր Տիբակը միասին վեր կացան ու, իրար հետ չներդաշնակելով, պատասխանեցին. «Նրա անունով»: Հերթը նախանձով ու հիացմունքով նայում էր Ռումատայի հետևից:

Ռումատան դուրս եկավ գրասենյակից ու դանդաղ քայլեց դեպի Ուրախ Աշտարակ, շիլքիսկացնելով ճախ ձեռքի ապարանջանները: Ապարանջանները ինը հատ էին և ճախ ձեռքի վրա տեղափորվեցին միայն իինզը: Մյուս չորսը Ռումատան հազար ճախ ձեռքին: Արկանարի եպիսկոպոսը որոշել է ուժապատ անել ինձ, մտածեց նա: Զի ստացվի: Ապարանջանները ամեն քայլափոխին զրնգում էին: Ռումատան ձեռքում էր պահել գույնզգույն կնիքներով զարդարված հույժ կարևոր թուղթը: Դիմացից եկող հետիոտն ու հեծյալ վանականները հապշտապ ճանապարհ էին տալիս Ռումատային: Ամբոխի մեջ, պատկառելի հեռավորության վրա մերթ հայտնվում, մեկ անհետանում էր թիկնապահ լրտեալ: Թրի կոթով խփելով դանդաղկոտաներին, Ռումատան մոտեցավ դարպասին, ահարկու գոռաց գրուխը դուրս հանած պահակի վրա ու, անցնելով քակից, լարձուն, չեզոտ աստիճաններով սկսեց իջել ծիացող ջահերով լուսավորված կիսախավարը: Այստեղից սկսվում էր նախսին թագի պահպանության մինիստրության սուրբ սրբոցը՝ թագավորական բանտը և քննչական խցերը:

Կամարակապ միջանցքներում յուրաքանչյուր տասը քայլի վրա պատին իսկած ժանգոտ մեխից կախված էր ժանտահոտ ճրազը: Յուրաքանչյուր ճրազի ներքեւում, քարայրի նմանվող որմնախտրշում սկին էր տալիս ճաղապատ փորբիկ պատուհանով դուռը: Այդ դռները տանում էին դեպի բանտային խցերը, որոնք դրսի կողմից փակված էին երկաթե ծանր նիզերով: Միջանցքներում շատ մարդ կար: Իրար իրմշտում էին, վագում էին, գոռում, հրամայում: Ճռնշում էին փակերն ու նիզերը, շրիսկում էին դռները, ինչոր մեկին ծեծում էին, ու նա աղեկառը գոռում էր, ինչոր մեկին քարշ էին տալիս, և նա դիմադրում էր, ինչոր մեկին ուզում էին դուրս հանել խցից ու չէին կարողանում, ու նա պրտաճմիկ գոռում էր. «Ես չեմ, ես չեմ. . . », ու կաշում էր հարևաններից: Միջանցքում հանդիպող

վանականների դեմքերը գործնական էին դաժանության աստիճան: Ամեն մեկը շտապում էր, ամեն մեկը պետական կարևորության գործ էր անում: Աշխատելով հասկանալ ինչն ինչոց է, Ռումատան դանդաղ անցնում էր միջանցքներով, ավելի ու ավելի ներքև իշնելով: Ներքևի հարկում ավելի խաղաղ էր: Վյստեղ, դատելով խոսակցություններից, քննություն էին հանձնում Հայրենասիրական դպրոցի շրջանավարտները: Կաշվե զոգնոցներով կիսամերկ, լայնալանջ տղաները, խոշտանգման խցերի դրների մոտ խմբված, թերթում էին ճարպոտված ձեռնարկներն ու մերթ ընդ մերթ մոտենում էին ջրի տակարին, որից շղթայով կախված էր թասը: Խցերից լսում էին սարսափելի ճիշեր, հարվածների շրկից, փշում էր խանձված մսի հոտը: Եվ խոսակցություններ, խոսակցություններ. . .

— Ուկրաջարդիչը վերևում մի պտուտակ ունի, դա ջարդվել էր: Ես ի՞նչ մեղք ունեմ: Իսկ նա ինձ ծեծեց: «Դմբոյի մեկը, — ասում է, — տիսմար, հինգ հարված ստացիր փափուկ տեղերիդ ու նորից արի»:

— Գոնե իմանայինք, թե ով է ծեծողը, միզուցե մեր ուսանող տղերքից լինի: Երևի պետք էր նախօրոք պայմանավորվեինք, հինգական գրոշ հավաքեինք ու ռեխը զցեինք. . .

— Եթե ճարպը շատ է, ատամը չարժե շատ տաքացնել, մեկ է՝ ճարպի մեջ կսառչի: Դու ունելին վերցրու ու ճարպը կամաց պոկի. . .

— Վիս, տեր աստծո զանգապանները ոտքերի համար են: Նահատակ կույսի ձեռնոցները պտուտակներ ունեն, դա հատուկ ձեռքերի համար է, հասկաց՞ր:

— Ծիծաղից մեռա՛, տղերք: Ներս եմ մտնում ու ինչ տեսնում ո՞վ է շղթաներով կապկապկած, Ծեկ Ֆիկան՝ մեր փողոցի մասվաճառը, հարբած ժամանակ ինչքա՞ն է քաշել ականջներս: Դե, ասում եմ, դիմացիր, հիմա քո հախից կգամ. . .

— Իսկ Պեկոր Պոռչին ոնց որ առավոտյան վանականները տարան, մինչև հիմա չի վերադարձել: Քննության էլ չի եկել:

— Էհ, ես փոխանակ մսաղացը գործի դնեմ, ախմախավարի նիզով խփեցի ու մի կողը ջարդեցի: Վյստեղ հայր Կինը վրա պրծավ, քունքերիս խփեց ու սապոզով ենպես հասցրեց պոչուկիս, որ, եղբայրներիս ասեմ, աչքերս սևացան: «Դու, — ասաում է, — ի՞նչ ես իմ ապրանքը փշացնում»:

Նայեք, նայեք, բարեկամներս, մտածում էր Ռումատան գլուխը դանդաղ շրջելով մի կողմից մյուսը: Սա տեսություն չի: Մարդկանցից ոչ մեկը դեռ այսպիսի բան չի տեսել. . . Նայեք, լսեք, նկարահանեք. . . և զնահատեք ու սիրեք, գոռող ձեզ տանի, ձեր ժամանակը, ու հարգեք նրանց հիշատակը, ովքեր անցել են այս ամենի միջով: Ուշադիր նայեք այս մռությներին՝ ջահել, բութ, անտարբեր, ամեն տեսակ զագանության սովոր մռությներին, միայն թե քթներդ շուր մի՛ տվեք, ձեր սեփական նախնիները ավելի լավը չեն. . .

Նրան նկատեցին: Հազարումի բան տեսած տասնյակ զույգ աչքեր գամվեցին նրա վրա:

— Պահ, էս դոնին նայեք. . . Ոնց է գույնը զցել. . .

— Հա՛-հա՛. . . Երևում է, ազնվականները սովոր չեն. . .

— Ասում են, որ եղախի դեպքերում ջուր պետք է տալ, միայն թե շղթան կարճ է, չի հասնի. . .

— Ել ոնց կլինի, խելքի կզան. . .

— Կուգենայի դրա նմանը ձեռքս ընկներ. . . Դրանց ինչոր քան հարցնում ես, պատասխանը տալիս են. . .

— Հեյ, տղերք, կամաց, թե չէ որ հասցրել է. . . Տեսեք քանի օղակ ունի. . . Համ Էլ թուղթ:

— Ոնց է աչքերը մեզ վրա չոել. . . Եղբայրներ, հեռու մնանք շատից. . .

Նրանք խմբով հեռացան իրենց կանգնած տեղից, մտան ստվերի մեջ և այնտեղից նայում էին իրենց զգուշավոր, սարդային աչքերով: Դեհ, հերիք է, մտածեց Ռումատան: Նա թիշ էր մնում բոնի կողքից անցնող վաճականի փարազայից, երբ հանկարծ տեսավ, ոչ թե պարապ դեսուդեն վազվզող, այլ տեղում գործով զբաղված երեք հոգու: Նրանք փայտերով ծեծում էին դահճին, երևի, սրա անփութության համար: Ռումատան մնտեցավ նրանց:

— Հանուն աստծո, — կամաց ասաց նա, զընգացնելով ապարանջանները:

Վաճականները փայտերն իջեցրին ու նրան նայեցին:

— Նրա անունով, — ասաց ամենահաղթանդամը:

— Դեհ, հայրեր, ինձ տարեք միջանցքի վերակացուի մոտ, — ասաց Ռումատան:

Վաճականները իրար նայեցին: Դահճը, ճարպկորեն սողալով, փախավ ու թաքնվեց տակառի հետևում:

— Իսկ նա քո ինչի՞ն է պետք, — հարցրեց հաղթանդամ վաճականը:

Ռումատան լուր թուղթը մոտեցրեց նրա դեմքին, մի թիշ պահեց, հետո ցած իջեցրեց:

— Հա՛, — ասաց վաճականը: — Դե այսօր հենց ես եմ միջանցքի վերակացուն:

— Հոյակապ է, — ասաց Ռումատան ու թուղթը խողովակած ոլորեց: — Ես դոն Ռումատան եմ: Նորին սրբազնությունը բժիշկ Բուղախին նվիրել է ինձ: Գնա ու բեր նրան:

Վաճականը ձեռքը մտցրեց վեղարի տակ ու աղմուկով քորեց գլուխը:

— Բուղա՞ն, — մտահոգ ասաց նա: — Դա ո՞րն է, այդ Բուղախը: Բռնաբարիշը, հա՞:

— Չէ, — ասաց մյուս վաճականը: — Բռնաբարիշը Բուղախն է: Հենց նրան էս գիշեր բաց թողեցին: Հայր Կինը ինքը իր ձեռքով հանեց նրա շղթաներն ու դուրս տարավ: Իսկ ես. . .

— Հիմարություններ ես դուրս տալիս, — անհամբեր ասաց Ռումատան, թղթով խփելով իր ազդրին: — Բուղախը: Թագավորին թունավորողը:

— Հա. . . ա՛, — ասաց վերակացուն: — Գիտեմ: Բայց նա, երևի, արդեն ցցի վրա է. . . Եղբայր Պակա, գնա տասներկուսը, տես ոնց է: Ինչ է, դո՞ւ նրան պիտի տանես, — շուր եկավ նա Ռումատայի կողմը:

— Բնականաբար, — ասաց Ռումատան: — Նա իմն է:

— Այդ դեպքում թուղթը բարեհաճիր ինձ տալ: Թուղթը գործին պիտի կցվի:

Վերակացուն թուղթը շուրումուր տվեց, նայեց կնիքներին, հետո հիացած ասաց.

— Համա թե զրում են մարդիկ: Դու մի կողմ կանգնիր, դոն, սպասիր, մինչև մեր գործն անենք. . . Եհ, ո՞ւր կորավ մի հոգավորը. . .

Վանականները սկսեցին շորս կողմը նայել, փնտրելով հանցավոր դահճին: Ոռումատան մի կողմ քաշվեց: Դահճին դուրս հանեցին տակառի հետևից, նորից պառկեցրին հատակի վրա ու գործնականորեն, առանց ավելորդ դաժանության, շարունակեցին ծեծել: Մի հինգ րոպէ հետո միջանցքի մյուս ծայրից հայտնվեց տասներկու խուցը ուղարկված վանականը, հետևից քարշ տալով պարանով կապված, ներմակ մազերով մի սևազգեստ ծերուկի:

— Ահա նա, ձեր Բուդախը, — դեռ հեռվից ուրախ-ուրախ բացականչեց վանականը: — Ոչ մի ցից էլ նրան չէին հանել, ողջ առողջ է ձեր Բուդախը: Մի քիչ տկար է, բայց դեռ ոչինչ, երևի վաղուց է սոված. . .

Ոռումատան գնաց նրանց ընդառաջ, պարանը խլեց վանականի ձեռքից և օղակը հանեց ծերունու վզից:

— Դո՞ւր եք Բուդախս Իրուկանցին, — հարցրեց նա:

— Այո, — պատասխանեց ծերունին, մոայլ նայելով նրան:

— Ես Ոռումատան եմ, եկեք իմ հետևից ու աշխատեք հետ չմնալ: — Հետո Ոռումատան դարձավ վանականներին: — Հանուն աստծո, — ասաց նա:

Վերակացուն շտկեց մեջքը, փայտը իջեցրեց և հևալով պատասխանեց. «Նրա անունով»:

Ոռումատան նայեց Բուդախին ու տեսավ, որ ծերուկը կպել է պատին ու հազիվ է մնում ոտքի վրա:

— Ես վատ եմ զգում, — ցավատանց ժպտալով ասաց Բուդախը: — Ներեցեք ինձ, ազնվազարմ դոն:

Ոռումատան բռնեց նրա թևից ու առաջ տարավ: Երբ վանականները չքվեցին տեսադաշտից, նա կանգ առավ, սրվակից հանեց սպորամինի հարը և մեկնեց Բուդախին: Բուդախը հարցական նայեց նրան:

— Կուլ տվեք, — ասաց Ոռումատան: — Իսկույն ձեզ լավ կզգաք:

Բուդախը, դարձյալ հենվելով պատին, վերցրեց հարը, տնտղեց, հոտ քաշեց, վեր բարձրացրեց փոշոտ հննքերը, հետո զգուշորեն դրեց լեզվի վրա ու չպացրեց.

— Կուլ տվեք, կուլ տվեք, — ժպտալով ասաց Ոռումատան:

Բուդախը կուլ տվեց:

— Հըմ. . . հըմ. . . ասաց նա: — Ես կարծում էի, որ դեղերի մասին ամեն ինչ զիտեմ: — Նա լրեց, ունկնդրելով իր զգացողություններին: — Հըմ, — ասաց նա: — Հետաքրքիր է: Վարազի չորացած փայծական է: Բայց չէ, փտահամ չունի:

— Գնանք, — ասաց Ոռումատան:

Նրանք անցան միջանցքով, բարձրացան աստիճաններով, դուրս եկան մի միջանցք ու դարձյալ բարձրացան աստիճաններով: Հանկարծ Ոռումատան մեխավածի պես կանգ առավ տեղում: Ծանոթ բամբ գոռոցն արձագանքվեց բանտի կամարների տակ: Բանտի

ընդերքում ինչոր տեղ, հրեշավոր անեծքներ տեղալով աստծու, սրբերի, դժողոքի, Սուրբ Միաբանության, դու Ուբայի և շատ ու շատ այլ բաների վրա, ամբողջ ուժով գոռում էր Ռումատայի բարեկամ բարոն Պամպա դոն Բաու-նո Սուրուզանո-Գատտա-նո-Արկանարան: Այնուամենայնիվ, բարոնն ընկավ սրանց ճանկը, ցավով մտածեց Ռումատան: Ես բոլորովին մոռացել էի նրա մասին: Բայց նա զոնե ինքը չպիտի մառանար ինձ. . . Ռումատան հապշտապ երկու ապարանջան հանեց ձեռքից, հազցրեց բժիշկ Բուդախի լրար դաստակներին ու ասաց.

— Բարձրացեք վերև, բայց դարպասից դուրս չգաք: Մի կողմ քաշվեք ու սպասեք ինձ: Եթե ձեզ կպնեն, ապարանջանները ցույց տվեք ու ինչքան կարող եք ամբարտավան եղեք:

Բարոն Պամպան ոռնում էր, ինչպես բևեռային մառախուլի մեջ ընկած ատոմագնացը: Թնդուն արձագանքը գլորփում էր կամարների տակ: Միջանցքներում կանգնած մարդիկ կանգ էին առնում և, բերանները բաց, երկյուղածությամբ ականջ էին դնում: Շատերն էլ թափահարում էին իրենց բութ մատը՝ քշելով սատանային: Ռումատան ցած նետվեց երկու սանդուղքներով, ոտքի տակ զցելով դեմք ելած վանականներին, թթերի պատյաններով ճանապարհ բացեց շրջանավարտների բազմության միջով ու արացի տարով բացեց այն խցի դուռը, որտեղից դուրս էր պրծնում գոռողը: Զահերի վետվետուն լույսի տակ նա տեսավ իր բարեկամ Պամպային: Հզոր բարոնը մերկ ու գլխիվայր իաշված էր պատից: Նրա դեմքը սևացել էր արյան հոսքից: Ծուռտիկ սեղանի մոտ, մատները ականջները խրած, նստել էր մի կորամեջք չինովնիկ, իսկ քրտնքից փայլող դահիճը, որն ինչոր բանով նման էր ատամնաբույժի, երկաթե թասի միջից գործիքներ էր ջոկչում:

Ռումատան իր հետևից ամուր փակեց դուռը և, մոտենալով դահիճն, թթի կործով խփեց նրա ծոծրակին: Դահիճը շուր եկավ, ձեռքերով բռնեց գլուխն ու նստեց թասի մեջ: Ռումատան թուրք հանեց պատյանից ու կտոր կտոր արեց թղթերով ծածկված սեղանը, որի մոտ նստած էր չինովնիկը: Ամեն ինչ կարգին էր: Դահիճը նստած էր թասի մեջ ու զկոտում էր, իսկ չինովնիկը շատ ճարպկորեն չորեքթաթ փախսավ մտավ անկյունը ու պատկեց այնտեղ: Ռումատան մոտեցավ բարոնին, որն ուրախ հետարքքրությամբ էր նայում վարից վեր, բռնեց բարոնի ոտքերը պահող շղթաները ու, երկու անգամ ուժգին քաշելով, դրանք դուրս քաշեց պատից: Հետո բարոնը ոտքերը զգուշորեն դրեց հատակին, լոեց, բարացավ մի տարօրինակ դիրքով, ապա իրեն թափ տվեց ու ազատեց ձեռքերը:

— Կարո՞ղ եմ հավատալ, — նորից որոտաց նա, շուռումուռ տալով արյունով լցված սպիտակուցները, — որ դա դուրս եք, իմ ազնիվ ընկեր: Վերջապես ես գտա ձեզ:

— Այո, ես եմ, — ասաց Ռումատան: — Գնանք այստեղից, բարեկամս, սա ձեր տեղը չ:

— Գարեջո՞ւր, — ասաց Բարոնը: — Այստեղ, կարծեմ, գարեջուր պիտի լիներ: — Նա բայլեց խցում, հետևից քարշ տալով կապանքների մնացորդները ու անընդհատ գոռզոռալով: — Մինչև կեսզիշեր վազվում էի բաղարում: Գրո՞ղը տանի, ինձ ասացին, որ դուրս ձերբակալված եք, ու ես ահազին ժողովուրդ կոտորեցի: Ես համոզված էի, որ այս բանտում կգտնեմ ձեզ: Եվ գտա:

Բարոնը մոտեցավ դահիճն ու այնպես խփեց, որ նա իր թասի հետ բմբուլի պես վեր թռավ: Թասի տակից մի տակառիկ երևաց: Բարոնը բռունցքի հարվածով ճեղք բաց արեց տակառի տակ ու գլուխը տնկելով, տակառը մոտեցրեց բերանին: Գարեջրի շիթը կլկալով հնուեց նրա կոկորդը: Ի՞նչ հոյակապ մարդ է, մտածեց Ռումատան, քնքորեն նայելով բարոնին: Թվում է, թե ցույ է, անուղեղ ցույ, բայց փնտրել է ինձ, ուզեցել է փրկել, երևի իմ

հետևից է եկել այս բանտը, իր ուրով. . . Չե, դեռ մարդիկ կան այս անիծյալ աշխարհում. . .

Բարոնը դատարկեց տակառիկը և շպրտեց այն անկյունը, որտեղ սարսափահար դոդում էր շինովնիկը: Անկյունից նվազոց լսվեց:

— Դե լավ, — ասաց բարոնը, ձեռքի ափով սրբելով մորուքը: — Հիմա կարող եմ հետևել ձեզ: Ոչի՞նչ, որ ես տկոր եմ:

Ռումատան նայեց շուրջը, մոտեցավ դահճին ու թափ տվեց նրան՝ գոգնոցը հանելով վրայից:

— Առայժմ սա վերցրեք, — ասաց նա:

— Դուք իրավացի եք, — ասաց բարոնը, գոգնոցով փաթաթելով ազդրեքը: — Անհարմար բան կլիներ, եթե տկոր ներկայանայի բարոնուհուն. . .

Նրանք դուրս եկան խցից: Ոչ ոք չհամարձակվեց փակել նրանց ճամփան, միջանցը դատարկվում էր քսան քայլ հեռավորությունից. . .

— Ես դրանց բոլորին կսատկացնե՛մ, — մոնչում էր բարոնը: — Նրանք գրավել են իմ դյուակը: Ու ինչ-որ հայր Արիմա են այնտեղ նստեցրել: Զգիտեմ, թե նա ում հայրն է, բայց երդվում եմ ատծո անունով, որ նրա զավակները շուտով կորրանան: Գրո՞ղը տանի, բարեկամս, դուք չե՞ք կարծում, որ այստեղ առաստաղները շատ ցածր են: Ես զագաթս քերծել եմ. . .

Նրանք դուրս եկան աշտարակից: Ռումատայի աչքին մի պահ երևաց ու նորից բազմության մեջ նորից անհետացավ թիկնապահ լրտեսը: Ռումատան Բուդախին նշան արեց, որ հետևի իրենց: Դարպասի մոտ խմբված ամբոխը հետ-հետ գնաց, ասես թրատեցին նրան: Լսում էր, ինչպես է մեկը գոռում, թե պետական հանցագործ է փախել, իսկ մի ուրիշն էլ գոռում էր. «Ահա նա, Մերկ Սատանան, Էստորայի հոչակավոր դահիճը»:

Բարոնը դուրս եկավ իրապարակի մեջտեղն ու կանգնեց, աչքերը կկոցելով արևի լույսից: Պետք էր շտապել: Ռումատան արագ շուրջը նայեց:

— Իմ ձին այստեղ էր մնացել, — ասաց Բարոնը: — Հեյ, ո՞վ կա այդտեղ: Զիս բերեք:

Վիտոռում, որտեղ դոփիդոփում էին Միաբանության հեծելազորի ձիերը, իրարանցում սկսվեց:

— Դա՛ չի, — գոռաց բարոնը: — Այ էն մեկը, մոխրագույն աշխետը:

— Հանուն աստծո, — ուշացած բացականչեց Ռումատան և գլխի վրայով հանեց աջ թորվ սուսերակալը:

Կեղտոտ փարաջայով վանականը, դոդդոդալով բարոնին մոտեցրեց նրա ուզած ձին:

— Նրան մի բան տվեք, դոն Ռումատա, — ասաց բարոնը, դժվարությամբ բարձրանալով թամբին:

— Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր, — գոռացին աշտարակի մոտից:

Թափահարելով դագանակները, իրապարակով նրանց կողմն էին վազում վանականները: Ռումատան բարոնի ձեռքը խոթեց սուրբ:

— Ծտապե՛ք, բարոն, — ասաց նա:

— Այո, — ասաց Պամպան: — Պետք է շտապել: Այդ Արիման կթալանի իմ մառանը: Ես ձեզ սպասում եմ իմ տանը, վաղը կամ երկու օրից, բարեկամս: Ի՞նչ հաղորդեմ տիկնոջ:

— Համբուրեք նրա ձեռքը, — ասաց Ռումատան: Վանականներն արդեն շատ էին մոտեցել: — Արա՛գ, բարոն, շտապեք. . .

— Բայց ձեզ վտանգ չի՝ սպառնում, — անհանգստացավ բարոնը:

— Ո՛չ, գրողը տանի, ո՛չ: Ծտապեք:

Բարոնն ասպանդակեց ձին ու քառատրոփ պլացավ վանականների բազմության վրա: Ինչոր մեկն ընկավ ու գլորվեց, ինչոր մեկը աղիողորմ ճաց, փոշին վեր բարձրացավ, բարե սալարկի վրա թնդացին ձիու սմբակները, և բարոնն անհետացավ: Ռումատան նայեց նեղլիկ փողոցին, որտեղ շշմած գլուխները թափ տալով, նատել էին գետին տապալվածները, երբ մի շողոքորթ ձայն նրա ականջին ասաց.

— Իմ ազնվազարմ դոն, իսկ ձեզ չի՝ թվում, որ դուք չափազանց շատ բան եք ձեզ թույլ տալիս:

Ռումատան շրջվեց: Լարված ու սևեռուն նրա երեսին էր նայում դոն Ռեբան:

— Չափազանց շա՞տ, — հարցը կրկնեց Ռումատան: — Ինձ անծանոթ է «չափազանց» բառը: — Հանկարծ նա հիշեց դոն Սերային: — Եվ ընդհանրապես ոչ մի պատճառ չեմ տեսնում, որ մի ազնվազարմ դոն չկարողանա օգնել փորձանքի մեջ ընկած մի ուրիշ դոնի:

Նրանց մոտով, տեղերն առաջ պարզած, պլացան հեծյալները, որ բռնեն բարոն Պամպային: Դոն Ռեբայի դեմքի արտահայտությունը հանկարծ փոխվեց:

— Դե լավ, — ասաց նա: — Զիսուենք այդ մասին. . . Օ՛, ես այստեղ տեսնում եմ հոչակավոր բժիշկ Բուդախին. . . Դուք հրաշալի տեսք ունեք, բժիշկ: Ես ստիպված եմ վերստուգման ենթարկել իմ բանտը: Պետական հանցագործները, որոնք նույնիսկ ազատ են արձակած, չպետք է դուրս գան բանտից, նրանց պետք է դուրս տանեն:

Բժիշկ Բուդախը, ասես կուրացած, շարժվեց նրա վրա: Ռումատան արագ կանգնեց նրանց արանքում:

— Ի դեպ, դոն Ռեբա, — ասաց նա, — դուք ինչպե՞ս եք վերաբերվում հայր Արիմային:

— Հայր Արիմային: — Դոն Ռեբան հոնքերը վեր քաշեց: — Սքանչելի զորական է: Բարձր պաշտոն է գրավում եպիսկոպոսությունում: Իսկ ի՞նչ է պատահել:

— Որպես ձերդ սրբազնության հավատարիմ ծառա, — անսրոդ չարախնդությամբ ասաց Ռումատան խոնարհվելով, — շտապում եմ ձեզ հայտնել, որ այդ կարևոր պաշտոնը դուք կարող եք թափուր համարել:

— Բայց ինչո՞ւ:

Ռումատան հայացքը զցեց նրբանցքին, որտեղ դեռ կանգնած էր դեղին փոշու սյունը: Դոն Ռեբան նույնպես այդ կողմը նայեց: Նրա դեմքին հայտնվեց մտահոգ արտահայտություն:

Օրը վաղուց արդեն կիսվել էր, երբ Կիրան ազնվագարմ դոնին ու նրա մեծագիտուն բարեկամին հրավիրեց սեղան նստելու: Լողացած, մաքուր շորեր հազած, սափրված թժիշկ Բուդախը շատ պատկառելի տեսք ուներ: Նրա շարժումներն անշտապ էին և արժանապատկությամբ լի, իսկոր խած աչքերը նայում էին բարյացակամ և նույնիսկ ներողամտորեն: Ամենից առաջ նա Ռումանացից ներողություն ինդրեց հրապարակում պողմակալու համար: «Քայց դուք պետք է ինձ հասկանաք, — ասաց նա: — Դա մի սուկափ մարդ է: Նա դև է, որ լուս աշխարհ է եկել զուտ աստծու սիալի պատճառով: Ես թժիշկ եմ, բայց չեմ ամաչում խոստովանել, որ հնարավորության դեպքում հաճույքով այն աշխարհը կուղարկեմ նրան: Ես լսել էի, որ թագավորին թունավորել են: (Ռումանացն ուշադրությունն է ավելի լարեց): Այդ Ռեբան եկավ իմ խուցն ու պահանջեց, որ իր համար այնպիսի թույն սարքեմ, որը ներգործի մի քանի ժամվա ընթացքում: Հասկանալի է, ես հրաժարվեցի: Նա սպառնաց, որ ինձ խոշտանգումների կենթարկի: Ես ծիծաղեցի նրա երեսին: Վյոթամ այս սրիկան կանչեց իր դահիճներին, ու նրանք փողոցից բռնեցին տասը տարեկանից ոչ մեծ մի դյուժին տղաների ու աղջիկների: Նա երեխաներին կանգնեցրեց իմ առաջ, բաց արեց դեղապարկն ու հայտարարեց, որ բոլոր դեղերը կփորձի այդ երեխաների վրա, մինչև որ կգտնի իր ուզածը. . . Ահա թե ինչպես թունավորվեց թագավորը»:

Բուդախի շրթունքները սկսեցին դողալ, բայց նա տիրապետեց իրեն: Ռումանատան նրանկատորեն դեմքը շրջել էր և գլխով էր անում: Հասկանալի է, մտածում էր նա: Ամեն ինչ հասկանալի է: Իր մինխատրի ձեռքից թագավորը նույնիսկ վարունգ չէր վերցնի: Ու սրիկան թագավորին էր հրամցրել ինչ-որ ստահակի, որին խոստացել էր լեյրիերիմի կոչում տալ, եթե թագավորին բուժի: Ու հասկանալի է, թե ինչու Ռեբան այդպես ուրախացավ, եթք թագավորի ննջարանում ես նրան մերկացրի: Դժվար թե նա ավելի հարմար առիթ գտներ, որ թագավորին հրամցներ կեղծ Բուդախին: Ամբողջ պատասխանատվությունն ընկնում էր Ռումանա Էստերացու՝ իրուկանյան լրտեսի և դավադրի վրա: Մենք լակուտներ ենք, մտածեց Ռումանան: Ինստիտուտում պետք է հատուկ դասընթաց մտցնել՝ ֆեոդալական բանսարկուների դասընթաց: Եվ առաջադիմությունը գնահատել ուրաներով: Ավելի լավ է՝ դեցիուրաներով: Ասենք, ո՞վ կհասնի նրան. . .

Ըստ երևույթին, թժիշկ Բուդախը շատ քաղցած էր: Սակայն նա մեղմորեն, բայց վճռականորեն հրաժարվեց կենդանական կերից և իր ուշադրությանն արժանացրեց միայն սալաթներն ու մուրաբայով կարկանդակները: Մի բաժակ էստորյանից հետո նրա աչքերը փայլատակեցին և այտերը թունդ կարմրեցին: Ռումանատան չէր կարողանում ուտել: Նրա աչքերի առաջ ճարճատում էին բոստրագույն շահերը, ամեն կողմից խանձված մսի հոտ էր փշում, և կոկորդում ասես բռունցքի շափ գունդ էր կանգնած: Ուստի սպասելով, որ հյուրը կշտանա, նա կանգնել էր պատուհանի մոտ ու հարգալից, դանդաղ ու հանգիստ գրույց էր վարում, որ հյուրին չխանգարի կերակուրը ծամել:

Քաղաքն աստիճանաբար կենդանանում էր: Փողոցներում մարդիկ էին հայտնվում, ձայները ավելի բարձր էին հնչում, լսվում էր մուրճերի շրխկոցը և փայտի ճռողոցը տների տանիքներից ու պատերից պոկում էին հեթանոսական կուռքերի պատկերները: Հաստիկ ու ճաղատ խանութպանը գարեջրի տակառով սայլակը կանգնեցրել էր հրապարակում և գարեջուր էր վաճառում՝ զավաթը երկու գրոշ: Քաղաքի բնակիչները հարմարվում էին: Դիմացի տան մուտքում, քիթը քիթորելով, լուր տանտիրուին հետ խոսում էր վսիտ լրտես-թիկնապահը: Հետո պատուհանի տակով անցան մինչ երկու հարկի բարձրությամբ բեռնված սայլերը: Ռումանատան սկզբում չհասկացավ, թե դրանք ինչ սայլեր են, հետո

տեսավ հաստ կտավի տակից կախված կապտած ու սևացած ձեռքերն ու ոտքերը, և խկույն հեռացավ պատուհանի մոտից:

— Մարդու էությունը, — դանդաղ ծամելով խոսում էր Բուդախը, — ամեն ինչին հարմարվելու զարմանալի ունակությունն է: Բնության մեջ չկա մի այնպիսի բան, որին մարդը չհարմարվեր: Ոչ ձին, ոչ շունը, ոչ է կովը օժտված չեն այդպիսի հատկությամբ: Հավանաբար, աստված մարդուն ստեղծելիս կռահում էր, թե ինչ տանջանքների է նրան դատապարտելու, և նրան ուժերի և համբերության վիթխարի պաշար է տվել: Դժվար է ասել, դա լա՞վ է, թե վատ: Եթե մարդը չունենար այդ համբերությունն ու դիմացկունությունը, բոլոր բարի մարդիկ վաղուց արդեն կործանված կիխեին, աշխարհի երեսին կմնային միայն չարերն ու սրիկաները: Մյուս կողմնց, դիմանալու ու համբերելու սովորությունը մարդկանց դարձնում է անեղու անասուն, քանզի նա ոչնչով, բացի անատոմիայից, չի տարբերվում կենդանիներից և նույնիսկ իր անպաշտպանությամբ գերազանցում է նրանց: Եվ յուրաքանչյուր օրը չարի ու բռնության մի նոր արհավիրք է ծնում. . .

Ռումատան նայեց Կիրային: Աղջիկը նստել էր Բուդախի դիմաց և, աչքերը նրանից չկտրելով, այտը բռունցքին հենած ուշադիր լսում էր: Նրա աչքերը թախծոտ էին, երևում է, շատ էր խղճում մարդկանց:

— Հավանաբար, դուք իրավացի եք, հարզարժան Բուդախ, — ասաց Ռումատան: — Բայց վերցնենք ինձ: Ես մի հասարակ ազնվազարմ դոն եմ (Բուդախի բարձր ճակատը կնճռոտվեց, աչքերը զարմանքով և ուրախ կլորացան): Ես շատ եմ սիրում գիտուն մարդկանց: Նրանք ոգու ազնվականությունն են: Ու ինձ հայտնի չէ, թե ինչո՞ւ դուք՝ վեհ գիտելիքների միակ պահպաններդ ու միակ տերերդ, այդքան անհուսալիորեն պասիվ եք: Ինչո՞ւ դուք հլու հնագանդ թույլ եք տալիս, որ արհամարհեն ձեզ, բանտերը նետեն, այրեն խարույկների բոցերում: Ինչո՞ւ դուք ձեր կյանքի իմաստը՝ գիտելիքների հայթայթումը, անջատում եք կյանքի գործնական պահանջներից՝ չարիքի դեմ պայքարելուց:

Բուդախն իրենից հեռացրեց դատարկ ափսեն, որի մեջ եղած կարկանդակներն արդեն կերել էր:

— Դուք շատ արտառոց հարցեր եք տալիս, դոն Ռումատա, — ասաց նա: Հետաքրքիր է, որ նույն այդ հարցերը ինձ տալիս էր ազնվազարմ դոն Գուլգը՝ մեր հերցոգի անկողնապետը: Դուք ծանո՞թ եք նրա հետ: Ես այդպես էլ մտածում էի. . . Զարի դեմ պայքար: Բայց ինչ բան է չարը: Ամեն մեկը դա յուրովի կարող է հասկանալ: Մեզ՝ գիտնականներիս համար, չարիքը տգիտությունն է, սակայն եկեղեցին սովորեցնում է, որ տգիտությունը բարիք է, և բոլոր չարիքները ծագում են գիտելիքներից: Հողագործի համար չարիքը հարկերն են և երաշտը, իսկ հացավաճառի համար երաշտը բարիք է: Ստրուկների համար չարիք է հարբած ու դաժան տերը, արհեստավորի համար՝ ազահ վաշխառուն: Այդ ո՞րն է չարիքը, որի դեմ պայքարել է պետք, դոն Ռումատա: Նա տիսուր նայեց ունկնդիրներին: Զարիքն անհնարին է ոչնչացնել: Ոչ մի մարդ ընդունակ չէ աշխարհում պակասեցնել չարիքը: Նա կարող է սոսկ ինչ-որ չափով բարելավել իր սեփական ճակատագիրը, բայց միշտ ի հաշիվ մյուսների ճակատագրի վատթարացման: Ու միշտ կիհնեն թագավորներ՝ առավել կամ պակաս դաժան, բարոններ՝ առավել կամ պակաս բիրտ ու վայրենի, ու միշտ կիհնեն տղետ մարդիկ, որոնք կիհանան իրենց հարստահարողներով և կատեն իրենց ազատարարներին: Եվ այս ամենը սոսկ այն պատճառով, որ ստրուկը շատ

ավելի լավ է հասկանում իր տիրոջը, նույնիսկ իր ամենաանգութ տիրոջը, քան իր ազատարարին, քանզի ամեն մի ստրուկ հրաշալի պատկերացնում է իրեն տիրոջ տեղում, քայց երբեք իրեն չի պատկերացնում անշահախնդիր ազատարարի տեղում: Մարդն այսպիսին է, դոն Ռումատա, և այսպիսին է մեր աշխարհը:

— Աշխարհն անընդհատ փոխվում է, թժիշկ Բուդախը, — ասաց Ռումատան: — Մենք հիշում ենք այնպիսի ժամանակներ, երբ թագավորներ չեն եղել:

— Աշխարհը չի կարող հավերժ փոխվել, — առարկեց Բուդախը, — քանզի ոչ մի քան հավերժ չէ, նույնիսկ փոփոխվելը. . . Մենք չգիտենք կատարելության օրենքները, սակայն վաղ թե ուշ հասնում ենք կատարելության: Հապա նայեք, ինչպես է կառուցված մեր հասարակությունը: Ինչպես է մեր աշքը շոյում այս հստակ, երկրաչափորեն ճիշտ համակարգը: Ներքեւում գյուղացիներն են ու արհեստավորները, նրանց վերեւում ազնվականները, հետո՝ հոգևորականները և, վերջապես, թագավորը: Ինչպես է այս ամենը մտածված, և ինչպիսի կայունություն, ինչպիսի ներդաշնակ կարգուկանոն: Ել ի՞նչը պիտի փոխվի այս հղկված բյուրեղի մեջ, որ դուրս է եկել երկնային ոսկերչի ձեռքերից: Բուրգերից ավելի հաստատուն կառուցներ չկան, կասի ձեզ իր գործը իմացող ամեն մի ճարտարապետ: — Բուդախը խրատական տեսքով բարձրացրեց մատը: — Պարկից թափվող ցորենը հավասար շերտով չի փոփում, այլ գոյացնում է, այսպես կոչված, կոնածն բուրգ:

— Մի՞թե դուք լրջորեն համոզված եք, որ այս աշխարհը կատարյալ է, — զարմացավ Ռումատան: — Դոն Ռեբայի հետ ձեր երեկով հանդիպումից հետո, քանտից հետո. . .

— Իմ երիտասարդ բարեկամ, դե իհա՛րկե, անշո՛շտ: Այս աշխարհում ինձ շատ քան դուր չի զայիս, շատ քան կուզեի փոխված տեսնել. . . Բայց ի՞նչ արած: Բարձրագույն ուժերի աշքում կատարելությունը այլ տեսք ունի, քան իմ: Ի՞նչու պիտի ծառը բողոքի, որ ինքը չի կարող քայլել, թեև ուրախ կլիներ, եթե կարողանար փախչել անտառահատի կացնից:

— Իսկ եթե հնարավոր լիներ փոխել բարձրագույն նախանշումնե՞րը:

— Դրան ընդունակ են միայն բարձրագույն ուժերը. . .

— Բայց, այնուամենայնիվ, պատկերացրեք, որ դուք աստված եք. . .

Բուդախը ծիծաղեց:

— Եթե ես կարողանայի ինձ աստված պատկերացնել, ապա կլինեի աստված:

— Դե իսկ եթե դուք հնարավորություն ունենայիք աստծուն խորհուրդ տալու. . .

— Դուք հարուստ երևակայություն ունեք, — գոհունակությամբ ասաց Բուդախը: — Դա լավ է: Դուք գրագե՞տ եք: Սքանչելի՞ է: Ես հաճույքով կպարապեի ձեզ հետ:

— Դուք ինձ ուրախացնում եք. . . Բայց, այնուամենայնիվ, ի՞նչ խորհուրդ կտայիք ամենազորին: Չեր կարծիքով, ամենազորն ի՞նչ պիտի անի, որ դուք ասեք. այ իհմա աշխարհը բարի ու լավ է. . .

Բուդախը խրախուսիչ ժպտալով, հետ ընկավ քազկաթորի թիկնակին ու ձեռքերը դրեց փորին: Կիրան կլանված նրան էր նայում:

— Դեհ, ասաց նա, — իսկորեմ: Ես ամենազորին կասեի. «Արարիչ, ես չգիտեմ քո ծրագրերը, միզուցե դու չես էլ մտածում մարդկանց բարի ու երջանիկ դարձնել: Ցանկացի՞ր դա: Դա այնքան հեշտ բան է: Մարդկանց տուր անհաջիվ հաց, միս ու գինի, տուր պաստան ու հազուստ: Թող վերանան կարիքն ու սովը, ու նաև այն ամենը, ինչ թշնամացնում է մարդկանց»:

— Եվ միայն այդքա՞նը, — հարցրեց Ռումատան:

— Ձեզ սա քի՞չ է թվո՞ւմ:

Ռումատան տարուրելեց գլուխը:

— Աստված ձեզ կպատասխաներ. «Դա օգուտ չի տա մարդկանց: Քանզի ձեր աշխարհի ուժեղները թույլերից կիսեն այն, ինչ ես տվեցի նրանց, ու թույլերը առաջվա պես աղքատ կմնան»:

— Ես կիսնդրեի պաշտպանել թույլերին: «Խելքի բեր դաժան տիրակալներին», — կասեի ես:

— Դաժանությունը ուժ է: Կորցնելով իրենց դաժանությունը՝ տիրակալները կորցնում են նաև ուժը, և ուրիշ դաժաններ են փոխարինում նրանց:

Բուդախը դադարեց ժպտալ:

— Պատժիր դաժաններին, — կտրուկ ասաց նա, — որպեսզի ուժեղները չցանկանան դաժան լինել թույլերի նկատմամբ:

— Մարդը ծնվում է թույլ: Նա դառնում է ուժեղ, երբ նրա շրջապատում իրենից ուժեղը չկա: Երբ կպատժվեն դաժան ուժեղները, նրանց տեղը կգրավվեն թույլերի մեջ եղած ուժեղները: Նոյնական դաժանները: Արդ հարկ կլինի պատժել բոլորին, իսկ ես դա չեմ ուզում:

— Դու ավելի լավ գիտես, ամենազոր: Ուրեմն այնպես արա, որ մարդիկ ամեն ինչ ստանան ու իրար ձեռքից չկտեն քո տվածները:

— Դա էլ օգուտ չի տա մարդկանց, — հառաջելով ասաց Ռումատան, — քանզի երբ նրանք ամեն ինչ ձրի ստանան, առանց աշխատանքի, իմ ձեռքերից, ապա կմոռանան աշխատելը, կկորցնեն կյանքի նկատմամբ հետաքրքրությունը, կդառնան իմ ընտանի կենդանիները, որոնց ես ստիպված կլինեմ ընդմիշտ կերակրել ու հազցնել:

— Նրանց միանգամից մի՛ տուր ամեն ինչ, — բորբոքված ասաց Բուդախը: — Քիչ-քիչ տուր: Աստիճանաբար:

— Աստիճանաբար մարդիկ իրենք էլ կվերցնեն այն ամենը, ինչ հասնում է իրենց:

Բուդախն ակամա ծիծաղեց:

— Այո, տեսնում եմ, որ դա այնքան էլ հեշտ բան չէ, — ասաց նա: Ես նախկինում բնավ չեմ մտածել այսպիսի բաների մասին. . . Կարծեմ, մենք ամեն ինչ տնտղեցինք ու քննարկեցինք: Ի դեպ, — նա առաջ ընկալ, — կա ևս մեկ հնարավորություն: Այնպես արեք, որ մարդիկ ամենից շատ սիրեն աշխատանքն ու գիտելիքը, որ աշխատանք ու գիտելիքը դառնան նրանց կյանքի միակ իմաստն ու խորհուրդը:

Այո, մենք դա էլ էինք փորձել, մտածեց Ռումատան: Չանգվածային հիպնոհուկցիա, պողիտիվ վերաբրոյականացում: Հիպնոնառազայթիներ հասարակածային երեք արբանյակների վրա. . .

— Ես դա էլ կարող էի անել, — ասաց նա: — Բայց արժե՞ արդյոք մարդկությանը զրկել պատմությունից: Արժե՞ արդյոք մի մարդկությանը փոխել մի ուրիշ մարդկությամբ: Արդյո՞ք դա նույն բանը չի լինի, եթե մարդկությունը ջնշենք աշխարհի երեսից և նրա տեղը նոր մարդկություն ստեղծենք:

Կնճռոտելով ճակատը՝ Բուդախը լուս խորհում էր: Ռումատան սպասում էր: Պատուհանի տակ նորից վշտարեկ ճռացին սայլերը: Բուդախը կամացուկ ասաց.

— Այդժամ, տեր աստված, ջնշիր մեզ աշխարհի երեսից և ստեղծիր նորը, ավելի կատարյալը. . . կամ, ավելի լավ կլինի, թող մեզ ու թույլ տուր գնալ մեր ճանապարհով:

— Սիրտս լի է գութով, — դանդաղ ասաց Ռումատան: — Ես չեմ կարող դա անել:

Ու այդժամ նա տեսավ Կիրայի աչքերը: Կիրան նրան էր նայում սարսափով և հույսով:

Գլուխ իններորդ

Բուդախին պառկեցնելով, որ հանգստանա երկար ճանապարհից առաջ, Ռումատան գնաց իր աշխատասենյակը: Սպորամինի ազդեցությունը վերջանում էր, նա նորից իրեն թույլ էր զգում ու ջարդված, նորից սկսեցին ցավել ծեծված տեղերն ու այսուցվեցին դաստակները: Պետք է քնել, մտածեց նա, անպայման պետք է քնել: Եվ պետք է կապվել դոն Կոնդորի հետ: Հարկավոր է կապվել նրա պարեկային դիրիժարլի հետ, թող հաղորդի Բազային: Եվ հարկավոր է որոշել, թե ինչ պիտի անենք հիմա, ու կարո՞ղ ենք արդյոք որևէ բան անել, ու ի՞նչ կլինի, եթե այլս ոչինչ չկարողանանք անել:

Աշխատասենյակում, սեղանի մոտ, քաղկաթոռի վրա կծկված, ձեռքերը բարձր արմնկակալներին դրած, նստել էր մի սև վանական՝ վեղարը քաշած աչքերին: Լավ է, մտածեց Ռումատան:

— Դու ո՞վ ես, — հոգնած հարցրեց նա: — Ո՞վ է քեզ ներս թողել:

— Բարի օր, ազնվազարմ դոն Ռումատա, — ասաց վանականը, վեղարը դեմքից հետ տանելով:

Ռումատան օրորեց գուլիսը:

— Լավ է, — ասաց նա: — Բարի օր, քաջարի Արատա: Ինչո՞ւ եք դուք այստեղ: Ի՞նչ է պատահել:

— Ինչ որ միշտ, — ասաց Արատան: — Բանակը ցրվեց, բռլորը հողեր են բաժանում, ոչ ոք չի ուզում հարավ գնալ: Հերցոգը հավաքում է չմորթվածներին, ու շուտով իմ տղերքին զիսիվայր կկախի Էստորյան ճանապարհի երկյանքով: Ինչպես միշտ:

— Հականալի է, — ասաց Ռումատան:

Նա փովեց թախտի վրա, ձեռքերը դրեց գլխի տակ ու սկսեց Արատային նայել: Զսան տարի առաջ, երբ Անտոնը մողելներ էր սարքում և Վիիելմ Տել էր խաղում, այս մարդուն անվանում էին Արատա Գեղեցիկ, և այն ժամանակ նա իրոք բոլորովին էլ այսպիսին չէր, ինչպիսին է հիմա: Արատա Գեղեցիկի հոյակապ բարձր ճակատին չկար այս այլանդակ

մանուշակագույն խարանը. այն հայտնվեց սոանյան նավաշինարարների խռովությունից հետո, երբ երեք հազար տկլոր ստրուկ արհեստավորներ, որոնց սոանյան նավաշինարարներն էին քշել կայսրության բոլոր ծայրերից ու այնքան էին ծեծել, որ նրանք նույնիսկ կորցրել էին ինքնապաշտպանության բնազդը, մի մուլթ գիշերով դուրս պրծան նավահանգստից, սուրացին Սուանով մեկ, իրենց հետևից թողնելով դիակներ ու հրդեհներ, և ծայրամասում դեմ առան գրահներով զինված կայսերական հետևակին. . .

Եվ, իհարկե, ժամանակին Արատա Գեղեցիկը երկու աչք ուներ: Նրա աջ աչքը խռովից դուրս ընկավ բարոնի զավազանի դիպուկ հարվածից, երբ քանի հազարանց գեղջկական բանակը, ամբողջ մետրոպոլիայով մեկ հետապնդելով բարոնների դրուժինաներին, բաց դաշտում հանդիպեց կայսեր իինք հազարանց զվարդիային, կայծակնային կերպով մասնատվեց, շրջապատվեց, ջախջախվեց ու տրորվեց մարտական ուխտերի փոշոտ պայտերի տակ. . .

Եվ, հավանաբար, Արատա Գեղեցիկը սոճու պես պացիկ է եղել: Սապատն ու նոր մականունը նա ձեռք բերեց այստեղից երկու ծով այն կողմ գտնվող Ուրանյան հերցոգությունում, Եղանակների պատերազմի ժամանակ, երբ յոթամյա ժանտախտից ու երաշտից հետո չորս հարյուր հազար կենդանի կմախքներ եղանակներով ու մանգաղներով կոտորեցին ազնվականներին ու պաշարեցին Ուրանի հերցոգի դյակը, և հերցոգը, որի տկար ուղեղն ավելի էր տկարացել անասելի սարսափից, իր հպատակներին ներում պարզեց, իինք անգամ իշեցրեց ոգելից խմիչների գները և ազատություններ խոստացավ, ու Արատան արդեն տեսնելով, որ ամեն ինչ վերջացել է, աղաջում էր, պահանջում, անիծում չենթարկվել խարեւությանը, և ահա պարագուխները, որոնք գտնում էին, որ լավից լավը չեն փնտրում, բռնեցին Արատային, ծեծեցին երկաթե ծողերով ու զցեցին աղբահորը, որ այնտեղ մեռնի. . .

Իսկ աջ դաստակի երկաթե օղակը կրում էր դեռ այն ժամանակ, երբ նրա անունը Արատա Գեղեցիկ էր: Վյո օղակը շղթայով ամրացված էր ծովահենների թիանավի թիակին, և Արատան փշորեց շղթան, այս օղակով խփեց նավապետ Էգա Շողոքորթի քունքին, զրավեց նավը, իսկ հետո ծովահենների ամբողջ տորմիղը ու փորձեց ազատ հանրապետություն ստեղծել ջրի վրա: Եվ այս ձեռնարկումն ունեցավ հարքած արյունահեղ վախճան, որովհետև այն ժամանակ Արատան երիտասարդ էր, չեր կարողանում ատել ու կարծում էր, թե սոսկ միայն ազատությունը բավական է, որ ստրուկը նմանվի աստծու. . .

Նա պրոֆեսիոնալ խռովարար էր, վրիժառու՝ աստծու ողորմությամբ, միջին դարերում բավականին հազարեալ մի խառնվածք: Պատմական էվլոյուցիան երթեամն ծնում է այսպիսի զայլածկների և նրանց բաց թողնում սոցիալական հորձանուտները, որպեսզի հատակի պլանկոտնը խժող ճարպոտ ծածանները չննջեն. . . Արատան այստեղ միակ մարդն էր, որի նկատմամբ Ուումատան ոչ ատելություն էր տածում, ոչ էլ խճահարություն, և իինք տարի արյան ու զարշահոսության մեջ ապրած երկրացու իր բորբ երազներում նա հաճախ էր իրեն տեսնում որպես Արատա, որն անցել էր Տիեզերքի բոլոր դժողոքներով և դրա դիմաց վաստակել էր մարդասպաններին սպանելու, դահիճներին խոշտանգելու և դավաճաններին դավաճանելու վեհ իրավունքը. . .

— Երբեմն ինձ թվում է, — ասաց Արատան, — որ մենք բոլորս անզոր ենք: Ես խռովարարների հավերժական առաջնորդն եմ ու գիտեմ, որ իմ ողջ ուժը արտաստվոր

կենսունակության մեջ է: Բայց այդ ուժը չի օգնում իմ անզորությանը: Իմ հաղթանակները առեղծվածային կերպով շրջվում են պարտության: Իմ մարտական ընկերները դառնում են ախոյաններ, ամենաքաջերը փախչում են, ամենահավատարիմները դավաճանում են կամ մահանում: Եվ ես ոչինչ չունեմ, բացի իմ մերկ ձեռքերից, իսկ մերկ ձեռքերով չես հասնի ամրոցի պարիսպների հետևում նստած ուկեզօծ կուռքերին. . .

— Ինչպե՞ս հայտնվեցիկ Արկանարում, — հարցրեց Ռումատան:

— Վանականների նավով եմ եկել:

— Դուք խելազարվե՞լ եք: Չե՞ որ ձեզ ճանաչելը շատ հեշտ է. . .

— Միայն թե ոչ վանականների ամրոխի մեջ: Միաբանության սպաների կեսը ինձ նման խեղվածներ են ու հաշմվածներ: Հաշմանդամները հաճո են աստծուն:

Նա բմծիծաղեց՝ նայելով Ռումատայի դեմքին:

— Եվ ի՞նչ եք մտադիր անել, — հարցրեց Ռումատան, ներքև նայելով:

— Ինչ որ միշտ: Ես գիտեմ ինչ բան է Սուրբ Միաբանությունը, մի տարի էլ չի անցնի, ու Արկանարի ժողովուրդը կացիններն առած դուրս կգա իր հյուղակներից, որ կովի բռնվի փողոցներում: Եվ ես կառաջնորդեմ խոռվարարներին, որպեսզի կոտորեն նրանց, ում պետք է կոտորեն, և ոչ թե իրարու կամ անխսիր բոլորին:

— Ձեզ փող պետք չի՝, — հարցրեց Ռումատան:

— Այո, ինչպես միշտ: Եվ գենք. . . — Նա լոեց, ապա փոքր-ինչ վեհերու ասաց.

— Դոն Ռումատա, իիշո՞ւմ եք, ինչպես էի վշտացել, երբ իմացա, թե ով եք դուք: Ես ատում եմ տերտերներին, ու ինձ համար ցավալի էր, որ նրանց սին հերիաթները ճիշտ դուրս եկան: Բայց խեղճ խոռվարարը պետք է օգուտ բաղի բոլոր հանգամանքներից: Տերտերներն ասում են, որ աստվածները տիրում են կայծակներին. . . Դոն Ռումատա, կայծակներն ինձ շատ են պետք, որ տապակեմ ամրոցների պարիսպները. . .

Ռումատան խոր հոգոց հանեց: Երբ Ռումատան հրաշքով փրկեց Արատային, փախցնելով նրան ուղղաթիռով, Արատան համառորեն բացատրություն պահանջեց: Ռումատան փորձեց պատմել իր մասին: Նա նոյնիսկ գիշերային երկնքում ցույց տվեց արեգակը՝ պատլիկ, հազիվ նշմարվող աստղը: Բայց խոռվարարը միայն մի բան հասկացավ. անհջալ տերտերներն իրավացի են, «երկնային հաստատությունից» այն կողմ իրոք ապրում են աստվածներ՝ ամենակարող ու ամենաբարի աստվածներ: Եվ այդ ժամանակից սկսած Ռումատայի հետ ամեն մի խոսակցություն նա մի բանի էր հանգեցնում. աստված, բանի որ դու կաս, տուր ինձ քո ուժը, զորությունը, բանզի դա ամենալավ բանն է, որ դու կարող ես անել:

Եվ ամեն անգամ Ռումատան լրում էր, կամ խոսքը փոխում:

— Դոն Ռումատա, — ասաց խոռվարարը, դուք ինչո՞ւ չեք ուզում օգնել մեզ:

— Մի բռպե, — ասաց Ռումատան: — Շատ կներեք, բայց ես ուզում եմ իմանալ, թե դուք ինչպե՞ս եք ներս մտել:

— Դա կարենոր չէ: Ինձանից բացի ոչ չգիտի այդ ճանապարհը: Մի՛ շեղվեք, դոն Ռումատա: Ինչո՞ւ չեք ուզում ձեր զորությունը տալ մեզ:

— Չիստենք այդ մասին:

— Ոչ, պիտի խոսենք: Ես ձեզ չեմ կանչել: Երբեք և ոչ մեկին ես չեմ աղոթել: Դուք ինքներդ եկաք ինձ մոտ: Թե՛ դուք պարզապես ցանկացաք զվարճանալ:

Դժվար է աստված լինել, մտածեց Ռումատան: Ու համբերատար ասաց .

— Դուք ինձ չեք հասկանա: Քսան անգամ փորձել եմ ձեզ բացատրել, որ ես աստված չեմ, բայց դուք չեք հավատացել: Ու չեք հասկանա, թե ինչու չեմ կարող օգնել գենքով. . .

— Դուք կայծակ ունե՞ք:

— Ես չեմ կարող ձեզ կայծակ տալ:

— Ես դա լսել եմ արդեն քսան անգամ, — ասաց Արատան: — Հիմա ուզում եմ իմանալ ինչո՞ւ:

— Ես կրկնում եմ. չեք հասկանա:

— Իսկ դուք փորձեք հասկացնել:

— Ի՞նչ եք ուզում անել կայծակներով:

— Ես փայտոջիլի պես կվառեմ բոլոր ոսկեզօծ սրիկաներին, նրանց ողջ անիջալ ցեղը, մինչև տասներկուերորդ պորտը: Գետնի երեսից կշշնչեմ նրանց ամրոցները: Ես կվառեմ նրանց բանակներն ու բոլորին, ով կպաշտպանի կամ կաջակցի նրանց: Կարող եք շանհանգաստանալ, ձեր կայծակները միայն բարի գործերի կծառայեն: Եվ երբ աշխարհում կմնան միայն ազատազրված ստրուկները ու խաղաղություն կհաստատվի, ես կվերադարձնեմ ձեր կայծակներն ու էլ երբեք չեմ ուզի:

Արատան ծանր շնչելով, լրեց: Նրա դեմքը մգացավ արյան հոսքից: Երևի նա արդեն տեսնում էր բոցակեզ հերցոգություններն ու թագավորությունները, և ավերակների մեջ ընկած մնիբացած դիակները, և հաղթողների վիթխարի բանակները, որոնք խանդավառ գորում էին՝ «Ազատություն: Ազատություն»:

— Ո՛չ, — ասաց Ռումատան: Ես ձեզ կայծակ չեմ տա: Դա սխալ կինի: Զանացեք հասկանալ ինձ, ես ավելի հեռուն եմ տեսնում, բան դուք. . . (Արատան նրան լսում էր զլուխը կրծքին հակած): Ռումատան սեղմեց մատները: — Ես միայն մեկ փաստարկ կրերեմ: Այն չնշին է զիխավորի համեմատությամբ, բայց դուք կհասկանաք: Դուք կենսունակ եք, բաջարի Արատա, բայց և դուք է եք մահկանացու, ու եթե դուք զոհվեք, եթե կայծակներն ընկնեն ուրիշ ձեռքեր, որոնք մաքուր չեն լինի ձեր ձեռքերի պես, այդժամ ես նույնիսկ սարսափում եմ պատկերացնել, թե դա ինչ վախճան կունենա. . .

Երկար ժամանակ նրանք լուռ էին: Հետո Ռումատան մատանից բերեց էստորյան գինի և ուտելիք ու դրեց հյուրի առաջ: Արատան, առանց աչքերը բարձրացնելու, մի կտոր հաց կտրեց և գինի լցրեց բաժակը: Ռումատան ցավագին երկվության մի տարօրինակ զգացում ուներ: Նա զիտեր, որ իրավացի է, բայց այդ իրավացիությունը տարօրինակ կերպով ստորացնում էր նրան, և ոչ միայն նրան, այլ բոլոր նրանց, ով անկոչ եկել էր այս մոլորակը ու, անզոր խճահարությամբ համակված, նրա լյանքի ահարկու եռքն էր դիտում անաշառ վարկածների և այստեղ խորթ բարոյականության նոսք բարձրունքներից: Եվ առաջին անգամ Ռումատան մտածեց. ոչ մի բան չի կարելի ձեռք բերել առանց կորցնելու. մենք

անսահմանորերն ուժեղ ենք Արատայից բարու մեր թագավորությունում և անսահմանորեն թույլ ենք Արատայից՝ նրա չարի թագավորությունում. . .

— Դուք չպետք է իշխնիք երկնքից, — հանկարծ ասաց Արատան: — Վերադարձեք երկինք: Դուք միայն վնաս եք տալիս մեզ:

— Դա ճիշտ չէ, — մեղմորեն առարկեց Ռումատան: — Համենայն դեպս, մենք ոչ ոքի չենք վնասել:

— Ոչ, դուք վնասում եք: Դուք անհիմն հույսեր եք ներշնչում. . .

— Ո՞ւմ:

— Ինձ: Դուք թուլացրիք իմ կամքը, դոն Ռումատա: Առաջ ես հույս դնում էի միայն ինձ վրա, իսկ իհմա դուք այնպես արեցիք, որ ես թիկունքում զգում եմ ձեր ուժը: Առաջ ես ամեն մի մարտը այնպես էի վարում, ասես դա իմ վերջին մարտն էր: Իսկ իհմա զգում եմ, որ ինձ խնայում եմ ուրիշ մարտերի համար, որոնք կյանեն վճռական, որովհետև դուք կմասնակցեք դրանց. . . Գնացեք այստեղից, դոն Ռումատա, վերադարձեք երկինք ու էլ երբեք մի՛ եկեք: Կամ տվեք մեզ ձեր կայծակները, կամ գոնե ձեր երկաթե թոշունը, կամ էլ մերկացրեք ձեր սուսերն ու առաջնորդեք մեզ:

Արատան լրեց ու ձեռքը մեկնեց հացին: Ռումատան նայում էր եղունգներից զրկված նրա մատներին: Երկու տարի առաջ նրա եղունգները հատուկ գործիքով պոկել էր անձամբ ինքը՝ դոն Ռեբան: Դու դեռ ամեն ինչ չգիտես, մտածեց Ռումատան: Դու դեռ միսիթարում ես թեզ այն մտրով, որ միայն ինքդ ես դատապարտված պարտության: Դու դեռ չգիտես, թե ինքան անհոյս է քուն քո գործը: Դու դեռ չգիտես, որ թշնամին ավելի շատ ոչ թե քո զինվորներից դուրս է, այլ նրանց մեջ է: Դու, երևի, դեռ կտապակես Միաբանությունը և զյուղացիական խոռվության հորձանքը թեզ կնետի Արևանարի զահի վրա, դու հողին կիավասարեցնես ազնվականական ապարանքները, բարոններին կիսեղդես նեղուցում, ու ընդվզած ժողովուրդը թեզ կպատվի ու կմեծարի որպես մեծ ազատարարի, ու դու կյինես բարի ու իմաստուն՝ միակ բարի ու իմաստուն մարդը քո թագավորությունում: Եվ քո բարությամբ կակսես հողեր բաժանել զինվորներիդ, իսկ քո զինակիցների ինչի՞ն է պետք հողն առանց ճորտերի: Եվ անհվլ կպտտվի հակառակ ուղղությամբ: Եվ փառք պիտի տաս, եթե դու հասցնես մեռնել քո բնական մահով և չտեսնես նոր բարոնների ու կոմսերի հայտնությունը երեկով քո հավատարիմ ռազմիկներից: Այդպես արդեն եղել է, իմ քաջարի Արատա. և՛ Երկրի վրա, և՛ քո մոլորակում:

Լռո՞ւմ եք, — ասաց Արատան: Նա ափսեն հեռացրեց իրենից և փարաջայի թևքով սեղանից մաքրեց հացի փշրանքները: — Ժամանկին ես մի ընկեր ունեի, — ասաց նա: — Դուք երևի լսած կյինեք՝ Վագա Անիվը: Մենք միասին սկսեցինք: Հետո նա դարձավ ավագակ, գիշերային արքա: Ես չներեցի նրա դավաճանությունը, ու նա դա գիտի: Նա ինձ շատ էր օգնել հեռու մնալու վախից ու քծնանքից, բայց այլևս չցանկացավ վերադառնալ: Նա իր նպատակներն ուներ: Երկու տարի առաջ նրա մարդիկ ինձ հանձնեցին դոն Ռեբայի ձեռքը. . . Արատան նայեց իր մատներին, որ սեղմվեցին բռունցքի մեջ. — իսկ այսօր առավոտյան ես նրան բռնեցի Արևանարի նավահանգստում. . . Մեր գործում չի կարելի ընկեր լինել կիսով չափ: Կիսով չափ ընկերը միշտ կիսով չափ թշնամի է: — Նա վեր կացավ ու վեղարը քաշեց աչքերին: Ուսկին նույն տեղո՞ւմ է, դոն Ռումատա:

— Այո, — դանդաղ ասաց Ռումատան, — նույն տեղում:

— Ուրեմն ես գնամ: Շնորհակալ եմ, դո՞ւ Ռումատա:

Նա անաղմուկ անցավ աշխատասենյակով և անհետացավ դռան հետևում: Ներքևում, միջանցքում, կամաց շրիկաց փականքը:

Մի նոր հոգ ավելացավ, ասաց Ռումատան: Վյուամենայնիվ, ինչպէ՞ս էր նա ներս մտել:

Գլուխ տասներորդ

Հարբած Որջում համեմատաբար մաքուր էր, հատակը խնամքով ավլած էր, սեղանը սպիտակել էր քերելուց, անկյունում դրված անտառային խոտերի խրձերը հաճելի բուրմունքով էին լցրել խրճիթը: Հայր Կարանին, սթափ ու խաղաղ, ծանրումեծ նստել էր անկյունում և մաքուր լվացված ձեռքերը դրել էր ծնկներին: Սպասելով, որ Բուղախը քնի, նրանք խոսում էին դեսից դենից: Ռումատայի կողը նստած Բուղախը բարեհոգի ժախտով լսում էր ազնվազարմ դռների դատարկախոտվթյունը և մերթ ընդ մերթ ուժեղ ցնցվում էր դանթելով ու հանկարծ վեր թռչելով: Նրա նիհար այտերն այրվում էին ձիու դեղաչափերով խմած տեսրայումինալից, որն աննկատ խառնել էին նրա խմիչքին: Ծերուկը շատ էր զրգոված և դժվարությամբ էր քնում: Անհամբեր դոն Գուզը սեղանի տակ ծոռում և ուղղում էր ուղտի պայտերը, չփոխելով դեմքի ուրախ և անբռնագրոս արտահայտությունը: Ռումատան փշրում էր հացը և հղոնած հետաքրքրությամբ նայում էր, թե դոն Կոնդորը ինչպես է դանդաղորեն լցվում մաղանվ: Մեծ կնիքների պահապանը ջղայնանում էր, քանզի ուշանում էր Տասներկու առևտրականների կոնֆերանսի արտակարգ գիշերային նիստից, որը նվիրված էր Արկանարյան հեղաշրջմանը, և որտեղ ինքը պիտի նախազահեր:

— Իմ ազնվազարմ բարեկամնե՞ր, — վերջապես զրնգուն ձայնով ասաց բժիշկ Բուղախը, վեր կացավ տեղից ու ընկավ Ռումատայի վրա: Ռումատան հոգատարությամբ զրկեց նրան:

— Պատրա՞ստ է, — հարցրեց դոն Կոնդորը:

— Մինչև առավոտ չի զարթնի, — ասաց Ռումատան, զրկեց Բուղախին ու տարավ պառկեցրեց հայր Կարանիի անկողնում:

Հայր Կարանին նախանձով ասաց.

— Բժշկին, ուրեմն, կարելի է կոնծել, իսկ հայր Կարանիին, ուրեմն, չի կարելի, վնաս է: Հավ քան չի ստացվում:

— Ես քառորդ ժամ ունեմ, — ասաց դոն Կոնդորը ոռուսերեն:

— Ինձ հինգ րոպեն էլ է հերիք, — պատասխանեց Ռումատան, հազիվ զապելով զայրույթը: — Ու ես նախկինում այնքան շատ եմ ձեզ ասել այդ մասին, որ հիմա մեկ րոպեն էլ հերիք է: Ֆեռնալականության բազիսային տեսության համաձայն, — նա կատաղորեն նայեց դոն Կոնդորի աչքերին, — քաղաքացիների այս ամենասովորական ընդվզումը բարոնների դեմ, — նա հայացքը փոխադրեց դոն Գուզին, — վերածվեց Սուլը Միաբանության դեմ ուղղված արովոկացիոն զործողության և հանգեցրեց այն քանին, որ Արկանարը դարձավ ֆեռովալական-ֆաշիստական ազրեսիայի բազա: Մենք այնտեղ գլուխ ենք կոտրում, ապարդյուն ճգնելով մեր արծիվ դոն Ռեբայի բարդ, հակասական ու առեղծվածային անձը Ռիշելիեի, Նեքերի, Տոկուզավա Հեյասի, Մոնկի հետ դասել նույն

շարքում, իսկ նա դուրս եկավ տիսմարի մեկը և մանր խուլիզան: Նա դավաճանեց ու ծախեց բոլորին ու ամեն ինչ, իճնվեց սեփական որոգայթներում, մահու չափ վախեցավ ու իրեն փրկելու համար կապվեց Սուրբ Միաբանության հետ:

Կես տարի հետո նրան կմորթեն, իսկ Միաբանությունը կմնա: Ես նոյնիսկ վախենում եմ պատկերացնել, թե դա ինչ հետևանք կունենա Անդրնեղուցի, ինչպես նաև ամբողջ Կայսրության համար: Համենայն դեպս, Կայսրության սահմաններում մեր կատարած քանամայա աշխատանքը ջուրը թափվեց: Սուրբ Միաբանության հետ ուրք չես մեկնի: Հավանաբար, Բուդախը վերջին մարդն է, որին ես փրկում եմ: Այլս ոչ մեկին փրկել չի լինի: Ես վերջացրի:

Դոն Գուգը վերջապես կոտրեց պայտը և երկու կեսերը շարտեց անկյունը:

— Այո, աչքաթող արինք, — ասաց նա: — Իսկ միզուցե դա այդքան էլ սարսափելի չէ՝ Անտոն:

Ռումատան լուռ նայեց նրան:

— Դու պիտի դոն Ռեբային վերցնեիր, — հանկարծ ասաց դոն Կոնդորը:

— Այսինքն՝ ո՞նց «վերցնեի»:

Դոն Կոնդորի դեմքի վրա կարմիր թծեր հայտնվեցին:

— Ֆիզիկապես, — կտրուկ ասաց նա:

Ռումատան նստեց:

— Այսինքն՝ սպանեի՞:

— Այո՛: Այո՛: Այո՛: Սպանեի՛ր: Առևանգեի՛ր: Զնդան զցեի՛ր: Գործե՛լ էր պետք: Եվ ոչ թե խորհրդակցել երկու հիմարների հետ, որոնք բնավ չեն պատկերացնում, թե ինչ է կատարվում այնտեղ:

— Ես էլ ոչ մի բան չեի հասկանում:

— Դու, համենայն դեպս, զգում էիր:

Բողոքը լուցին:

— Բարկանյան կոտորածի նման բա՞ն էր, — ցածրաձայն հարցրեց դոն Կոնդորը, ոչ մեկին չնայելով:

— Այո, մոտավորապես, բայց ավելի կազմակերպված:

Դոն Կոնդորը շրթունքը կծեց:

— Հիմա արդեն ո՞ւշ է նրան վերացնելը, — հարցրեց նա:

— Անիմաստ է, — ասաց Ռումատան: — Նախ նրան առանց մեզ էլ կվերացնեն, և հետո դա ընդհանրապես պետք չէ: Նա, համենայն դեպս, իմ ձեռքում է:

— Ինչպե՞ս:

— Նա վախենում է ինձանից: Կռահում է, որ իմ թիկունքում ուժեր կան: Նոյնիսկ առաջարկեց համագործակցել:

— Այո՞, — փնչացրեց դոն Կոնդորը: — Այդ դեպքում անխմաստ է:

Դոն Գուգը, թեթևակի կակազելով ասաց.

— Հը, այս ամենը լո՞ւրջ է, ընկերներ:

— Ի՞նչը հատկապես, — հարցրեց դոն Կոնդորը:

— Դե այս ամենը. . . Սպանելը, ֆիզիկապես վերացնելը. . . Դուք հո չե՞ք ցնդել:

— Ազնվազարմ դոնը վիրավորվել է գարշապարից, — ցածր ասաց Ռումատան:

Դոն Կոնդորը դանդաղ ու հատու ասաց.

— Արտակարգ հանգամանքներում գործում են միայն արտակարգ միջոցներ:

Դոն Գուգը, անխոս շարժելով շրթունքները, հայացը մեկից փոխադրեց մյուսի վրա:

— Դ. . . Դուք. . . Դուք հասկանո՞ւմ եք, թե ուր եք գլորվել, — խոսեց նա: Դ. . . դուք հասկանո՞ւմ եք, թե ուր եք գլորվել, հա՞:

— Հանգստացիր, խնդրեմ, — ասաց դոն Կոնդորը: — Ոչինչ չի լինի: Եվ առաջմ հերիք է: Ի՞նչ պիտի անենք Միաբանության հետ: Ես առաջարկում եմ Արկանարի մարզը բլոկադայի ենթարկել: Ձեր կարծիքը, ընկերներ: Ու, խնդրում եմ, արագ: Ես ուշանում եմ:

— Ես դեռ ոչ մի կարծիք չունեմ, — առարկեց Ռումատան: — Իսկ Պաշկան՝ առավել ևս: Պետք է Բազայի հետ խորհրդակցել: Պետք է ուսումնասիրել: Իսկ մեկ շաբաթ հետո կհանդիպենք ու կորոշենք:

— Համաձայն եմ, — ասաց դոն Կոնդորն ու վեր կացավ: — Գնացինք:

Ռումատան Բուդախին զցեց ուսին և դուրս եկավ խրճիթից: Դոն Կոնդորը լապտերով լուսավորում էր նրա ճանապարհը: Նրանք մոտեցան ուղղաթիռին, և Ռումատան Բուդախին դրեց հետևի ճատատեղի վրա: Դոն Կոնդորը, շրիկացնելով թուրը և փաթաթվելով թիկնոցի մեջ, նստեց վարորդի բազկաթոռին:

— Դուք ինձ տուն կհասցնե՞ք, — հարցրեց Ռումատան: — Ես վերջապես ուզում եմ քննել:

— Կհասցնեմ, — փնչացրեց դոն Կոնդորը: — Միայն թե արագացրեք, խնդրում եմ:

— Ես հիմա կգամ, — ասաց Ռումատան և վագեց խրճիթի կողմը:

Դոն Գուգը դեռ նստած էր սեղանի մոտ և, դեմք նայելով, շիզում էր կզակը: Հայր Կարանին կանգնել էր նրա կողքն ու ասում էր.

— Միշտ էլ այդպես է լինում, բարեկամս: Զարչարվում ես, որ ինչքան կարելի է լավ լինի, բայց ավելի վատ է ստացվում. . .

Ռումատան վերցրեց իր թրերն ու սուսերակալները:

— Բարով մնաս, Պաշկա, — ասաց նա: — Մի՛ տիրի, պարզապես բոլորս է հոգնած ենք ու գրգռված:

Դոն Գուգը գլուխն օրորեց:

— Տե՛ս, Անտոն, — ասաց նա: — Տե՛ս, հա՛. . . Քերի Սաշայի մասին ես բան չեմ ասում, նա վաղուց է այստեղ, մենք չենք, որ պիտի նրան դասեր տանք: Իսկ այ դու. . .

— Ես քնել եմ ուզում, հասկացա՞ր, — ասաց Ուումատան: — Հայր Կարանի, բարի եղեք, ձիերս վերցրեք ու տարեք բարոն Պամպային: Այս երկու օրս կգամ նրա մոտ:

Դրսում կամացուկ դռուացին պտուտակները: Ուումատան ձեռքը թափ տվեց և դուրս վազեց խրճիթից: Ուղղաթիոնի լապտերների լույսի տակ հսկայական ձարխոտերն ու ծառերի սպիտակ բները արտառոց ու զարգանդելի տպավորություն էին թողնում: Ուումատան մազեցեց խցիկն ու դուռը շրիկոցով փակեց:

Ուղղաթիոնի խցիկից օգնի, օրգանական երեսպատվածքի ու օծանելիքի հոտ էր գալիս: Դոն Կոնդորը վեր բարձրացրեց մերենան և վստահորեն առաջ տարավ Արկանարյան ճանապարհի երկայնքով: Ես հիմա այդպես չեմ կարողանա, նախանձով մտածեց Ուումատան: Հետևում խաղաղ ֆսացնում էր քնած Բուդախը:

— Անտոն, — ասաց դոն Կոնդորը, — ես. . . ը. . . ը. . . ը. . . չեմ ուզում անտակտ լինել, ու չմտածես, որ ես. . . ը. . . ը. . . ը. . . միջամտում եմ քն անձնական գործերին:

— Ես ձեզ լսում եմ. — ասաց Ուումատան: Նա խսկոյն գլխի ընկավ, թե խոսքն ինչին է վերաբերվելու:

— Մենք բոլորս է հետախույզներ ենք, — ասաց դոն Կոնդորը: — Եվ մեզ համար ամենաթանկ բանը պետք է լինի կամ հեռավոր Երկրում, կամ էլ մեր ներսում: Որպեսզի այն չկարողանան մեզնից իվել, կամ էլ պատանդ վերցնել:

— Դուք Կիրայի՞ մասին եք ասում, — հարցրեց Ուումատան:

— Այս, տղաս: Եթե այն ամենը, ինչ ես լսել եմ դոն Ուերայի մասին, ճիշտ է, ապա նրան քոի մեջ պահելը շատ դժվար և շատ վտանգավոր գործ է: Հասկանո՞ւմ ես, թե ինչ եմ ուզում ասել:

— Այս, հասկանում եմ, — ասաց Ուումատան: — Կաշխատեմ մի բան մտածել:

Նրանք, իրար ձեռք բռնած, պառկել էին խավարի մեջ: Քաղաքում լուռ էր ու խաղաղ, միայն երբեմն մոտակայքում կատաղի վրնջում ու դոփդոփում էին ձիերը: Ժամանակ առ ժամանակ Ուումատան ընկղմվում էր նիրիի մեջ և խսկոյն էլ արթնանում էր այն բանից, որ Կիրան շունչը պահում էր. քնի մեջ նա շատ ամուր էր սեղմում աղջկա ձեռքը:

— Շատ ես ուզում քնել, հա՛, — շնչալով ասաց Կիրան: — Քնիր:

— Չէ, չէ, պատմիր, ես լսում եմ:

— Դու անընդհատ քնում ես:

— Միևնույն է, լսում եմ: Ճիշտ է, ես շատ եմ հոգնել, բայց էլ ավելի շատ քեզ եմ կարոտել: Ու հիմա ափսոսում եմ քնել: Դու պատմիր, ինձ համար դա շատ հետաքրքրիր է:

Աղջկը երախտագիտությամբ քթով հայեց նրա ուսին, համբուրեց այտը և նորից սկսեց պատմել, թե ինչպես երեկոյան կողմ եկավ հարևանի տղան, որին հայրն էր ուղարկել: Հայրը հիվանդ պառկած է: Նրան վրնդել են գրասենյակից ու որպես հրաժեշտ՝ փայտերով

ծեծել: Վերջին ժամանակները նա ընդհանրապես ոչինչ չի ուտում, միայն խմում է, լրիվ կապտել է, ձեռքերն ու ոտքերը դողդողում են: Տղան նաև ասել է, որ հայտնվել է եղբայրը, ճիշտ է, վիրավոր է եղել, բայց շատ ուրախ ու հարբած, հազին էլ նոր համազգեստ: Հորը փող է տվել, խմել է հետք և նորից սպառնացել, որ իրենք բոլորի սևը կտան: Հիմա նա լեյտենանս է ինչոր հատուկ ջոկատում, հավատարմության երդում է տվել Միաբանությանը ու ինչոր պաշտոն է ստացել: Հայրը խնդրում էր, որ առայժմ Կիրան ոչ մի դեպքում տուն չգա: Եղբայրը սպառնացել էր, որ քոջ հախից կգա ազնվազարմ դռնի հետ կապվելու համար. . .

Այո, մտածում էր Ռումատան, իհարկե, Կիրան էլ տուն չի կարող գնա: Այստեղ էլ ոչ մի դեպքում չի կարող մնալ: Եթե հանկարծ նրան մի որևէ բան պատահի. . . Ռումատան պատկերացրեց, որ նրան վատ բան է պատահել, ու ոսից-զլուխ սարսաց:

— Քնա՞ծ ես, — հարցրեց Կիրան:

Նա սթափվեց ու ափը բացեց:

— Զ. . . չէ. . . է՞լ ինչ ես արել:

— Ես հավաքեցի, կարգի բերեցի քո սենյակները: Այնուամենայնիվ շատ թափթփվածն ես: Ես մի զիրք գտա, հայր Գուրիի գրվածքը: Այդ զիրքն այն մասին է, որ ազնիվ արքայազնը սիրում է մի գեղեցիկ, բայց վայրենի աղջկա, որն ապրում է լեռների մյուս կողմում: Աղջիկը շատ է վայրենի ու մտածում է, որ արքայազնը աստված է, բայց և այնպես շատ է սիրում նրան: Հետո նրանց բաժանեցին իրարից, ու աղջիկը վշտից մահացավ:

— Դա հրաշալի զիրք է, — ասաց Ռումատան:

— Ես նույնիսկ լաց եղա: Ինձ անընդհատ թվում էր, թե դա մեր մասին է:

— Այո, մեր մասին է: Եվ ընդհանրապես բոլոր մարդկանց մասին, ովքեր սիրում են միմյանց: Միայն թե մեզ ոչ ոք չի բաժանի:

Ամենից անվտանգը կլիներ Երկրի վրա, մտածում էր նա: Բայց դու ինչպես կապրես այնտեղ առանց ինձ: Ու ես ինչպե՞ս մենակ կմնամ այստեղ: Կարելի էր Անկային խնդրել, որ ընկերություն անի քեզ հետ: Բայց ես ինչպե՞ս կմնամ առանց քեզ: Չէ, մենք միասին կթոշենք Երկիր: Ինքս կվարեմ օդանավը, իսկ դու կնստես կողքս, ու ես ամեն ինչ կրացատրեմ քեզ: Որ դու ոչ մի բանից չվախենաս: Որ դու սիրես Երկիրը ու երբեք չափսոսաս, որ լրել ես քո սարսափելի հայրենիքը: Որովհետև դա քո հայրենիքը չէ: Որովհետև քո հայրենիքը մերժել է քեզ: Որովհետև դու քո ժամանակից հազար տարի շուտ ես ծնվել: Բարի, մաքուր, անձնազնի ու անշահախնդիր. . . Քեզ նմանները ճիշտ էլ ծնվել են մեր մոլորակների պատմության բոլոր արյունահեղ դարաշրջաններում. . . Պարզ, մաքուր հոգիներ, որոնց խորթ է ատելությունը և դաժանությունը: Չոհեր: Անօգուտ զոհեր: Շատ ավելի անօգուտ, քան Դուր Ջերթողը կամ Գալիթը: Որովհետև քեզ նմանները նույնիսկ մարտիկ չեն: Մարտիկ դառնալու համար պետք է ատել կարողանալ, իսկ դուր հենց դա չեք կարող անել: Ճիշտ այնպես, ինչպես հիմա. . .

. . . Ռումատան նորից ննջեց ու իսկույն տեսավ Կիրային, որը, դեգրավիատորը գոտուն ամրացրած, կանգնել էր Խորիրդի տափակ կտուրին, իսկ ուրախ ու ծաղրասեր Անկան անհամբեր հրում էր նրան դեպի մեկուկես կիլոմետրանոց անդունդը:

— Ռումատա, — ասաց Կիրան: — Ես վախենում եմ:

— Ինչի՞ց ես վախենում, փոքրիկս:

— Դու շարունակ լռում ես ու լռում: Ես վախենում եմ. . .

Ռումատան զրկեց աղջկան:

— Լավ, — ասաց նա: — Հիմա ես կիսում, իսկ դու լսիր ինձ ուշադիր:

— Հեռու-հեռվում, սայվայից այն կողմ, կանգնած է մի անմատչելի ամրոց: Այնտեղ ապրում է ուրախ ու բարի, զվարճասեր բարոն Պամպան, ամենաբարի բարոնը Արկանարում: Նա մի շատ գեղեցիկ ու բնօրոշ կին ունի, որը շատ է սիրում չհարբած Պամպային և տանել չի կարողանում հարբած Պամպային. . .

Նա լրեց ու ականջ դրեց: Լսեց սմբակների դոփյուն փողոցում և բազում մարդկանց ձիերի աղմկոտ շունչը: «Սա է հա» — պատուհանի տակ գոռաց մի գուեհիկ ձայն: — Ոնց որ թե. . . »: — «Կանգնիր»: Աստիճանների վրա լսեց դմիդմիոց, ու իսկույն էլ մի քանի բռունցքներ փլվեցին դրան վրա: Կիրան ցնցվեց ու սեղմվեց Ռումատային:

— Սպասիր, փոքրիկս, — ասաց նա, մի կողմ հրելով վերմակը:

— Դրանք իմ հետևից են եկել, — շշնչաց Կիրան: — Ես այդպես էլ գիտեի:

Ռումատան դժվարությամբ ազատվեց Կիրայի ձեռքերից ու վազեց պատուհանի մոտ: «Հանո՞ւն աստծո, — ոռնում էին ներքևից: — Բա՛ց արա: Կշարդենք, ավելի վատ կլինի»: Ռումատան մի կողմ քաշեց վարագույրը, և սենյակ ներխուժեց ջահերի ծանոթ վետվետուն լույսը: Ներքևում դրիդոփում էին քազմաթիվ հեծյալներ դժնի, սևազգեստ ու սրածայր սև վեղարներով մարդիկ: Ռումատան մի քանի վայրկյան նայեց ներքև, հետո զննեց պատուհանի շրջանակը: Շրջանակը շատ ամուր էր հազգված պատի մեջ: Ինչ-որ ծանր քանով խփում էին դրանք: Ռումատան մթան մեջ շոշափելով գտավ սուրբ ու կոթով խփեց ապակուն: Բեկորները գրնզոցով ներքև թափվեցին:

— Հեյ, — գոռաց նա: — Զզվե՞լ եք ապրելուց:

Դրան վրա տեղացող հարվածները դադարեցին:

— Դրանք էլ միշտ պիտի խառնե՞ն. . . — լսեց ներքևից: — Պարոնը տանն է. . .

— Իսկ դա մեզ ի՞նչ պիտի խանգարի. . .

— Նրանով պիտի խանգարի, որ դռնն աշխարհում ամենաուժեղ սուսերամարտիկն է:

— Հապա ասում էին, որ նա մեկնել է ու մինչև առավոտ չի գա:

— Վախեցա՞ք:

— Չե, չվախեցանք, բայց դե նրա հաշվով մեզ քան չեն հրամայել: Հանկարծ չսպանվի. . .

— Կկապենք: Զարդուփշուր կանենք ու կկապենք: Հեյ, ո՞վ կա աղեղնավորներից:

— Տես, որ նա մեզ շարդուփշուր չանի. . .

— Ոչինչ էլ չի անի: Բոլորն էլ գիտեն, որ նա ուխտ է արել ոչ ոքի չսպանել:

— Շանսատա՞կ կանեմ, — գոռաց Ռումատան ահարկու ձայնով:

Կիրան կպավ նրա մեջքին: Նա լսում էր աղջկա սրտի բարախյունը: Ներքևում խռպոտ հրամայեցին. «Զարդե՛ք, եղբայրներ: Հանո՛ւն աստծո»: Ուումատան շրջվեց ու նայեց Կիրայի դեմքին: Աղջիկը նայում էր նրան, ինչպես թիշ առաջ՝ սարսափած ու հույսով: Չոր աչերում պար էին բռնել ջահերի հրեղեն ցոլքերը:

— Հը, ի՞նչ եղավ, փորբիկս, — քնքշորեն ասաց նա: — Վախեցա՞ր: Մի՞թե այս խուժանից վախեցար: Գնա հազնվիր: Մենք այլս այստեղ անելու բան չունենք. . . — Նա արագ-արագ հազավ մետաղապատն շապիկը: — Հիմա ես նրանց կրշեմ, ու մենք կմեկնենք: Կզնանք Պամպայի մոտ:

Կիրան կանգնել էր պատուհանի մոտ ու ներքև էր նայում: Կարմիր ցոլքերը ոստոստում էին նրա դեմքին: Ներքևից ճռչոց ու տնքոց էր լսվում: Խոճահարությունից ու քնքշանքից Ուումատայի սիրտը ճմլվեց: Շանսատակ կանեմ, մտածեց նա: Կռացավ, որ փնտրի երկրոդ սուրը, իսկ երբ շտկվեց, Կիրան արդեն կանգնած չէր պատունանի մոտ: Նա դանդաղ սահում էր հատակին՝ կառչելով վարագույրից:

— Կիրա՛, — ճաց Ուումատան:

Նետերից մեկը խրվել էր Կիրայի կոկորդը, իսկ մյուսը կուրծքը: Նա զրկեց աղջկան ու տարավ դրեց մահճակալին: «Կիրա. . . », — ձայն տվեց նա: Աղջիկը հեծկլտաց ու ձգվեց. — «Կիրա. . . », — ասաց նա: Աղջիկը չպատասխանեց: Նա մի թիշ կանգնած մնաց աղջկա զիսավերեւում, հետո վերցրեց սրերն ու աստիճաններով դանդաղ իջավ միջանցը, սպասելով, թե երբ պիտի դուռը տեղահան լինի:

Վերջարան

— Իսկ հետո՞ — հարցրեց Անկան:

Պաշկան հայացքը հեռացրեց, մի քանի անգամ իսկեց ծնկանը, կռացավ ու ձեռքը մեկնեց իր ոտքի տակ մորուն: Անկան սպասում էր:

— Հետո. . . — մրմնջաց նա: — Մի խոսքով, ոչ որ չփոխի, թե ինչ եղավ հետո, Անկա: Հաղորդիչը նա տանն էր թողել, ու երբ տունը բոցավառվեց, պարեկային դիրիժաֆիլից հասկացան, որ վիճակը վատ է, և իսկույն գնացին Արկանար: Համենայն դեպս, քնեցնող զազով գլաններ նետեցին քաղաքի վրա: Տունն արդեն մխում էր: Ակզրում շփոթվեցին, չգիտեին որտեղ փնտրել նրան, բայց հետո տեսան. . . — Նա լոեց: — Մի խոսքով երևում էր, թե նա ուր է գնացել:

Պաշկան լոեց և սկսեց մեկ-մեկ բերանը զցել մորիները:

— Հետո՞ — կամացուկ հարցրեց Անկան:

— Եկան պալատ: Ու այնտեղ է գտան նրան:

— Ինչպե՞ս:

— Դե, նա քնած էր: Ու շուրջը. . . Բոլորը. . . նույնական պառկած էին: Մի քանիսը քնած էին, իսկ ոմանք էլ. . . այսպես. . . Դոն Ուերային էլ այնտեղ գտան. . . — Պաշկան արագ նայեց Անկային ու նորից հայացքը փախցրեց: — Վերցրին նրան, այսինքն՝ Անտոնին, բերեցին Բազա. . . Հասկանում ես Անկա, ախր նա ոչ մի քան չի պատմում: Նա ընդհանրապես շատ թիշ է խոսում հիմա:

Անկան նստել էր գունատված ու շատ ուղիղ, և Պաշկայի զիսի վերևով նայում էր տան դիմացի մարզագետնին: Մեղմիկ օրորվելով սոսակում էին սոճիները, կապույտ երկնքում դանդաղ սահում էին փետրավոր ամպերը:

- Իսկ աղջիկն ի՞նչ եղավ, — հարցրեց նա:
- Չգիտեմ, — չոր ասաց Պաշկան:
- Լսիր Պաշկա, — ասաց Անկան, — գուցե պետք չէ՞ր, որ ես զայի այստեղ:
- Չե, ինչ ես ասում: Ես կարծում եմ, որ նա կուրախանա թեզ տեսնելով. . .
- Իսկ ինձ շարունակ թվում է, որ նա թարնվել է թփերի մեջ, նայում է մեզ ու սպասում, թե ես երբ պիտի գնամ:

Պաշկան քմծիծաղեց:

- Չէ՛ մի, — ասաց նա: — Անտոնը չի նստի թփերի մեջ: Պարզապես նա չգիտի, որ դու այստեղ ես: Երևի ինչ-որ տեղ ձուկ է բռնում. . .

— Իսկ թեզ հետ ո՞նց է:

— Մի կերպ: Դիմանում է: Բայց թե դա ուրիշ. . .

Նրանք լուցին:

— Անկա, — ասաց Պաշկան: — Հիշո՞ւմ ես անիզոտրոպ խճուղին:

Անկան կնճռոտեց ճակատը:

— Որ խճուղի՞ն:

— Անիզոտրոպ: Վյստեղ մի «աղյուս էր կախված: Հիշո՞ւմ ես, մենք երեքով. . .

— Հիշում եմ: Դա Անտոնն ասաց, որ խճուղին «անիզոտրոպ» է:

— Այն ժամանակ Անտոնը մտավ «աղյուսի» տակ, իսկ երբ հետ եկավ, ասաց, որ իբր այնտեղ պայթեցված կամուրջ է գտել ու մեկ էլ զնդացրին կպած ֆաշիստի կմախը:

— Չեմ հիշում, — ասաց Անկան: — Հետո՞:

— Ես հիմա շատ հաճախ եմ հիշում այդ խճուղին, — ասաց Պաշկան: — Ասես ինչ-որ կապ կա. . . Խճուղին անիզոտրոպ էր, ինչպես որ պատմությունը: Հետ գնալ չի կարելի: Իսկ նա գնաց: Ու դեմ առավ կմախը:

— Ես թեզ չեմ հասկանում: Կմախըն այստեղ ի՞նչ զործ ունի:

— Չգիտեմ, — խոստովանեց Պաշկան: — Ինձ այդպես է թվում:

Անկան ասաց.

— Դու մի՛ թողնի, որ նա շատ մտածի: Անընդհատ նրա հետ խոսիր ինչ-որ բաների մասին: Ինչ-որ հիմարություններ ասա: Թող նա վիճի:

Պաշկան հառաջեց:

— Ես ինքս էլ դա գիտեմ: Բայց դե նրան ի՞նչ պիտի անեմ իմ հիմարություններով. . . Լսում է, ժպտում ու ասում. «Պաշկա, դու այստեղ նստիր, իսկ ես մի քիչ ման կզամ»: Ու զնում է. . . Իսկ ես նստած եմ մնում. . . Սկզբում հիմարի պես թաքուն զնում էի նրա հետևից, իսկ հիմա նստում եմ ու սպասում: Այ եթե դու. . .

Հանկարծ Անկան վեր կացավ: Պաշկան էլ շրջվեց ու նույնպես վեր կացավ: Անկան շունչը պահած նայում էր, ինչպես է բացատի միջով իրենց կողմը զայխ Անտոնը՝ վիթխարի, լայնաթիկունք, սպիտակ դեմքով: Նա բոլորովին չէր փոխվել, և միշտ էլ մի քիչ մոայլ էր:

Անկան զնաց նրան ընդառաջ:

— Անկա՛, — քնքորեն ասաց նա: — Անկա, սիրելիս. . .

Նա աղջկան մեկնեց իր վիթխարի ձեռքերը: Աղջիկը վեհերոտ ձգվեց դեպի նա ու խսկույն էլ հետ քաշվեց: Նրա մատների վրա. . . Բայց դա արյուն չէր, այլ. . . մորու հյութ: